

MÜNDƏRİCAT:

Giriş	2
Ümumi Şərh No. 3: Üzv Dövlətlərin öhdəlikləri haqqında (Pakt maddə 2, bənd 1).....	3
Ümumi Şərh No 9: Paktın ölkədaxili tətbiqi haqqında.....	8
Ümumi Şərh No. 13: Təhsil hüququ (Pakt maddə 13)	14
Ümumi Şərh No. 14: Əldə edilə bilən ən yüksək sağlamlıq standartına malik olmaq hüququ (Pakt maddə 12).....	32
Ümumi Şərh No. 19: Sosial təhlükəsizlik hüququ (Pakt maddə 9)	51
Ümumi Şərh No. 20: İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarda qeyri ayrı-seçkilik	72

Giriş

Bu vəsait Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitəsinin hazırladığı Ümumi Şərhlərin seçmə toplusunu təqdim edir.

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitə də daxil olmaqla Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqlarına dair Müqavilə Qurumları müvafiq insan hüquqları müqavilələrində nəzərdə tutulan maddə və müddəaların şərhini “ümumi şərhlər” və ya “ümumi tövsiyələr” formasında hazırlayırlar. Bu sənədlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının insan hüquqları müqavilələrində təsbit edilən müxtəlif insan hüquqları, prinsiplər və əsas müddəaların müfəssəl şərhini verir, eləcə də onların icrasında diqqət yetirilməli olan məqamları və atılmalı olan addımları izah edir. Bundan əlavə, Ümumi Şərhlər insan hüquqları müqavilələrinin xüsusi maddələri baxımından milli hesabatların hazırlanmasına dair ümumi təlimatla təmin edir.

Ümumi Şərh No. 3:

Üzv Dövlətlərin öhdəlikləri haqqında
(Pakt maddə 2, bənd 1)

Beşinci sessiya (1990)*

**Ümumi şərh No.3: Üzv Dövlətlərin öhdəlikləri haqqında
(Pakt maddə 2, bənd 1)**

1. 2-ci maddə Paktın ümumi anlayışı üzrə xüsusi əhəmiyyətlidir və Paktın digər müddəaları ilə birbaşa əlaqədardır. Maddə Pakt üzrə üzv Dövlətlərin ümumi hüquqi öhdəliklərini əks etdirir. Həmin öhdəliklərə davranış və nəticə öhdəlikləri ilə şərtləndirilən müddəalar (Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının işi üzrə) daxildir. Bu maddədə qeyd olunan təriflər və Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın müvafiq 2-ci maddəsində yer alan müddəalar arasında fərq xüsusi vurğulandığı halda, mühüm bənzərliklərin olması hər zaman qeyd olunmur. Xüsusilə, Pakt əsasında mütərəqqi təminatın təqdim olunması və mövcud resursların müəyyən hədd çərçivəsində olması səbəbindən məhdudiyətlərin olması ilə bərabər həmçinin, dərhal təsirə malik olan müxtəlif öhdəliklər təyin edilir. Yuxarıda qeyd olunanlardan, üzv Dövlətlərin öhdəliklərinin dəqiq anlayışı üzrə iki müddəa xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ümumi şərhə qeyd olunan və Komitə tərəfindən altıncı sessiya zamanı nəzərdən keçiriləcək müddəalardan biri "müvafiq hüquqların heç bir ayrı-seçkilik olmadan" təmin ediləcəyinə dair zəmanət verməkdir..."

2. Digər müddəa 2-ci maddənin 1-ci bəndində qeyd olunan "tədbir görmək" ifadəsidir, termin digər müddəalar ilə şərtləndirilmir və ya məhdudlaşmır. İfadənin tam mənası müxtəlif dil versiyaları əsasında müəyyənləşdirilə bilər. İngilis dilində ifadə "tədbir görmək", fransız dilində "fəaliyyət göstərmək" ("s'engager à agir") və ispan dilində "ölçü götürmək" ("a adoptar medidas") mənasındadır. Belə ki, müvafiq hüquqların tam təminatı mütərəqqi şəkildə həyata keçirildiyi halda, bu məqsəd üzrə üzv Dövlətlər üçün Pakt qüvvəyə mindikdən sonra kifayət qədər qısa vaxt müddətində tədbir görülməlidir. Bu cür addımlar əsaslı, dəqiq və Paktın qeyd olunan öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün mümkün qədər ünvanlı şəkildə həyata keçirilməlidir.

3. Tədbir görülməsi üzrə öhdəliklərin tam şəkildə həyata keçirilməsində istifadə olunacaq müddəalar 2-ci maddənin 1-ci bəndində "xüsusilə qanunvericilik tədbirlərinin qəbul edilməsi daxil olmaqla bütün müvafiq vasitələr" kimi qeyd olunmuşdur. Komitə bəzi hallarda qanunvericilik tədbirlərinin yüksək arzuolunan və bəzi hallarda qaçılmaz olduğunu qeyd etmişdir. Nümunə olaraq, zəruri tədbirlər üçün əsaslı hüquqi baza olmadan ayrı-seçkilik ilə mübarizənin mürəkkəb olması faktını qeyd etmək olar. Səhiyyə, uşaqların və anaların müdafiəsi, təhsil, eləcə də 6-cı maddədən 9-cu maddəyədək qeyd olunan məsələlər üzrə qanunvericiliyin bir çox məqsədlər üzrə qaçılmaz amil olduğunu hesab etmək olar.

4. Komitə üzv Dövlətlərin bu məsələ ilə bağlı qəbul etdikləri bəzi qanunvericilik tədbirlərini dəqiqliklə vurğuladıqlarını qeyd etmişdir. Bundan əlavə, Komitə Pakt əsasında nəzərdə tutulan qanunvericilik tədbirlərinin qəbul edilməsinin üzv Dövlətləri öz öhdəliklərindən azad etmədiyini vurğulayır. Belə ki, "bütün müvafiq vasitələr ilə" tam və birbaşa mənasında işlədilməlidir. Hər bir üzv Ölkə öz hüquqları çərçivəsində ən müvafiq vasitələr ilə bağlı sərbəst qərar verə bildiyi halda, seçilən vasitələrin "müvafiqliyi" hər zaman aşkar olmayacaqdır. Qeyd olunanı nəzərə alaraq, üzv Dövlətlərin hesabatlarında yalnız həyata keçirilən tədbirlər deyil, həmçinin, müəyyən vəziyyət əsnasında "müvafiq" hesab edildiyi səbəb qeyd olunmalıdır. Buna baxmayaraq, bütün müvafiq tədbirlərin həyata keçirildiyi barədə son qərar Komitə tərəfindən verilir.

5. Qanunvericilikdən əlavə müvafiq hesab olunan tədbirlər arasında hüquqların milli hüquq sistemində əsasən ədalətli məhkəmə yolu ilə müdafiəsinin təmin olunmasıdır. Komitənin qeydlərinə əsasən heç bir ayrı-seçkilik olmadan tanınmış hüquqlardan istifadə məhkəmə və ya digər nüfuzlu vasitələr ilə müvafiq şəkildə təşviq olunacaqdır. Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq

* E/1991/23 sayılı sənəddə qeydə alınıb.

Pakta üzv olan Dövlətlər qeyd olunan Pakt əsasında (maddə 2 (bənd 1 və 3) 3 və 26) istənilən şəxsin hüquq və ya azadlıqları (bərabərlik və qeyri ayrı-seçkilik hüququ daxil olmaqla) pozulduğu halda həmin şəxsi "effektiv hüquq müdafiə vasitəsi" ilə təmin etmək üzrə öhdəlik daşıyırlar(maddə 2(3)(a)).- Bundan əlavə, 3, 7(a) (i), 8, 10 (3), 13(2) (a), (3), (4) və 15 (3)-ci maddələr daxil olmaqla İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın bir sıra digər müddəaları bir çox milli hüquq sistemlərində məhkəmə və digər orqanlar tərəfindən dərhal tətbiq oluna bilər. Qeyd olunan müddəaların uyğunsuz olduqlarını sübut etmək çətin olacaqdır.

6. Pakt əsasında müəyyən olunmuş hüquqların birbaşa təminatına yönəlmiş xüsusi siyasətlər qanunvericilik əsasında qəbul olunduğu halda Komitə bu barədə məlumatlandırılmalı, eləcə də bu qanunların öz hüquqlarının tam şəkildə həyata keçirilmədiyini düşünən fiziki şəxslər və ya qruplar adından hər hansı tədbir görülməsi hüququna şərait yaradılması barədə xəbərdar olmalıdır. Konstitusiyaya əsasən xüsusi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar tanındığı və ya Paktın müddəaları birbaşa olaraq yerli qanunvericiliyə tətbiq olunduğu halda Komitə bu hüquqların ədalətli olub-olmadığı (daha dəqiq desək məhkəmə qarşısına çıxarılmaya qadir olub-olmadığı) haqqında məlumatlandırılmalıdır. Komitə həmçinin, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı mövcud konstitusiyaya müddəalarının zəiflədiyi və ya əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdiyi orqanlar haqqında xüsusi olaraq məlumatlandırılmalıdır.

7. 2(1)-ci maddənin müddəalarına əsasən "müvafiq" hesab oluna biləcək digər müddəalara inzibati, maliyyə, təhsil və sosial tədbirlər də daxildir və bununla məhdudlaşmır.

8. Komitə bu təşəbbüsün demokratik olduğunu və bütün insan hüquqlarına hörmət edildiyini nəzərə alaraq "xüsusilə qanunvericilik tədbirlərinin həyata keçirilməsi daxil olmaqla bütün müvafiq vasitələr ilə tədbir görülməsi" təşəbbüsünün müzakirə olunan məsələlər ilə bağlı dövlət və ya iqtisadi sistemin hər hansı formasının vasitə olaraq istifadə olunmasını tələb etmədiyini qeyd edir. Beləliklə, Pakt siyasi və iqtisadi sistem nəzər nöqtəyindən neytraldır və Paktın prinsipləri sosialist və kapitalist və ya qarışıq sistemin tələbləri, mərkəzi şəkildə planlaşdırılmış və ya "laissez-faire" iqtisadiyyatı, yəni dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etmədiyi şəraitdə və ya hər hansı digər xüsusi prizma əsasında işlənilib hazırlanmamışdır. Bu baxımdan, Komitə Pakt əsasında nəzərdə tutulan hüquqların müxtəlif iqtisadi və siyasi sistemlər çərçivəsində həyata keçirilə bildiyini və Paktın preambulasında təsdiq olunduğu kimi insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi və bölünməzliyi qeyd olunan sistemlər tərəfindən tanındığını təsdiq edir. Bu baxımdan Komitə həmçinin, digər insan hüquqlarının və xüsusilə inkişaf hüququnun önəmli olduqlarını qeyd edir.

9. 2(1)-ci maddədə qeyd olunan nəticənin əsas öhdəliyi Pakt üzrə "təsdiq olunmuş hüquqların tam mütərəqqi təminatına nail olmaq üçün" tədbir görülməsidir. "Mütərəqqi təminat" bu ifadənin məğzini anlatmaq üçün tez-tez istifadə olunur. Mütərəqqi təminat ifadəsi bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların qısa zaman müddəti ərzində əldə edilə bilməyəcəyi mənasına gəlir. Bu baxımdan, qeyd olunan öhdəlik bütün müvafiq hüquqlara hörmət edilməsi və təmin olunması üzrə qeyd-şərtsiz öhdəliyi nəzərdə tutan Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Buna baxmayaraq, Pakt əsasında nəzərdə tutulan zaman keçdikcə və ya digər sözlə mütərəqqi təminat ifadəsi öhdəliyin ləğv olunması kimi yanlış şərh olunmamalıdır. Bu, bir tərəfdən real dünyanın həqiqətlərini və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam şəkildə təminatı üzrə istənilən ölkə qarşısında olan çətinlikləri əks etdirən zəruri uyğun vasitədir. Digər tərəfdən, müddəa Paktın ümumi məqsədi, daha dəqiq, müzakirə olunan məsələlərin tam təmin olunması məqsədilə üzv Dövlətlər üçün dəqiq öhdəliklərin təyin olunması çərçivəsində nəzərə alınmalıdır. Beləliklə müddəa hədəf istiqamətində mümkün dərəcədə operativ və effektiv şəkildə tədbir görülməsi üçün öhdəlik qoyur. Bundan əlavə, bu məsələ ilə bağlı istənilən əsaslı retrospektiv tədbirlər yüksək diqqət tələb edir və Paktın nəzərdə tutulan hüquqlar çərçivəsində və mövcud resurslardan maksimum şəkildə istifadə olunması baxımından tam şəkildə əsaslandırılmalıdır.

10. Komitə və eləcə də Komitədən əvvəl fəaliyyət göstərən orqanın on ildən artıq müddət ərzində nəzərdən keçirdikləri üzv Dövlətlərin hesabatları əsasında əldə etdikləri geniş təcrübəyə əsaslanaraq hər bir hüququn fundamental bazasının təmin edilməsinin hər bir üzv Dövlət qarşısında vəzifə olduğu bildirilir. Belə ki, çoxsaylı vətəndaşların zəruri ərzaq, ilkin tibbi qayğı, sığınacaq və ev, eləcə də əsas təhsil formalarından məhrum edildikləri üzv Ölkələr Pakt əsasında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmirlər. Pakt bu cür əsas öhdəliklərin qeyd olunmadığı şəkildə şərh olunarsa əsas məğzindən kənarlaşmış olacaq. Həmçinin, üzv Dövlət tərəfindən öz öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsi zamanı qeyd olunan ölkə üzrə resursların məhdudluğu məsələsi də qeydə alınmalıdır. 2(1)-ci maddə hər bir üzv Dövlət üzərinə "mövcud resurslardan maksimum şəkildə" istifadə etmək üçün zəruri addım atmaları ilə bağlı öhdəlik qoyur. Dövlət minimum əsas öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində uğursuzluğun resurs çatışmazlığı səbəbindən baş verdiyini sübut etmək üçün həmin minimum öhdəlikləri icra etmək üçün səlahiyyətində olan mövcud resurslardan istifadə etmək üçün bütün müvafiq tədbirlərin həyata keçirildiyini sübut etməlidir.

11. Komitə mövcud resursların qeyri-qənaətbəxş olduğu halda belə üzv Dövlət mövcud şərait çərçivəsində müvafiq hüquqlardan mümkün geniş istifadəni təmin etməyə çalışmalı olduğunu bildirir. Bundan əlavə, həyata keçirilmə və ya daha dəqiq desək, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların icra-olunmaması prosesinə nəzarət etmək üçün öhdəliklər və onların təşviq olunması üçün strategiya və proqramlar resursların çatışmazlığı səbəbindən aradan qaldırılmamışdır. Komitə bu məsələləri artıq 1 nömrəli ümumi şərhdə (1989) qeyd etmişdir.

12. Eyni zamanda Komitə - tənzimlənmə, iqtisadi böhran və ya digər amillər səbəbindən kəskin resurs çatışmazlığı dövründə cəmiyyətin aztəminatlı üzvləri müvafiq aşağı dəyərli ünvanlı proqramların qəbulu əsasında mühafizə oluna biləcəyini və vacib olduğunu vurğulayır. Bu yanaşmaya dəstək olaraq Komitə UNICEF tərəfindən hazırlanmış təhlilə nəzər salır: "Vətəndaşlar əsasında tənzimlənmə: aztəminatlı şəxslərin müdafiə olunması və inkişafın təşviqi"¹, BMTİP tərəfindən İnsan İnkişafı Hesabatı 1990² və Dünya Bankı tərəfindən hazırlanan Dünya İnkişafı Hesabatı 1990 üzrə təhlilə nəzər salır³.

13. 2(1)-ci maddənin diqqət yetiriləcək yekun elementi bütün üzv Dövlətlər tərəfindən nəzərə alınacaq öhdəlik "fərdi və ya beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq çərçivəsində, xüsusilə iqtisadi və texniki sahələr üzrə addım atmaqdır...". Komitə "mövcud resurslardan maksimum dərəcədə istifadə" ifadəsində Pakt tərtibatçıları tərəfindən Dövlətə məxsus olan və beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım çərçivəsində beynəlxalq cəmiyyət tərəfindən təqdim olunan resursların birgə şəkildə nəzərdə tutulduğunu qeyd edir. Bundan əlavə, müvafiq hüquqların tam təminatının təşviq olunmasında bu cür əməkdaşlığın əhəmiyyəti 11, 15, 22 və 23-cü maddələrin xüsusi müddəaları əsasında vurğulanır. Ümumi şərh No.1(1990)-də qeyd olunan 22-ci maddəyə əsasən Komitə beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində mövcud imkanlar və öhdəlikləri nəzərə alır. 23-cü maddədə "texniki yardımın" eləcə də digər fəaliyyətlərin, "hüquqların təmin olunması üçün beynəlxalq fəaliyyət" çərçivəsində olduğunu xüsusi olaraq qeyd edir.

14. Komitə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 55 və 56-cı maddələri, beynəlxalq hüquq prinsipləri və Pakt müddəaları əsasında inkişaf üzrə beynəlxalq əməkdaşlıq və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların təminatı bütün Dövlətlərin öhdəliyi olduğunu vurğulayır-. Bu, digərlərinə yardım edəcək potensiala malik ölkələr üzərinə düşən xüsusi vəzifədir. Komitə Baş Assambleya tərəfindən 4 dekabr 1986-cı il tarixində 41/128 sayılı qətnamə əsasında qəbul edilən İnkişaf Hüququ haqqında Deklarasiya və üzv Dövlətlərin bütün müddəaların həyata keçirilməsi üzrə öhdəliklərinin əhəmiyyətini xüsusi olaraq qeyd edir. Üzv Dövlətlərin öhdəlik daşıdıqları beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq üzrə aktiv proqram olmadıqı halda iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam təminatı bir çox ölkələrdə yerinə yetirilməmiş qalacaq. Bu məsələ ilə bağlı Komitə həmçinin, 2 sayılı (1990) ümumi şərhin müddəalarına istinad edir.

Qeydlər

¹ Oxford, Oxford University Press, 1990.

² Oxford, Oxford University Press, 1990.

³ G.A. Cornia, R. Jolly and F. Steward, Eds., Oxford, Clarendon Press, 1987.

Ümumi Şərh No 9:

Paktın ölkədaxili tətbiqi haqqında

**İqtisadi və
Sosial
Şura**

Paylanma: Ümumi

E/C.12/1998/24
3 dekabr 1998-ci il
Əsli: İngilis dilində
Qeyri-rəsmi tərcümə

İQTİSADI, SOSIAL VƏ

MƏDƏNİ HÜQUQLAR ÜZRƏ KOMİTƏ

On doqquzuncu sessiya

Cenevrə, 16 noyabr-4 dekabr 1998-ci il, 3 sayılı gündəlik Bəndi

**İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ
PAKTIN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNDƏ MEYDANA ÇIXAN ƏSAS MƏSƏLƏLƏR**

9 sayılı ümumi şərhin layihəsi:

Paktın ölkədaxili tətbiqi*

A. Yerli hüquqi qaydada Paktı qüvvəyə mindirmək vəzifəsi

1. 3 sayılı Ümumi Şərhində (1990), Komitə üzv Dövlətlərin öhdəliklərinin mahiyyəti və əhatə dairəsi ilə bağlı məsələlərə toxunmuşdur. Cari ümumi şərh öncəki bəyanatın müəyyən elementlərini daha ətraflı şəkildə təqdim edir. Pakt ilə bağlı başlıca öhdəlik üzv Dövlətlər tərəfindən Pakt əsasında nəzərdə tutulan hüquqların qüvvəyə mindirilməsidir. Hökumətlərdən "bütün müvafiq vasitələrdən" istifadə etməklə icra olunmasını tələb edərək, Pakt üzrə hər bir Dövlətin hüquqi və inzibati sisteminin xüsusiyyətlərini, eləcə də digər müvafiq aspektləri nəzərə alan geniş və uyğun yanaşma qəbul edilir.

* 1 dekabr 1998-ci il tarixində 51-ci iclas zamanı qəbul edilmişdir (on doqquzuncu sessiya).

2. Qeyd olunan uyğunlaşma hər bir üzv Dövlət üzərinə Pakt üzrə hüquqların qüvvəyə mindirilməsi üçün səlahiyyətində olan bütün vasitələrdən istifadə etmək öhdəliyi qoyur. Bu baxımdan, beynəlxalq insan hüquqları qanunları üzrə başlıca tələblər nəzərdə tutulmalıdır. Beləliklə, Pakt normaları yerli hüquqi qayda çərçivəsində müvafiq vasitələr ilə tanınmalı, şikayətlərin baxılması və ya təzminat üçün müvafiq vasitələr istənilən zərərçəkmiş fiziki şəxs və ya qrup üçün əlçatan olmalı və hökumət hesabatlılığını təmin edən vasitələr təmin edilməlidir.

3. Paktın yerli qaydada tətbiqi ilə bağlı məsələlər iki beynəlxalq hüquq prinsipi əsasında nəzərdən keçirilməlidir. Birincisi, Müqavilələr Hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 27-ci maddəsinin müddəalarında qeyd olunduğu kimi "[Dövlət]müqavilənin icra olunmamasına bəraət qazandırmaq üçün daxili qanunlarının müddəalarını əsas gətirə bilməz". Digər sözlə, Dövlətlər müqavilə öhdəliklərini həyata keçirmək üçün yerli hüquqi qaydalara zəruri dəyişikliklər etməlidirlər.¹/Bu məsələ ətraflı şəkildə Komitənin 12 sayılı Ümumi Şərhi (1998) nəzərdən keçirilib. İkinci prinsip Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 8-ci maddəsində əks olunub, belə ki, "Hər bir şəxs konstitusiyaya və ya qanun əsasında təqdim olunmuş əsas hüquqlarının pozulması üzrə milli tribunallardan effektiv təzminat almaq hüququna malikdir". Pakt üzrə Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2.3(b) maddəsinə əsasən üzv Dövlətlər üzərinə "məhkəmə təzminatı vasitələrinin işlənilməsi üçün hazırlanması" öhdəliyini qoyan heç bir müvafiq müddəaya malik deyil. Buna baxmayaraq, üzv Dövlət iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması ilə bağlı yerli hüquqi təzminatların təmin edilməməsinə bəraət qazandırmaq üçün bu təzminatların, istifadə olunan digər vasitələr ilə müqayisədə Paktın 2.1-ci maddəsinə əsasən "müvafiq vasitə" olmadığını və ya lüzumsuz olduqlarını sübut etməlidir. Bunu sübut etmək mürəkkəb proses olacaq və Komitə bir çox hallarda istifadə olunan digər "vasitələrin" məhkəmə hüquq müdafiə vasitələrinə daxil edilmədiyini və ya təsdiq olunmadığı halda qeyri-effektiv hesab oluna bilər.

B. Paktın yerli hüquqi qaydada statusu

4. Ümumilikdə, hüquqi cəhətdən icbari olan beynəlxalq insan hüquqları standartları hər bir üzv Dövlətin yerli hüquq sistemində birbaşa və dərhal tətbiq olunmalı, bununla da vətəndaşlara milli məhkəmə və tribunallar qarşısında öz hüquqlarının müdafiəsini təmin etməyə şərait yaratmalıdır. Yerli təzminat istifadəsini tələb edən qayda bu baxımdan milli hüquq müdafiə vasitələrinin üstünlüyünü bir daha vurğulayır. Fərdi şikayətlərin nəzərdən keçirilməsi üçün beynəlxalq prosedurların mövcudluğu və işlənilməsi vacibdir, lakin bu prosedurlar effektiv milli hüquq müdafiə vasitələrinə əlavədir.

5. Pakt yerli hüquqi qaydada həyata keçiriləcək xüsusi vasitələri qeyd etmir. Paktın milli qanunvericilikdə hərtərəfli daxil edilməsini və ya xüsusi status ilə qeyd olunmasını tələb edən heç bir müddəa mövcud deyil. Pakt hüquqlarının milli qanunvericilikdə qüvvəyə minməsi üçün dəqiq metodların hər bir üzv Dövlətin qərarı əsasında həyata keçirilməsinə baxmayaraq, istifadə olunan vasitələr üzv Dövlət tərəfindən öhdəliklərin tam yerinə yetirilməsi üçün nəticə təqdim etməsi baxımından müvafiq olmalıdır. İstifadə olunan vasitələr üzv Dövlətin Pakt əsasında öhdəliklərinə riayət etməsinin Komitə tərəfindən yoxlanışının bir hissəsini təşkil edir.

6. Pakt əsasında Dövlət təcrübəsinin təhlili Dövlətlərin müxtəlif yanaşmalardan istifadə etdiklərini göstərir. Bəzi Dövlətlər ümumilikdə xüsusi heç bir tədbir görməmişlər. Tədbir həyata keçirənlər arasında bəzi Dövlətlər mövcud qanunvericiliyə əlavələr və ya dəyişikliklər etməklə, Paktın xüsusi müddəalarına istinad etmədən Paktı yerli qanunvericiliyə çevirmişlər. Digər dövlətlər qəbul etmiş və ya yerli qanunvericiliyə daxil etmiş, beləliklə Paktın şərtləri tam şəkildə saxlanılır və milli hüquqi qaydada rəsmi təsdiq almışdır. Bu bir çox hallarda uyğun olmayan yerli müqavilələrin müddəaları ilə müqayisədə insan hüquqları üzrə beynəlxalq müqavilələrə üstünlük verilərək konstitusiya müddəaları əsasında həyata keçirilmişdir. Dövlətlərin Pakta yanaşma tərzii yerli hüquqi qaydada qəbul edilmiş müqavilələrdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

7. Lakin üstünlük verilən metodologiyadan asılı olmayaraq, bir sıra prinsiplər Paktın qüvvəyə mindirilməsi vəzifəsindən irəli gəlir və bu səbəbdən hörmətlə yanaşılmalıdır. İlk olaraq, seçilən həyata keçirmə tədbirləri Pakt əsasında öhdəliklərin icrasının təmin edilməsi üçün adekvat olmalıdır. Pakt hüquqlarına yerli hüquqi effekt təmin etmək üçün ən yaxşı yolun müəyyənləşdirilməsində ədalətliliyin təmin edilməsi ehtiyacı zəruridir (aşağıdakı 10-cu bəndə nəzər salın). İkincisi, digər insan hüquqlarının müdafiəsinin təmin olunmasında ölkədə ən çox effektiv olan vasitələr nəzərə alınmalıdır. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Paktın qüvvəyə mindirilməsi üçün istifadə olunan vasitələr digər insan hüquqları müqavilələri üzrə istifadə olunanlardan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirsə, Paktı istifadə olunan formulların mülki və siyasi hüquqlar üzrə müqavilələrdə istifadə olunanlar ilə müqayisə olunmasının mümkünlüyünü nəzərə alaraq, bu məsələ ilə bağlı əsaslı sübut olmalıdır.

8. Üçüncüsü, Pakt üzv Dövlətlərdən müddəaların yerli qanunvericiliyə daxil edilməsini rəsmi olaraq öhdəlik kimi qoymursa bu yanaşma arzuolunandır. Birbaşa daxil edilmə müqavilə öhdəliklərinin yerli qanunvericiliyə ötürülməsində meydana gələ biləcək problemləri aradan qaldırır və Pakt hüquqlarının fiziki şəxslər tərəfindən yerli məhkəmələrdə birbaşa istifadəsi üçün əsas təqdim edir. Bu səbəblərdən, Komitə Paktın yerli qanunvericilikdə rəsmi qəbulunu və ya daxil edilməsini ciddi şəkildə tövsiyə edir.

C. Hüquqi vasitələrin rolu

Hüquq müdafiə yoxsa ədliyyə vasitələri?

9. Effektiv hüquq müdafiə vasitəsi hüququ hər zaman ədliyyə müdafiə vasitəsini tələb etmək kimi şərh olunmamalıdır. İnzibati hüquq müdafiə vasitələri bir sıra hallarda müvafiq olacaq və üzv Dövlətin yurisdiksiyası daxilində yaşayan şəxslər üçün yaxşı rifah prinsipi əsasında bütün inzibati orqanlar qərarvermə prosesində Pakt tələblərini nəzərə alacaqlar. İstənilən bu cür inzibati hüquq-müdafiə vasitəsi əlçatan, münasib, vaxtında və effektiv olmalıdır. Bu tip inzibati prosedurlar üzrə məhkəmə müraciəti hüququ bir çox hallarda müvafiq olacaqdır. Eyni zamanda, qeyri-ayrı seçkilik ilə bağlı bəzi öhdəliklər kimi (lakin bunlarla məhdudlaşmayaraq), ədliyyə hüquq müdafiə vasitəsinin bəzi formalarının müddəaları

Pakt tələblərini yerinə yetirmək üçün qaçılmaz olacaq. Digər sözlə, Pakt hüququ ədliyyə üzrə müəyyən rol oynamadan tam qüvvəyə minə bilmədiyi halda, ədliyyə hüquq vasitələri zəruridir.

Məhkəmədə nəzərdən keçirilmə imkanı

10. Mülki və siyasi hüquqlar ilə bağlı, qanun pozuntuları ilə bağlı məhkəmə hüquq vasitələri qeyri-şərtsiz olaraq zəruridir. Təəssüf olsun ki, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar ilə bağlı bir çox hallarda əks fərziyyələr irəli sürülür. Bu uyğunsuzluq nə hüquqların mahiyyəti, nə də müvafiq Pakt müddəaları əsasında sübut olunmayıb. Bu uyğunsuzluq nə hüquqların mahiyyəti, nə də müvafiq Pakt müddəaları əsasında sübut olunmayıb. Komitə bir sıra Pakt müddələrinin dərhal həyata keçirilmək üçün müvafiq olduğunu artıq qeyd etmişdir. Beləliklə, nümunə olaraq, 3 sayılı Ümumi şərhdə 3, 7(a) (i), 8, 10.3, 13.2(a), 13.3, 13.4 və 15.3 –cü maddələr qeyd olunub. Bu baxımdan məhkəmədə nəzərdən keçirilmə imkanı (müvafiq şəkildə məhkəmələr tərəfindən nəzərdən keçirilən məsələlərə istinad edir) və dərhal qüvvəyə minən normalar (heç bir əlavə dəqiqləşdirmə olmadan məhkəmələr tərəfindən tətbiq oluna bilən) arasında fərqləndirmə aparılmalıdır. Hər bir hüquq sisteminin ümumi yanaşması nəzərə alınarkən, sistemlərin böyük əksəriyyətində ən azı məhkəmədə nəzərdən keçirilmə imkanına malik olan heç bir Pakt hüququ yoxdur. Bəzi hallarda resursların toplanmasını tələb edən məsələlər məhkəmələr əvəzinə siyasi orqanlara ötürülməlidir. Hökumətin müxtəlif orqanlarının səlahiyyətlərinə hörmətlə yanaşıldığı zaman, qeyd olunmalıdır ki, məhkəmələr artıq önəmli resurs nəticələri olan bir sıra məsələlərə cəlb olunur. Məhkəmələrin istifadəsindən kənar iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların dəqiq təsnifatının qəbulu ixtiyari olacaq və insan hüquqlarının bölünməz və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olduğu prinsipi ilə uyğun olmayacaq. Bu həmçinin, cəmiyyətin ən həssas və imtiyazsız qruplarının hüquqlarının məhkəmədə müdafiə olunması potensialını məhdudlaşdıracaq.

Dərhal qüvvəyə minmə

11. Pakt əhatə etdiyi hüquqların sistem əsasında mümkün olduğu halda dərhal qüvvəyə minmə imkanlarını inkar etmir. Həqiqətən də, işlənilib hazırlanıqda, Pakta "dərhal qüvvəyə minmə iqtidarında olmayan" xüsusi müddəanın daxil edilməsi cəhdləri rədd edilmişdir. Bir çox Dövlətlərdə müqavilə müddəasının dərhal qüvvəyə minmə xüsusiyyəti icra və ya qanunverici orqanlar tərəfindən deyil, məhkəmələr tərəfindən müəyyənləşdiriləcək. Funksiyaları effektiv şəkildə yerinə yetirmək üçün, müvafiq məhkəmə və tribunallar Paktın mahiyyəti və nəticələri haqqında və həyata keçirilmə zamanı ədliyyə hüquq vasitələrinin mühüm rolu haqqında məlumatlandırılmalıdırlar. Beləliklə, Hökumətlər məhkəmə icraat prosesinə cəlb olunduqları zaman Pakt öhdəliklərini qüvvəyə mindirən yerli qanunların şərtlərini irəli sürməlidirlər. Bənzər şəkildə, ədliyyə təlimləri Paktın dərhal qüvvəyə minmə qabiliyyətini tam nəzərə almalıdır. Qaydaların dərhal qüvvəyə minmə qabiliyyətinin olmaması ilə bağlı istənilən fərziyyəni aradan qaldırmaq xüsusilə önəmlidir. Faktiki olaraq, onlardan bir çoxları məhkəmələr tərəfindən müddələrinin müntəzəm şəkildə dərhal qüvvəyə minmə qabiliyyəti təsdiq olunan digər insan hüquqları üzrə müqavilələrdə aydın və xüsusi şəkildə qeyd olunmuşdur.

D. Paktın yerli məhkəmələrdə tətbiqi

12. Komitənin Dövlət hesabatları üzrə təlimatlarında Dövlətlərdən Pakt müddəalarının "öncə istinad oluna bilməsi, Məhkəmələr, digər tribunallar və ya inzibati orqanlar tərəfindən dərhal qüvvəyə mindirilmə mümkünlüyü" haqqında məlumat vermələri tələb olunur.³/Bəzi Dövlətlər bu məlumatları təqdim etmişlər, lakin böyük əksəriyyət gələcək hesabatlarında bu elementə xüsusi önəm verməlidirlər. Xüsusilə, Komitə üzv Dövlətlərdən Pakt müddəalarından istifadə edən yerli məhkəmələrdən istənilən mühüm məhkəmə təcrübəsi məlumatlarının təqdim olunmasını xahiş edir.

13. Mövcud məlumatlar əsasında Dövlət təcrübəsinin qarışıq olduğu aydın görünür. Komitə bəzi məhkəmələrin Paktın müddəalarını birbaşa və ya izahlı standartlar olaraq tətbiq etdiklərini qeyd edir. Digər məhkəmələr prinsip etibarilə yerli qanunvericiliyin şərh olunması üçün Paktın müvafiqliyini təsdiq etmək niyyətindədir, lakin təcrübədə Paktın məhkəmə işlərinin əsaslandırılması və ya nəticəsinə təsiri çox məhduddur. Bəzi məhkəmələr hələ də, müraciət edənlərin istinad etməyi düşündükləri məhkəmə işlərində Paktı qüvvəyə mindirməkdən imtina edirlər. Bir çox ölkələrdə məhkəmələr tərəfindən Pakta geniş yer verilməsi üçün öhdəlik mövcuddur.

14. Məhkəmə baxışı keçirilməsi funksiyalarının tətbiqi çərçivəsində, məhkəmələr Dövlət davranışının Pakt əsasında öhdəliklərinə uyğunluğu zəruri olan hallarda Pakt hüquqlarını nəzərə almalıdırlar. Bu öhdəliyin məhkəmələr tərəfindən nəzərə alınmaması qanunun aliliyi prinsipi ilə uyğunsuzdur, beynəlxalq insan hüquqları öhdəliklərinə hər zaman hörmətlə yanaşılması üçün bu prinsip nəzərə alınmalıdır.

15. Yerli qanunvericiliyin mümkün dərəcədə Dövlətin beynəlxalq hüquqi öhdəliklərinə uyğun şəkildə şərh olunması ümumi şəkildə qəbul edilmişdir. Beləliklə, yerli qərar qəbul edən şəxs yerli qanunvericiliyin dövlət tərəfindən Paktın müddəalarının pozulması ilə nəticələnən şəkildə və ya Dövlətin Pakt müddəalarına riayət edəcək şəkildə şərh etmək seçimi arasında qalarsa, beynəlxalq qanunvericilik sonuncu seçimi tələb edir. Bərabərlik və qeyri ayrı-seçkilik zəmanətləri ən geniş mümkün şəkildə, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam müdafiəsini irəli sürən metodlar əsasında şərh olunmalıdır.

Qeydlər

1.A/CONF.39/27.

2. 2.2-ci maddəyə əsasən Dövlətlər Pakt hüquqlarının "heç bir ayrı-seçkilik olmadan" istifadə olunması "zəmanət verilməsi öhdəliyi daşıyırlar".

3. Hesabatvermə təlimatları, , E/C.12/1990/8, Əlavə IV.

Ümumi Şərh No. 13:

Təhsil hüququ (Pakt maddə 13)

**İqtisadi və
Sosial
Şura**

Paylanma: Ümumi

E/C.12/1999/10

8 dekabr 1999

Əsl: İngilis dilində

Qeyri-rəsmi tərcümə

İQTİSADİ, SOSIAL VƏ
MƏDƏNİ HÜQUQLAR ÜZRƏ KOMİTƏ
İyirmi birinci sessiya
15 noyabr-3 dekabr 1999-cu il

**İQTİSADİ, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ PAKTIN
HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ**

Ümumi Şərh No.13 (İyirmi-birinci sessiya, 1999)

Təhsil hüququ (Pakt maddə 13)

1. Təhsil almaq insan hüququdur və digər insan hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün zəruri vasitədir. Səlahiyyətlərin genişləndirilməsi hüququ olaraq, təhsil iqtisadi və sosial baxımdan təcrid olunmuş böyüklər və uşaqların özlərini yoxsulluq şəraitindən çıxarmaları və öz cəmiyyətlərində tam şəkildə iştirak etmək məqsədilə imkanlar əldə etmələri üçün ilkin vasitədir. Təhsil qadınların səlahiyyətlərinin artırılması, uşaqları istismar və təhlükəli əməkdən, cinsi istismardan müdafiə etmək, insan hüquqları və demokratiyanın təşviq olunması, ətraf mühitin mühafizəsi və əhali artımının idarə olunmasında vacib əhəmiyyətə malikdir. Daha geniş anlamda, təhsil Dövlətlərin yatıra biləcəkləri ən üstün maliyyə sərmayəsi olaraq tanınır. Lakin təhsilin əhəmiyyəti yalnız praktiki deyil: yaxşı təhsil almış, ziyalı və aktiv düşüncəli, azad və geniş şəkildə fikir mübadiləsi aparmağa qadir olmaq insan həyatının sevinc və mükafatlarından biridir.

2. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt təhsil hüququ üzrə iki maddə, 13 və 14-cü maddələr nəzərdə tutmuşdur. Paktın ən uzun müddəası olan 13-cü maddə beynəlxalq insan hüquqları sahəsində təhsil hüququ üzrə ən geniş və hərtərəfli maddədir. Komitə 14-cü maddə (ibtidai təhsil üçün fəaliyyət planları) üzrə 11 sayılı Ümumi Şərh qəbul etmişdir; Ümumi Şərh 11 və cari ümumi şərh bir-birini tamamlayır və birgə nəzərdən keçirilməlidir. Komitə bütün dünya üzrə milyonlarla insan üçün təhsil hüququndan istifadənin əlçatmaz məqsəd olduğunu anlayır. Bundan əlavə, bir çox hallarda bu məqsəd getdikcə daha çox uzaqlaşır. Komitə həmçinin, bir çox hallarda 13-cü maddənin tam təminatı üçün bir sıra ciddi struktur və digər maneələrin olduğu haqqında məlumatlıdır.

3. Paktın müddələrinin icra olunması üzrə üzv Dövlətlərə yardım etmək və onların hesabat vermə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə cari ümumi şərh 13-cü maddənin normativ mahiyyəti (Hissə I, bənd 4-42), maddə üzrə bir sıra öhdəliklər (Hissə II, bənd 43-57) və bir sıra qanun pozuntusu nümunələrinə (Hissə II, bənd 58-59) diqqət yönəldir. Hissə III üzv Dövlətlərdən daha çox iştirakçıların öhdəlikləri haqqında qısa qeydlər edir. Ümumi şərh bir sıra illər ərzində üzv Dövlətlərin, hesabatların nəzərdən keçirilməsi üzrə Komitənin təcrübəsinə əsaslanır.

I. 13-CÜ MADDƏNİN NORMATİV MAHİYYƏTİ

Maddə 13(1): Təhsil məqsədləri və hədəfləri

4. Üzv Dövlətlər dövlət və ya özəl, rəsmi və ya qeyri-rəsmi olmasından asılı olmayaraq bütün təhsil növlərinin 13(1)-cü maddənin hədəfləri və məqsədləri istiqamətinə yönəldilməsi üzrə razılığa gəlir. Komitə bu təhsil məqsədlərinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin 1 və 2-ci maddələrində əks olunan fundamental məqsəd və prinsipləri əks etdirdiyini vurğuladı. Ümumilikdə, qeyd olunan müddəalar həmçinin, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 26(2)-ci maddəsində yer almışdır, buna baxmayaraq, 13(1)-cü maddə Bəyannaməyə üç prizmadan əlavə olunur: təhsil - insanların "ləyaqət hissi"nə yönəlməli, "bütün şəxslərin azad cəmiyyətdə iştirak etmələrini təmin etməli" və bütün "etnik" qruplar, eləcə də millətlər, irqi və dini qruplar arasında təhsil anlayışını təşviq etməlidir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 26(2)-ci maddəsi və Paktın 13(1)-cü maddəsi üçün ortaq olan təhsil məqsədlərindən ən başlıcası "təhsilin insan şəxsiyyətinin mütərəqqi inkişafına yönəlməsidir.

5. Komitə 1966-cı ildə Baş Assambleya tərəfindən Paktın qəbul edilməsindən etibarən digər beynəlxalq orqanların təhsilin istiqamətləndiriləcəyi məqsədləri daha da genişləndirdiklərini vurğulayır. Müvafiq olaraq Komitə üzv Dövlətlərin təhsilin "Hamı üçün Təhsil Ümumdünya Bəyannaməsi" (Comtien, Tayland, 1990), Uşaqların Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Konvensiya (maddə 29 (1)), Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı (Hissə I, bənd 33 və Hissə II bənd 80) və İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi Onilliyi üzrə BMT-nin Fəaliyyət Planında şərh olunduğu və 13(1)-cü maddədə müəyyən edilən hədəf və məqsədlərə uyğun gəlməsini təmin etməli olduqlarını nəzərə çatdırır. Bütün qeyd olunan mətnlər Paktın 13(1)-cü maddəsinin müddələrinə tam uyğun gəlmələrinə baxmayaraq, 13(1)-cü maddədə qeyd olunmayan gender bərabərliyi və ətraf mühitə hörmət kimi xüsusi istinadlar kimi elementləri əks etdirirlər. Bu yeni elementlər nəzərdə tutulur və 13(1)-cü maddənin müasir şərhini əks etdirir. Yuxarıda qeyd olunan mətnlər dünyanın bütün regionları üzrə dəstək qazansa da, Komitə bu nəzər nöqtəyi üzrə geniş dəstək əldə edir.¹

Maddə 13(2): Təhsil əldə etmək hüququ - bəzi ümumi qeydlər

6. Şərtlərin dəqiq və müvafiq tətbiqi üzv Dövlət ərazisində üstünlük təşkil edən şəraitdən asılı olduğu halda, təhsil bütün formalarında və bütün səviyyələrdə aşağıda qeyd olunan bir-biri ilə əlaqədar və başlıca funksiyaları özündə əks etdirməlidir:²

(a) Mövcudluq - fəaliyyət göstərən təhsil müəssisələri və proqramları üzv Dövlətin yurisdiksiyası daxilində kifayət miqdarda mövcud olmalıdır. Fəaliyyətləri bir sıra faktorlardan, eləcə də mövcud olduqları inkişaf şəraitindən asılıdır; məsələn, bütün müəssisələr və proqramlar bina və ya digər mühafizə vasitələri, qadın və kişilər üçün sanitar qovşaq, təmiz içməli su, yerli səviyyədə rəqabətədavamlı əməkhaqqı alan təlim keçmiş müəllimlər, tədris materialları və s. tələb edə bilər; belə ki, bəzi müəssisə və proqramlar həmçinin, kitabxana, kompüter avadanlıqları və informasiya texnologiyaları kimi təchizatları tələb edəcəkdir.

- (b) Əlçatanlıq - təhsil müəssisələri və proqramları üzv Dövlətin yurisdiksiyası daxilində heç bir ayrı-seçkilik olmadan hər bir şəxs üçün əlçatan olmalıdır. Əlçatanlıq bir-biri ilə üst-üstə düşən üç amili özündə birləşdirir:
- (i) Qeyri ayrı-seçkilik - təhsil hər hansı qadağan olunmuş əsasla heç bir ayrı-seçkilik olmadan hər bir şəxs, xüsusilə də aztəminatlı qruplar üçün əlçatan olmalıdır (bax , qeyri ayrı-seçkilik üzrə bənd 31-37)
- (ii) Fiziki əlçatanlıq-təhsil təhlükəsiz fiziki iştirak çərçivəsində, daha dəqiq desək müvafiq coğrafi məkanda yerləşən məktəbdə iştirak etməklə (məsələn, yaxınlıqda yerləşən məktəb) və ya müasir texnologiya vasitəsilə ("distant təhsil" proqramına çıxış əldə etməklə) həyata keçirilməlidir.
- (iii) İqtisadi əlçatanlıq - təhsil hər bir şəxs üçün əlçatan olmalıdır. Əlçatanlıq termininin bu aspekti 13(2)-cü maddənin ibtidai, orta və ali təhsil üzrə müddəaları əsasında: ibtidai təhsil "hamı üçün pulsuz" olduğu halda, üzv Dövlətlər mütərəqqi şəkildə pulsuz orta və ali təhsil təmin etməlidirlər;

(c) Məqbulluq- kurikulum və tədris metodları daxil olmaqla təhsil forması və mahiyyəti (məsələn: müvafiqliyi, mədəni uyğunluğu və yaxşı keyfiyyəti) şagirdlər və müəyyən hallarda valideynlər üçün məqbul olmalıdır; bu 13(1)-cü maddə əsasında tələb olunan təhsil məqsədlərinə və Dövlət tərəfindən təsdiq olunan minimum təhsil standartlarına tabe tutulur (bax maddə 13(3) və (4));

(d) Adaptasiya oluna bilən - təhsil dəyişən cəmiyyət və ictimaiyyətin ehtiyaclarına uyğunlaşmaq və çoxşaxəli sosial və mədəni mühit çərçivəsində şagirdlərin tələbatlarına cavab vermək üçün adaptasiya oluna bilməlidir.

7. Yuxarıda qeyd olunan "bir-biri ilə əlaqədar və başlıca xüsusiyyətlərin" müvafiq tətbiqini nəzərə alıqda şagirdlərin əsas maraq dairələri ilk növbədə diqqət mərkəzində olmalıdır.

Maddə 13(2) (a): İbtidai təhsil hüququ

8. İbtidai təhsil, təhsilin bütün formaları və səviyyələri üçün ümumi olan mövcudluq, əlçatanlıq, məqbulluq və adaptasiya olunma amillərini özündə cəmləşdirir.³

9. Komitə "ibtidai təhsil" termininin düzgün şərhilə bağlı Hamı üçün Təhsil Ümumdünya Bəyannaməsinə istinad edir: "Ailədən kənar uşaqlar üçün fundamental təhsil təmin edən əsas sistem ibtidai məktəbdir. İbtidai təhsil universal olmalı, bütün şagirdlərin fundamental təhsil tələbatlarını təmin etməli və cəmiyyətin mədəniyyəti, ehtiyacları və imkanlarını nəzərə almalıdır (maddə 5). "Fundamental təhsil tələbatları" Ümumdünya Bəyannaməsinin 1-ci maddəsində müəyyən edilir.⁴ İbtidai təhsil əsas təhsil ilə sinonim olmasa da, iki termin arasında uyğunluq mövcuddur. Bu baxımdan, Komitə YUNİSEF mövqeyini dəstəkləyir: "İbtidai təhsil əsas təhsilin ən mühüm elementidir."⁵

10. Maddə 13(2)(a)-də qeyd olunduğu kimi, ibtidai təhsil iki fərqli xüsusiyyətə malikdir: bu "icbari" və "hamı üçün əlçatandır". Komitənin hər iki termin üzrə müşahidələrinə nəzər salmaq üçün Paktın 14-cü maddəsi üzrə 11 sayılı Ümumi Şərhin 6 və 7-ci bəndlərinə diqqət yetirin.

Maddə 13 (2) (b): Orta təhsil hüququ

11. Orta təhsil, təhsilin bütün formaları və səviyyələri üçün ümumi olan mövcudluq, əlçatanlıq, əmqbulluq və adaptasiya olunma amillərini özündə cəmləşdirir.⁶

12. Orta təhsilin mahiyyətinin üzv Dövlətlər arasında fərqli olmasına baxmayaraq, təhsilin bu növü əsas təhsilin tamamlanması və həyat boyu öyrənmək və insan inkişafı üçün fundamental biliyin möhkəmləndirilməsini özündə ehtiva edir. Orta təhsil tələbələri peşə və ali məktəbə hazırlayır.⁷ Maddə 13(2) (b) müxtəlif formalarında orta təhsilə tətbiq olunur, beləliklə, müxtəlif sosial və mədəni şəraitə malik tələbələrin tələbatlarına cavab vermək üçün orta təhsil uyğunlaşdırıla bilən kurikulum və müxtəlif tətbiq sistemləri tələb edir. Komitə müntəzəm orta məktəb sistemləri ilə paralel olaraq "alternativ" təhsil proqramlarının tətbiqini təşviq edir.

13. 13(2) (b)-cü maddəyə əsasən, orta təhsil "hər bir müvafiq vasitə ilə, xüsusilə də pulsuz təhsilin mütərəqqi təqdimatı ilə hamı üçün ümumi şəkildə mövcud və əlçatan olmalıdır". "Ümumi şəkildə mövcud" ifadəsi ilk olaraq orta təhsilin Dövlət tərəfindən hamı üçün eyni səviyyədə təqdim olunacağını bildirir. Komitənin "əlçatan" termininin şərhilə bağlı yuxarıda qeyd olunan 6-cı bəndə nəzər yetirin. "Hər bir müvafiq vasitə ilə" ifadəsi üzv Dövlətlərin müxtəlif sosial və mədəni şəraitdə orta təhsilin tətbiq olunması üçün müxtəlif və innovativ yanaşmalar qəbul etməli olduqlarını vurğulayır.

14. "Pulsuz təhsilin mütərəqqi təqdimatı" ifadəsi Dövlətlərin pulsuz ibtidai təhsili prioritet məsələ olaraq nəzərə aldıkları halda, həmçinin, pulsuz orta və ali təhsil təmin etmək üçün konkret addımlar atmaları ilə bağlı öhdəliyə malikdirlər. Komitənin "pulsuz" ifadəsi ilə bağlı ümumi müşahidələrinə 11 saylı Ümumi Şərhin 14-cü maddə ilə bağlı 7-ci bəndinə nəzər yetirin.

Texniki və peşə təhsili

15. Texniki və peşə təhsili (PTT) təhsil almaq və işləmək hüququnu özündə formalaşdırır (maddə 6(2)). Maddə 13 (2) (b) PTT-ni orta təhsilin bir hissəsi olaraq, təhsilin bu səviyyəsində PTT-nin xüsusi əhəmiyyətini əks etdirir. Buna baxmayaraq, 6 (2)-ci maddə PTT-yə təhsilin xüsusi səviyyəsi olaraq istinad etmir; qeyd olunan maddə ümumi olaraq PTT-nin "sabit iqtisadiyyat, sosial və mədəni inkişaf, eləcə də tam və məhsuldar məşğulluğa nail olunmasına" yardım edilməsində geniş rolə malik olduğunu bildirir. Həmçinin, İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Bəyannaməsində

"texniki və peşəkar təhsil ümumi şəkildə əlçatan edilməlidir" (maddə 26 (1)) ifadəsi qeyd olunub. Beləliklə, Komitə PTT-nin təhsilin bütün səviyyələrinin ayrılmaz hissəsi olduğu fikrindədir.⁸

16. Texnologiya və iş dünyasına giriş xüsusi PTT proqramları ilə məhdudlaşdırılmamalıdır, əksinə ümumi təhsilin bir elementi olaraq qəbul edilməlidir. YUNESKO-nun Texniki və Peşə Təhsili haqqında Konvensiyasına (1989) əsasən PTT "tədris prosesinin bütün formaları və səviyyələri, eləcə də ümumi biliyə əlavə olaraq texnologiya və əlaqədar elmlərin tədrisi, praktiki biliklərin, texniki bacarıqlar, yanaşmalar və iqtisadi və sosial həyatın müxtəlif sektorları üzrə peşə sahələrinə aid biliklərdən" ibarətdir (maddə 1 (a)). Bu fikir həmçinin, digər müəyyən BƏT Konvensiyalarında öz əksini tapmışdır.⁹ Beləliklə, PTT hüququna aşağıdakı amillər daxildir:

- (a) Tələbələrin şəxsi inkişafı, özünə inamı və əmək qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsinə töhfə verən bilik və bacarıqların əldə edilməsinə şərait yaradır və üzv Dövlətin iqtisadi və sosial inkişafı daxil olmaqla, tələbələrin ailə və mövcud olduqları ictimaiyyətin effektiv fəaliyyətinin möhkəmləndirir;
- (b) Sözügedən əhalinin təhsil, mədəni və sosial bazasını; iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında lazım olan bacarıq, bilik və ixtisas səviyyəsini; peşə sağlamlığı, təhlükəsizlik və rifah halını nəzərə alır;
- (c) Texnoloji, iqtisadi, məşğulluq, sosial və digər dəyişikliklər səbəbindən cari bilik və bacarıqlarının yenilənməsinə ehtiyac duyan yaşlı nəsil üçün təlimlər təşkil edir;
- (d) Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən olan tələbələrə digər Dövlətlərdə PTT təhsili əldə edərək, texnologiyanın müvafiq transferi və adaptasiyası məqsədilə təşkil olunan proqramlardan ibarətdir;
- (e) Paktın qeyri ayrı-seçkilik və bərabərlik müddəaları kontekstində qadınlar, qızlar, məktəbdən kənar gənclər, işsiz gənclər, miqrant əməkçilərin övladları, qaçqınlar, əlilliyi olan insanlar və digər yoxsul qruplar arasında PTT-ni təşviq edən proqramlardan ibarətdir.

Maddə 13(2)(c): Ali təhsil hüququ

17. Ali təhsil, təhsilin bütün formaları və səviyyələri üçün ümumi olan mövcudluq, əlçatanlıq, məqbuluq və adaptasiya olunma amillərini özündə cəmləşdirir.¹⁰

18. 13 (2) (c)-cü maddə, 13 (2) (b) maddəsi ilə eyni baza əsasında formalaşsa da, bu iki maddə arasında üç fərq mövcuddur. 13 (2) (c)-cü maddə "müxtəlif formalarında" və ya xüsusilə PTT üzrə təhsil ilə bağlı heç bir istinada malik deyil. Komitənin qeydinə əsasən bu iki ötürülmə 13(2)-cü maddənin (b) və (c) bəndlərin arasında yalnız fərqi əks etdirir. Ali təhsil müxtəlif sosial və mədəni şəraitə malik tələbələrin tələbatlarına cavab verilməsi üçün nəzərdə tutulursa, distant təhsil kimi uyğunlaşan kurikulum və müxtəlif təlim sistemlərinə malik olmalıdır; təcrübədə orta və ali təhsil hər biri ayrılıqda "müxtəlif formalarında" mövcud olmalıdır. Belə ki, 13 (2)-cü maddənin (c) bəndində texniki və peşə təhsili ilə bağlı istinad çatışmazlığı ilə bağlı Paktın 6(2)-ci maddəsi və Ümumdünya Bəyannaməsinin 26(1)-ci maddəsinə əsasən PTT ali təhsil daxil olmaqla təhsil prosesinin bütün səviyyələrinin ayrılmaz hissəsidir.¹¹

19. 13(2)-cü maddənin (b) və (c) bəndləri arasında üçüncü və ən mühüm fərq orta təhsilin "ümumi şəkildə hamı üçün mövcud və əlçatan olmalı" olduğu halda, ali təhsil "potensialı əsasında hamı üçün bərabər səviyyədə əlçatan" olmasıdır. 13(2) -cü maddənin (c) bəndinə əsasən ali təhsil "ümumi

şəkildə hamı üçün mümkün" deyil, yalnız "potensialı əsasında" mövcud olmalıdır. Şəxslərin "potensialı" müvafiq praktika və təcrübələrinə əsasən qiymətləndirilməlidir.

20. 13(2)-cü maddənin (b) və (c) bəndləri ümumilikdə eyni olduğundan (məsələn, "pulsuz təhsilin mütləq təminatı"), 13(2)-cü maddənin (b) bəndi ilə bağlı yuxarıda təqdim olunan şərtlərə nəzər sala bilərsiniz.

Maddə 13(2) (d): Əsas təhsil hüququ

21. Əsas təhsil, təhsilin bütün formaları və səviyyələri üçün ümumi olan mövcudluq, əlçatanlıq, məqbulluq və adaptasiya olunma amillərini özündə cəmləşdirir.¹²

22. Ümumilikdə əsas təhsil Hamı üçün Təhsil Ümumdünya Bəyannaməsində müəyyən olunduğu kimi əsas təhsilə uyğun gəlir.¹³ 13(2)-cü maddənin (d) bəndinə əsasən "ibtidai təhsil almayan və ya tamamlamayan" şəxslər əsas təhsil və ya Hamı üçün Təhsil Ümumdünya Bəyannaməsində müəyyən edildiyi kimi başlıca təhsil almaq hüququna malikdirlər.

23. Ümumdünya Bəyannaməsi əsasında müəyyən edildiyi kimi hər bir şəxs "başlıca təhsil ehtiyacları"ndan istifadə etmək hüququna malik olduqlarından, əsas təhsil hüququ "ibtidai təhsil almamış və ya tamamlamamış" şəxslər ilə məhdudlaşmır. Əsas təhsil almaq hüququ öz "başlıca təhsil ehtiyaclarını" tam şəkildə yerinə yetirməmiş bütün şəxslər üçün nəzərdə tutulur.

24. Qeyd olunmalıdır ki, əsas təhsil hüququ yaş və ya cinsiyyətə görə məhdudlaşmır, yaşlı insanlar daxil olmaqla uşaqlar, gənclər və böyüklərə də şamil olunur. Bu səbəbdən əsas təhsil böyüklər üçün təhsil və ömür boyu öyrənmənin ayrılmaz elementidir. Əsas təhsil bütün yaş qrupları üçün nəzərdə tutulan hüquq olduğundan, kurikulum və tədris sistemləri bütün yaş qrupundan olan tələbələr üçün müvafiq şəkildə tərtib olunmalıdır.

Maddə 13 (2) (e): Məktəb sistemi; adekvat ünsiyyət sistemi; müəllim heyətinin maddi şəraiti

25. "Məktəb sisteminin bütün səviyyələrdə inkişafının aktiv şəkildə həyata keçirilməsi" tələbi üzv Dövlətin məktəb sistemi üçün bütövlükdə inkişaf strategiyasına malik olması öhdəliyinin olduğunu bildirir. Strategiya bütün səviyyələrdə məktəb sistemini əhatə etməlidir, lakin Pakt üzv Dövlətlərdən ibtidai təhsilə üstünlük verilməsini tələb edir (bax bənd 51). "Aktiv şəkildə həyata keçirilmə" bütövlükdə strategiyaya hökumət tərəfindən prioritet məsələ kimi baxılmasını tələb edir və istənilən halda qanuni şəkildə həyata keçirilməlidir.

26. "Müvafiq təqaüd sisteminin təsis olunması" tələbi Paktın qeyri ayrı-seçkilik və bərabərlik müddəaları ilə birgə nəzərə alınmalıdır; təqaüd sistemi yoxsul qruplardan olan şəxslər üçün bərabər təhsil imkanlarını gücləndirməlidir.

27. Pakt əsasında "müəllim heyətinin maddi şəraitinin davamlı şəkildə təkmilləşdirilməsi" tələbinə baxmayaraq, təcrübə göstərir ki, son illərdə bir çox üzv Dövlətlərdə müəllimlərin ümumi iş şəraitləri pisləşmiş və qəbul edilməz aşağı səviyyəyə düşmüşdür. Bu yalnız 13 (2)-cü maddənin (e) bəndi ilə uyğunsuz deyil həmçinin, tələbələrin təhsil hüququnun tam şəkildə yerinə yetirilməsində mühüm maneədir. Komitə Paktın 13(2) (e), 2(2), 3 və 6-8-ci maddələri arasında əlaqənin, eləcə də müəllimlərin kollektiv şəkildə toplanmaq və sövdələşmə aparmaq hüququ üzv Dövlətlərin diqqətini Müəllimlərin Statusu haqqında YUNESKO-BƏT Təvsiyəsi (1966) və Ali Təhsil Müəssisəsi Müəllim Heyətinin Statusu haqqında YUNESKO Təvsiyəsinə (1997) cəlb edir və üzv Dövlətləri bütün müəllim heyəti üçün yaratdıqları şərait və status haqqında məruzə etməyə məcbur edir.

Maddə 13 (3) və (4): Təhsil azadlığı hüququ

28. 13(3)-cü maddə iki elementə malikdir, birincisi, üzv Dövlətlər valideyn və dayələrin azadlığına hörmətlə yanaşaraq, öz əqidələrinə uyğun şəkildə övladlarının dini və mənəvi təhsilini təmin etməyə çalışırlar.¹⁴ Komitənin qeydinə əsasən 13(3)-cü maddənin bu elementi dövlət məktəblərinə qərəzsiz və obyektiv şəkildə, fikir, vicdan və ifadə azadlığına hörmət bəslənilmədiyi halda din və əxlaq normalarının ümumi tarixi kimi fənlərin tədrisinə icazə verir. Eyni zamanda Komitənin məlumatına əsasən xüsusi din və ya etiqad tədrisi valideyn və qəyyumların istəklərinə uyğunlaşdırılmaq məqsədilə qeyri ayrı-seçkilik istisnaları və ya alternativləri üçün nəzərdə tutulmadığı halda 13(3)-cü maddə ilə uyğunsuzluq təşkil edir.

29. 13(3)-cü maddənin ikinci elementi övladları üçün dövlət məktəblərindən başqa digər məktəbləri seçməkdə valideyn və qəyyumların azadlığıdır, lakin həmin məktəblər "Dövlət tərəfindən müəyyən olunan və ya təsdiq olunan minimum təhsil standartlarına" uyğun gəlməlidir. Qeyd olunan maddə 13(4)-cü maddə ilə vəhdətli şəkildə nəzərə alınmalıdır, belə ki, təhsil müəssisələri 13(1)-cü maddəyə əsasən təhsil məqsədlərinə və müəyyən minimum standartlara cavab verirsə, 13(4)-cü maddə "fiziki şəxslərin və orqanların təhsil müəssisələrinin təsis və idarə olunması azadlığını təsdiq edir. Bu minimum standartlar qəbul prosesi, kurrikulum və sertifikat və ya diplomların tanınması kimi məsələlər ilə bağlı ola bilər. Öz növbəsində, bu standartlar 13(1)-cü maddə əsasında müəyyən olunan təhsil məqsədlərinə uyğun gəlməlidir.

30. 13(4)-cü maddəyə əsasən, vətəndaşlığı olmayan şəxslər daxil olmaqla hər bir şəxsin təhsil müəssisəsi təsis və idarə etmək azadlığı vardır. Azadlıq həmçinin, "orqanlar", məsələn, hüquqi şəxslər və ya müəssisələrə də şamil olunur. Buraya bağçalar, universitetlər və institutlar daxil olmaqla bütün növ təhsil müəssisələrinin təsis olunması və idarə olunması hüququ daxildir. Qeyri ayrı-seçkilik, bərabər imkanlar və hamı üçün nəzərdə tutulmuş cəmiyyətdə effektiv iştirak prinsiplərini nəzərə alaraq Dövlət 13(4)-cü maddədə müəyyən edilən azadlığın cəmiyyətin müəyyən qrupları üçün təhsil imkanlarında həddindən artıq bərabərsizliyin qarşısını almaq öhdəliyi daşıyır.

Maddə 13: Geniş tətbiq üzrə xüsusi mövzular

Qeyri ayrı-seçkilik və bərabər davranış

31. Paktın 2-ci maddəsinin (2) bəndində müəyyən edilən ayrı-seçkiliyin qadağan olunması nə mütərəqqi icra, nə də resursların mövcudluğu ilə bağlıdır; bu tam şəkildə və dərhal təhsilin bütün sahələrinə tətbiq olunur və ayrı-seçkiliyin beynəlxalq səviyyədə qadağan edilmiş sahələrini əhatə edir. Komitə 2(2) və 3-cü maddələri YUNESKO-nun Təhsil Sahəsində Ayrı-seçkiliklə Mübarizə haqqında Konvensiyası, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın müvafiq maddələri, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılması haqqında Beynəlxalq Konvensiya, Uşaq Hüquqları Konvensiyası, 1989-cu il BƏT-in Yerli Əhali və Qəbilə Nümayəndələri haqqında Konvensiyasının (Konvensiya No.169) müddəaları əsasında şərh edir və aşağıda qeyd olunan məsələlərə xüsusi diqqət ayırır.

32. Kişilər, qadınlar və yoxsul qruplar üçün de facto bərabərlik yaradılması məqsədilə nəzərdə tutulan müvəqqəti xüsusi tədbirlər təhsil sahəsi ilə bağlı qeyri ayrı-seçkilik hüququnun pozulması deyildir,-belə ki, bu cür tədbirlər müxtəlif qruplar üçün bərabər olmayan və ya ayrı standartların qorunub saxlanılmasına səbəb olmur və qeyd olunan tədbirlər qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olduqdan sonra davam etdirilməməlidir.

33. Bəzi hallarda maddə 2(2) əsasında kateqoriyalar ilə müəyyən olunmuş qruplar üçün nəzərdə tutulan ayrı təhsil sistemləri və ya institutların mövcudluğu Paktın müddələrinin pozulması kimi anlaşılmamalıdır. Bu baxımdan, Komitə Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında YUNESKO Konvensiyasının 2-ci maddəsinə (1960) təsdiq edir.¹⁵

34. Komitə Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 2-ci maddəsi və Təhsil sahəsində ayrı-seçkiliklə mübarizə haqqında YUNESKO Konvensiyasının 3(e)-cü maddəsinə qeydə alır və vətəndaşlığı olmayan şəxslər, öz hüquqi statusundan asılı olmayaraq üzv Dövlətin ərazisində yaşayan bütün məktəb yaşlı şəxslərə şamil olunan qeyri ayrı-seçkilik prinsipini təsdiq edir.

35. Müxtəlif coğrafi məkanlarda yaşayan şəxslərin təhsil alması üçün xərc siyasətlərində müxtəlif keyfiyyətlərə yol açan kəskin fərqlər Pakt üzrə ayrı-seçkiliyə yol açabilir.

36. Komitə əlilliyi olan şəxslərin təhsil hüququ haqqında 5 sayılı Ümumi Şərhin 35-ci bəndini və Paktın 13-15-ci maddələri ilə əlaqədar yaşlı şəxslər ilə bağlı 6 sayılı Ümumi Şərhin 36-42-ci bəndlərini təsdiq edir.

37. Üzv Dövlətlər hər hansı de facto ayrı-seçkiliyin müəyyən olunması və qarşısının alınması məqsədilə tədbirlər görmək üçün bütün müvafiq qaydalar, müəssisələr, proqramlar, xərc siyasətləri daxil olmaqla təhsilə yaxından nəzarət etməlidirlər. Təhsil məlumatları ayrı-seçkilik əsasında qadağan olunmuş sahələrdən ayrılmalıdır.

Akademik azadlıq və institusional muxtariyyət¹⁶

38. Müxtəlif üzv Dövlətlərin məruzələrini yoxlanışdan keçirdikdən sonra Komitə təhsil hüququnun yalnız müəllim heyəti və tələbələrin akademik azadlığı çərçivəsində mümkün olduğu qənaətinə gəlmişdir. Beləliklə, 13-cü maddədə geniş şəkildə şərh edilməsə də, Komitənin akademik azadlıq məsələsi ilə bağlı bir sıra müşahidələr aparması müvafiq və zəruridir. Aşağıdakı qeydlər ali təhsil müəssisələrinə xüsusi diqqət ayırır, Komitənin təcrübəsinə əsasən ali təhsil müəssisəsi tələbələri və müəllim heyəti akademik təhsilə təsir göstərən siyasi və digər təzyiqlərə qarşı xüsusi olaraq həssasdırlar. Komitə təhsil sektoru üzrə müəllim heyəti və tələbələrin akademik azadlıq hüququna malik olduqlarını və aşağıda qeyd olunan müddəaların ümumi şəkildə tətbiq olunduğunu qeyd edir.

39. Akademik cəmiyyət üzvləri fərdi və ya kollektiv şəkildə tədqiqat, tədris, araşdırma, müzakirə, sənədləşmə, istehsal, yaradıcılıq və ya yazılı olaraq azad şəkildə bilik və ideyalar qazanmaq, inkişaf etdirmək və ötürmək hüququna malikdirlər. Akademik azadlıq çalışdıqları müəssisə və ya sistem haqqında azad fikir bildirmək, ayrılıq-seçkilik və Dövlət və ya hər hansı digər şəxs tərəfindən təzyiqlə məruz qalma qorxusu olmadan öz vəzifəsini yerinə yetirmək, peşəkar və ya elmi təşkilatlarda iştirak etmək və eyni yurisdiksiya daxilində bütün əhali üçün nəzərdə tutulan, beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqlarından istifadə etmək səlahiyyətini əhatə edir. Akademik təhsilə bir sıra öhdəliklər, daha dəqiq desək, digərlərinin akademik azadlığına hörmətlə yanaşmaq, əks düşüncələrin ədalətli müzakirəsini təmin etmək və istənilən qadağan olunmuş sahələrdə ayrılıq-seçkilik olmadan hamı ilə bərabər şəkildə davranmaq daxildir.

40. Akademik azadlıq hüququndan istifadə ali təhsil müəssisələrinin müstəqil olmasını tələb edir. Müstəqillik akademik işi, standartları, idarəetmə və müvafiq fəaliyyətləri ilə bağlı ali təhsil müəssisələri tərəfindən effektiv qərarvermə prosesi üçün zəruri olan özünü-idarəetmə dərəcəsidir. Buna baxmayaraq, özünüidarəetmə ictimai hesabatlılıq, xüsusilə də Dövlət tərəfindən təmin olunan maliyyələşdirmə sistemləri ilə uyğunluq təşkil etməlidir.- Ali təhsilə yatırılan əsaslı dövlət sərmayələrini nəzərə alsaq, institusional müstəqillik və hesabatlılıq arasında müvafiq balans qorunub saxlanılmalıdır. Vahid modelin olmamasına baxmayaraq, institusional tənzimləmələr ədalətli, bərabər və mümkün dərəcədə şəffaf və iştirakçı olmalıdır.

Məktəblərdə nizam-intizam¹⁷

41. Komitə fiziki cəzanın İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Bəyannaməsi və hər iki Paktın Giriş Sözündə qeyd olunan insan hüquqları üzrə beynəlxalq qanunvericiliyin başlıca prinsipi: insan ləyaqəti ilə ziddiyyət təşkil etdiyini qeyd edir.¹⁸ Məktəb nizam-intizamının digər aspektləri, məsələn, ictimai təhqir insan ləyaqəti ilə uyğunsuzluq təşkil edir. Heç bir nizam-intizam forması qidalanma hüququ daxil olmaqla, Pakt əsasında müəyyən olunmuş digər hüquqları poza bilməz. Üzv Dövlət öz yurisdiksiyası daxilində fəaliyyət göstərən istənilən dövlət və ya özəl təhsil müəssisəsində Pakt ilə uyğun olmayan nizam-intizam qaydasının olmamasını təmin etmək üçün tədbir görməlidir. Komitə məktəb nizam-intizam qaydalarına "müsbət", qeyri-zorakı yanaşmalar tətbiq etmək üçün təşəbbüslər irəli sürən bəzi üzv Dövlətləri dəstəkləyir.

13-cü maddə üzrə məhdudiyətlər

42. Komitə Paktın məhdudiyətlər ilə bağlı müddəası, daha dəqiq desək 4-cü maddə Dövlət tərəfindən məhdudiyətlərin tətbiq olunması ilə bağlı deyil, vətəndaşların hüquqlarının müdafiə olunması üçün nəzərdə tutulduğunu qeyd edir. Müvafiq olaraq, milli təhlükəsizlik və ya ictimai asayişin qorunması kimi səbəblərdən universitet və ya digər təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinə xitam verən üzv Dövlət bu cür ciddi addımı 4-cü maddədə müəyyən edilən müddəalar ilə əsaslandırılmalıdır.

II. ÜZV DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİ VƏ QANUN POZUNTULARI

Ümumi hüquqi öhdəliklər

43. Pakt əsasında mütərəqqi təminatın təqdim olunması və mövcud resursların müəyyən hədd çərçivəsində olması səbəbindən məhdudiyətlərin olması ilə bərabər həmçinin, üzv Dövlətlər üzərinə dərhal təsirə malik olan müxtəlif öhdəliklər təyin edilir.¹⁹ Üzv Dövlətlər təhsil hüququ ilə bağlı bir sıra mühüm öhdəliklərə malikdir, bunlara daxildir: hüququn "heç bir ayrı-seçkilik olmadan təmin edilməsinə" "zəmanət" vermək (maddə 2(2)) və 13-cü maddənin tam təmin olunması üçün "tədbirlər görmək" (maddə 2(1)).²⁰ Bu tədbirlər təhsil hüququnun tam təmin olunması üçün "hərtərəfli düşünülmüş, dəqiq və ünvanlı" olmalıdır.

44. Təhsil hüququnun müəyyən müddət ərzində, yəni "mütərəqqi" şəkildə təminatı üzv Dövlətləri öhdəliklərindən azad etmək anlamına gəlmir. Mütərəqqi təminat üzv Dövlətlərin 13-cü maddənin tam şəkildə yerinə yetirilməsi üçün "mümkün qədər operativ və səmərəli addım atmaq" öhdəliyinə malik olduqlarını bildirir.²¹

45. Təhsil hüququ, eləcə də Paktın nəzərdə tutulmuş digər hüquqlar üzrə retroqressiv tədbirlərin yolverilməzliyi ilə bağlı güclü prezumpsiya mövcuddur. Hər hansı düşünülmüş retroqressiv tədbir görüldüyü zaman, üzv Dövlət həmin tədbirlərin bütün alternativlər nəzərdən keçirildikdən sonra, Paktın qeyd olunan hüquqların bütövlüyünə xələl yetirmədiyi və üzv Dövlətə məxsus mənbələrdən maksimum istifadə çərçivəsində həyata keçirildiyini sübut etməlidir.²²

46. Bütün insan hüquqları kimi təhsil hüququ üzv Dövlətlər üzərinə üç növ və ya səviyyədə öhdəlik qoyur: hörmət etmək, müdafiə etmək və yerinə yetirmək öhdəliyi. Yerinə yetirmək öhdəliyi öz növbəsində təşviq etmək və təmin etmək öhdəliyini özündə cəmləşdirir.

47. Hörmət etmək öhdəliyi üzv Dövlətlərdən təhsil hüququndan istifadəyə maneə törədən və ya qarşısını alan tədbirlərin aradan qaldırılmasını tələb edir. Müdafiə etmək öhdəliyi üzv Dövlətlərdən təhsil hüququndan istifadəyə müdaxilə edən üçüncü tərəflərin qarşısını alma tədbirlərinin icrasını tələb edir. Yerinə yetirmək (təşviq etmək) öhdəliyi üzv Dövlətlərdən vətəndaşların və cəmiyyətin təhsil hüququndan istifadəsini təmin etmək və yardım etmək üçün müsbət addımlar atılmasını tələb edir. Yekun olaraq, üzv Dövlətlər təhsil hüququnu yerinə yetirmək (təmin etmək) öhdəliyinə malikdirlər. Ümumi qayda olaraq, vətəndaş və ya bir qrup şəxsin öz səlahiyyətləri çərçivəsində olmayan səbəblərdən şəxsi vəsaitləri hesabına təhsil hüquqlarından istifadə edə bilmədikləri halda üzv Dövlətlər Paktın qeyd olunan xüsusi hüququ yerinə yetirmək (təmin etmək) öhdəliyinə malikdirlər. Buna baxmayaraq, bu öhdəlik hər zaman Paktın müddəalarına tabe tutulur.

48. Bu baxımdan, 13-cü maddənin iki xüsusiyyəti diqqət tələb edir. İlk olaraq, 13-cü maddə bütün hallarda təhsilin birbaşa təmin olunmasını Dövlətlərin başlıca öhdəliyi olaraq müəyyən edir; üzv Dövlətlər "bütün səviyyələrdə məktəb sisteminin inkişafının fəal şəkildə həyata keçirilməsini təsdiq edir" (maddə 13 (2)(e)). İkincisi, 13(2)-cü maddənin ibtidai, orta, ali və əsas təhsil ilə bağlı

müddəalarını nəzərdən keçirdikdə, üzv Dövlətin yerinə yetirmək (təmin etmək) öhdəliyinin təhsilin bütün səviyyələri üçün eyni olmadığı görünür. Beləliklə, Paktın müddəalarına əsasən üzv Dövlətlər təhsil hüququnun yerinə yetirilməsi (təmin olunması) ilə bağlı geniş öhdəliyə malikdir, lakin qeyd olunan öhdəlik təhsilin bütün səviyyələri üçün vahid deyil. Komitənin müşahidələrinə əsasən 13-cü maddədə yerinə yetirmək (təmin etmək) öhdəliyinin şərhli bir sıra üzv Dövlətlərin qanun və təcrübəsi ilə üst-üstə düşür.

Xüsusi hüquqi öhdəliklər

49. Üzv Dövlətlər bütün təhsil sistemi səviyyələri üçün kurikulumun 13(1)-cü maddədə müəyyən edilən məqsədlərə istiqamətləndirilməsini təmin etməlidir.²³ Onlar həmçinin, təhsilin faktiki olaraq 13(1)-cü maddə ilə müəyyən olunan təhsil məqsədlərinə yönəlməsinə nəzarət etmək üçün şəffaf və effektiv sistem təsis etmək və idarə etmək öhdəliyinə malikdirlər.

50. 13(2)-cü maddəyə müvafiq olaraq, üzv Dövlətlər təhsil hüququnun "əsas xüsusiyyətləri"nin (mövcudluq, əlçatanlıq, məqbulluq və adaptasiya olunma) hər birinə hörmət etmək, müdafiə etmək və yerinə yetirmək öhdəliklərinə malikdirlər. Nümunə olaraq, Dövlət özəl məktəbləri bağlamayaraq təhsilin mövcudluğuna hörmət etməlidir; valideynlər və işəgötürənlər də daxil olmaqla, üçüncü tərəflərin qızların məktəbə getmələrinə maneə olmalarının qarşısını alaraq əlçatanlığı təmin etməli; təhsilin etnik azlıq və yerli əhəlinin mədəniyyətinə uyğun olmasını təmin etmək məqsədilə müsbət addımlar atmaqla təhsilin məqbulluğunu yerinə yetirmək (təşviq etmək); dəyişən dünyada tələbələrin müasir ehtiyaclarını əks etdirən kurikulum üçün resursların hazırlanması və təmin edilməsi məqsədilə təhsilin adaptasiya olunmasını yerinə yetirmək (təmin etmək); sinif otaqları tikmək, proqramlar təqdim etmək, tədris materialları təmin etmək, müəllimlərə təlim keçmək və onlara yerli rəqabətədayanıqlı əməkhaqqı təmin etmək daxil olmaqla məktəb sisteminin fəal şəkildə inkişaf etdirilməsi ilə təhsil imkanlarının əlçatanlığını yerinə yetirmək (təmin etmək).

51. Müşahidə olunduğu kimi, üzv Dövlətlərin ibtidai, orta, ali və əsas təhsil ilə bağlı öhdəlikləri eyni deyildir. 13(2)-cü maddənin müddəalarına əsasən üzv Dövlətlər icbari, pulsuz ibtidai təhsilin təmin edilməsinə prioritet məsələ kimi yanaşmalıdırlar.²⁴ 13(2)-cü maddənin şərhli 14-cü maddədə ibtidai təhsilə prioritet məsələ kimi yanaşılması ilə daha da gücləndirilmişdir. Hər bir vətəndaş üçün ibtidai təhsilin təmin edilməsi öhdəliyi bütün üzv Dövlətlərin başlıca vəzifəsidir.

52. 13(2)-cü maddənin (b)-(d) bəndlərinə müvafiq olaraq, üzv Dövlət öz yurisdiksiyası daxilində hər bir vətəndaş üçün orta, ali və əsas təhsilin təminatı istiqamətində "tədbir" (maddə 2(1)) öhdəliyinə malikdir. Üzv Dövlət Pakta müvafiq olaraq orta, ali və əsas təhsilin təmin edilməsi məqsədilə milli təhsil strategiyası qəbul etməli və həyata keçirməlidir. Strategiyaya inkişafa yaxından nəzarət etmək üçün təhsil hüququ ilə bağlı mexanizmlər, eləcə də göstəricilər və qeydlər daxil edilməlidir.

53. 13(2)-cü maddənin (e) bəndinə əsasən üzv Dövlətlər yoxsul qruplara yardım etmək üçün təhsil ünsiyyət sistemini təmin etməlidirlər.²⁵ "Bütün səviyyələrdə məktəb sisteminin inkişafını" fəal surətdə həyata keçirmək öhdəliyi üzv Dövlətlərin bir çox hallarda təhsil hüququnun birbaşa olaraq təmin edilməsi öhdəliyini daha da gücləndirir.²⁶

54. Üzv Dövlətlər 13-cü maddənin (3) və (4) bəndləri əsasında təsis olunmuş bütün təhsil müəssisələrinin uyğunlaşdırılacağı "minimum təhsil standartları" müəyyən etməlidirlər. Onlar həmçinin, bu cür standartlara nəzarət etmək üçün şəffaf və effektiv sistem təmin etməlidirlər. Üzv Dövlət 13-cü maddənin (3) və (4)-cü bəndləri əsasında təsis olunmuş müəssisələri maliyyələşdirmək öhdəliyinə malik deyil; buna baxmayaraq, Dövlət özəl təhsil müəssisələrinə maliyyə yardımı göstərmək istədiyi halda, bu prosesi qadağalara heç bir ayırı-seçkilik qoymadan həyata keçirməlidir.

55. Üzv Dövlətlər cəmiyyət və ailələrin uşaq əməyindən asılı olmadıqlarını təmin etmək öhdəliyinə malikdirlər. Komitə Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlərə dair 182 sayılı Konvensiyanın 7-ci maddəsinin (2)-ci bəndi əsasında müəyyən olunan öhdəliklər və uşaq əməyinin aradan qaldırılmasında təhsilin vacibliyini xüsusi olaraq təsdiq edir.²⁷ Bundan əlavə, 2-ci maddənin (2)-ci bəndinə əsasən üzv Dövlətlər qızların, qadınların və digər yoxsul qrupların təhsil hüququna maneə törədən gender və digər stereotiplərin ləğv edilməsi öhdəliyinə malikdir.

56. Ümumi Şərh 3-də Komitə Paktda qeyd olunan hüquqların, eləcə də təhsil hüququnun tam təminatı istiqamətində bütün üzv Dövlətlərin diqqətini "fərdi, beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq, xüsusilə iqtisadi və texniki" addımlar atmaq öhdəliyinə cəlb etmişdir.²⁸ Paktın 2(1)-ci və 23-cü maddəsi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 56-cı maddəsi, Hamı üçün Təhsil Ümumdünya Bəyannaməsinin 10-cu maddəsi və Vyana Bəyannaməsinin I Hissəsinin 34-cü bəndi və Fəaliyyət Proqramı üzv Dövlətlərin təhsil hüququnun tam təminatı ilə bağlı beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq üzrə öhdəliyini daha da möhkəmləndirir. Beynəlxalq müqavilələrin müzakirə olunması və ratifikasiyası ilə bağlı üzv Dövlətlər təhsil hüququna əks təsir göstərməyən tədbirlər görməlidirlər. Eyni zamanda üzv Dövlətlər beynəlxalq maliyyə institutları daxil olmaqla, beynəlxalq təşkilatların üzvü olaraq fəaliyyətləri zamanı təhsil hüququnu nəzərə almalıdırlar.

57. 3 sayılı Ümumi Şərhində Komitə üzv Dövlətlər "təhsilin ən əsas formaları" daxil olmaqla, Paktda nəzərdə tutulan hər bir hüquqdan "ən azı başlıca səviyyələrindən minimum dərəcədə istifadəni təmin etmək öhdəliyinə" malik olduqlarını təsdiq etmişdir. 13-cü maddənin müddəalarına əsasən, bu əsas öhdəliyə aşağıdakılar daxildir: ayrı-seçkilik olmadan dövlət təhsil müəssisələri və proqramlarından istifadə hüququnu təmin etmək; təhsilin 13(1)-cü maddədə müəyyən olunan məqsədlərə uyğun olmasını təmin etmək; 13(2)-cü maddənin (a) bəndinə əsasən hər bir şəxs üçün ibtidai təhsil təmin etmək; orta, ali və başlıca təhsilin təminatı nəzərdə tutulan milli təhsil strategiyasının qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi; "minimum təhsil standartlarına" uyğun olaraq Dövlət və ya üçüncü tərəfin müdaxiləsi olmadan azad təhsil seçimi təmin etmək (maddə 13(3) və (4)).

Qanun pozuntuları

58. 13(Hissə I)-cü maddənin normativ mahiyyəti üzv Dövlətlərin ümumi və xüsusi öhdəliklərinə tətbiq edildikdə (Hissə II) təhsil hüququ üzrə pozuntuları müəyyən edən dinamik proses aktiv edilir. 13-cü maddənin müddəaları üzrə pozuntular üzv Dövlətlərin birbaşa fəaliyyəti (icra fəaliyyəti) və ya Pakt əsasında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməməsi (hərəkətsizliyi) səbəbindən baş verir.

59. Misal olaraq, 13-cü maddə üzrə pozuntulara aşağıdakılar daxildir: fiziki şəxslər və ya qruplara qarşı təhsil sahəsində hər hansı qadağalar ilə ayrı-seçkilik yaradan qanunvericiliyin tətbiq olunması və ya ləğv edilməməsi; de fakto təhsil ayrı-seçkiliyə şamil olunan tədbirlərin görülməməsi; 13(1)-cü maddə ilə müəyyən olunan təhsil məqsədləri ilə uyğunsuzluq təşkil edən kurikulumun istifadəsi; 13(1)-cü maddəyə uyğunluğa nəzarət etmək üçün şəffaf və effektiv sistem olmaması; icbari və hamı üçün pulsuz olan ibtidai təhsilin prioritet məsələ kimi təqdim olunmaması; 13(2)-cü maddənin (b)-(d) bəndlərinə müvafiq olaraq orta, ali və əsas təhsilin mütərəqqi təminatı istiqamətində "düşünülmiş, dəqiq və ünvanlı" tədbirlərin həyata keçirilməməsi; özəl tədris müəssisələrinin qadağan edilməsi; 13-cü maddənin (3) və (4)-cü bəndləri əsasında müəyyən edilən "minimum təhsil standartlarına uyğun olan özəl təhsil müəssisələrinin təmin edilməməsi; müəllim heyəti və tələbələrin akademik azadlığının təmin edilməməsi; 4-cü maddəyə zidd olaraq siyasi təzyiqlər dövründə təhsil müəssisələrinin bağlanması.

III. ÜZV DÖVLƏTLƏRDƏN ƏLAVƏ İŞTİRAKÇILARIN ÖHDƏLİKLƏRİ

60. Paktın 22-ci maddəsinə əsasən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişafa Yardım üzrə Çərçivə sənədi vasitəsilə ölkə səviyyəsində daxil olmaqla Birləşmiş Millətlər Təşkilatı agentliklərinin rolu 13-cü maddənin təmin olunması istiqamətində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Vətəndaş cəmiyyətinin müxtəlif elementləri daxil olmaqla bütün iştirakçılar arasında rabitəlilik və interaktivliyi təkmilləşdirmək üçün təhsil hüququnun təminatı ilə bağlı birgə tədbirlər həyata keçirilməlidir. YUNESKO, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı, YUNİSEF, BƏT, Dünya Bankı, regional inkişaf bankları, Beynəlxalq Maliyyə Fondu və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı daxilində digər müvafiq orqanlar öz xüsusi mandatları və təcrübələri əsasında milli səviyyədə təhsil hüququnun həyata keçirilməsi üçün əməkdaşlıqlarını möhkəmləndirməlidirlər. Xüsusilə beynəlxalq maliyyə təşkilatları, daha dəqiq desək Dünya Bankı və BVF öz kredit siyasətlərində, kredit müqavilələrində və borc böhranı zamanı struktur tənzimlənmə proqramları və tədbirlərində təhsil hüququnun müdafiəsinə geniş diqqət ayırmalıdır.²⁹ Üzv Dövlətlərin hesabatlarını nəzərdən keçirdikdə, Komitə 13-cü maddəyə əsasən öz öhdəliklərinin həyata keçirilməsində Dövlətlərə yardım edən bütün orqanların, eləcə də üzv Dövlətlərin təsirini nəzərdən keçirəcək. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış agentlikləri, proqramları və orqanları tərəfindən insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanın qəbul edilməsi təhsil hüququnun həyata keçirilməsini sürətləndirəcək.

Qeydlər

¹ Hamı üçün Təhsil haqqında Ümumdünya Bəyannaməsi 155 hökumət nümayəndəliyi tərəfindən qəbul edilmişdir; Vyana Bəyannaməsi və Tədbirlər Proqramı 171 hökumət nümayəndəliyi tərəfindən qəbul edilmişdir; Uşaq Hüquqları üzrə Konvensiya 191 üzv Ölkə tərəfindən ratifikasiya olunmuş və ya qəbul olunmuşdur; BMT-nin İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi Onilliyi üzrə Fəaliyyət Planı Baş Assambleyanın birgə razılığı əsasında qəbul edilmişdir (49/184).

² Bu yanaşma Komitənin müvafiq yaşayış və ərzaq hüququ ilə bağlı qəbul edilmiş analitik çərçivəsi, eləcə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Xüsusi Məruzəçisinin təhsil hüququ haqqında işinə uyğun gəlir. Ümumi Şərh 4-də Komitə "mövcudluq", "mümkünlük", "əlçatanlıq" və "mədəni adekvatlıq" daxil olmaqla müvafiq yaşayış hüququnu özündə əks etdirən bir sıra faktorları müəyyən etmişdir. Ümumi Şərh 12-də Komitə "mövcudluq", "mümkünlük" və "əlçatanlıq" kimi müvafiq ərzaq əldə etmə hüququ elementlərini müəyyən etmişdir. İnsan Hüquqları üzrə Komissiyaya daha öncə təqdim etdiyi ilkin hesabatda, təhsil hüququ üzrə Xüsusi Məruzəçi "ibtidai məktəblər tərəfindən təqdim olunacaq dörd əsas funksiyayı, daha dəqiq desək, mövcudluq, əlçatanlıq, məqbulluq və adaptasiya olunmanı" müəyyən edir, (E/CN.4/1999/49, bənd. 50).

³ Bax bənd 6.

⁴ Bəyannamə "başlıca təhsil ehtiyaclarını" aşağıdakı kimi müəyyən edir: "yaşamaq, öz imkanlarını inkişaf etdirmək, ləyaqətlə yaşamaq və çalışmaq, inkişaf etmək, rifah səviyyəsini yüksəltmək, əsaslı qərarlar almaq və tədrisini davam etdirmək üçün insanların əsas tədris vasitələri (savadlılıq, şifahi ifadə, rəqəmsal bilik və problemlərin həll olunması) və başlıca tədris məzmununa (bilik, bacarıq, dəyərləndirmə və davranış) ehtiyacı var" (maddə 1).

⁵ Advocacy Kit, Basic Education 1999 (UNICEF), bölmə 1, səh 1.

⁶ Bax bənd 6.

⁷ Təhsil Təsnifatı üzrə Beynəlxalq Standart 1997-ci il, YUNESKO, bənd 52.

⁸ Bu fikir eləcə də Beynəlxalq Əmək Təşkilatının İnsan Resurslarının İnkişaf Konvensiyası 1975 (Konvensiya No.142) və Sosial Siyasət (Başlıca Məqsədlər və Standartlar) 1962-ci il Konvensiyasında (Konvensiya No.117) öz əksini tapır.

⁹ Bax qeyd 8.

¹⁰ Bax bənd 6.

¹¹ Bax bənd 15.

¹² Bax bənd 6.

¹³ Bax bənd 9.

¹⁴ Bu maddə Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 18(4)-ci maddəsinin təkrarıdır və adı çəkilən paktın 18-ci maddəsinin (1)-ci bəndində qeyd olunan din və ya etiqad azadlığı tədrisi azadlığı ilə əlaqədardır. (Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 18-ci maddəsi haqqında İnsan Hüquqları Komitəsinin 22 sayılı Ümumi Şərhinə nəzər salın, qırx səkkizinci sessiya, 1993). İnsan Hüquqları üzrə Komitə Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 18-ci maddəsinin əsas mahiyyəti bu müddəanın hətta fəvqəladə hallar zamanı ləğv edilməməsi faktıdır, bu fikir Paktın 4(2)-cü maddəsində də öz əksini tapmışdır.

¹⁵ 2-ci maddəyə əsasən:

"Dövlət tərəfindən icazə verildikdə, Konvensiyanın 1-ci maddəsinin müddəaları çərçivəsində aşağıda qeyd olunan hallar ayrı-seçkilik hesab olunmamalıdır:

(a) Hər iki cinsin nümayəndəsi üçün ayrı təhsil sistemləri və ya institutların təsis olunması və ya idarə edilməsi, bu sistemlər və ya institutlar təhsildən bərabər istifadə, eyni səviyyədə ixtisasa malik müəllim heyəti, eləcə də eyni keyfiyyətdə məktəb binaları və avadanlıqları təmin edir və eyni və ya ekvivalent kurslarda iştirak etmək imkanı yaradır;

(b) Din və dil mənşəyi səbəbindən ayrı təhsil sistemləri və ya institutların təsis olunması və ya idarə olunması; belə ki, qeyd olunan sistem və müəssisələr şagirdlərin valideynləri və ya hüquqi qəyyumları ilə birgə razılıq əsasında fəaliyyət göstərsə; bu sistemlərdə və ya institutlarda iştirak könüllülük əsasında və təmin edilən təhsil müvafiq orqanlar tərəfindən müəyyən edilən və ya təsdiq olunan standartlara müvafiqdirsə;

(c) Özəl təhsil müəssisələrinin təsis olunması və ya idarə olunması, əgər bu müəssisələrin məqsədi hər hansı qrupun təcrid olunmasını təmin etmək deyil, dövlət müəssisələrinə əlavə olaraq təhsil obyektlərinin təmin olunmasıdırsa, müəssisələr həmin məqsədə əsasən fəaliyyət göstərsə və təhsil eyni səviyyədə təhsil sahəsi üzrə müvafiq orqanlar tərəfindən müəyyən edilən və ya təsdiq edilən standartlara uyğun şəkildə həyata keçirilirsə".

¹⁶ Ali Təhsil Müəllim Heyətinin Statusu haqqında YUNESKO Tövsiyəsinə(1997) nəzər salın.

¹⁷ Bu bəndin tərtib olunmasında Komitə insan hüquqları üzrə beynəlxalq sistemdə formalaşmaqda olan təcrübəni, Uşaq Hüquqları üzrə Komitə tərəfindən Uşaq Hüquqları üzrə Konvensiyanın 28(2)-ci maddəsinin şərhini, eləcə də Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsi üzrə İnsan Hüquqları Komitəsinin şərhini nəzərə almışdır.

¹⁸ Bəyannamənin 26(2)-ci maddəsində qeyd olunmamasına baxmayaraq, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt tərtibatçıları insan ləyaqəti faktorunu bütün təhsilin yönəldiləcəyi icbari məqsədlərdən biri olaraq daxil etmişdir (maddə 13(1)).

¹⁹ Komitənin 3 sayılı Ümumi Şərhinin 1-ci bəndinə nəzər salın.

²⁰ Komitənin 3 sayılı Ümumi Şərhinin 2-ci bəndinə nəzər salın.

²¹ Komitənin 3 sayılı Ümumi Şərhinin 9-cu bəndinə nəzər salın.

²² Komitənin 3 sayılı Ümumi Şərhinin 9-cu bəndinə nəzər salın.

²³ Bu məsələ ilə bağlı üzv Dövlətlərə yardım etmək üçün bir sıra mənbələr mövcuddur, misal olaraq YUNESKO-nun Beynəlxalq Təhsildə Kurrikulum və Dərslərin Hazırlanması Qaydaları (ED/ECS/HCI) göstərilə bilər. 13(1)-ci maddənin məqsədlərindən biri "insan hüquqları və əsas azadlıqların möhkəmləndirilməsidir"; bu məsələ ilə bağlı üzv Dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqlarının Tədrisi Onilliyi çərçivəsində işlənilib hazırlanmış təşəbbüsləri nəzərdən keçirməlidir- 1996-cı ildə Baş Assambleya tərəfindən qəbul olunmuş Onillik Fəaliyyət Planı və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqlarının Tədrisi Onilliyinə cavab olaraq İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlıq Ofisi tərəfindən üzv Dövlətlərə yardım etmək üçün hazırlanmış Milli Fəaliyyət Planları üzrə Qaydalar xüsusi olaraq təlimatlandırıcıdır.

²⁴ "İcbari" və "pulsuz" terminlərinin izahı ilə bağlı 14-cü maddə üzrə 11 sayılı Ümumi Şərhin 6 və 7-ci bəndlərinə nəzər salın.

²⁵ Bir sıra müvafiq hallarda bu ünsiyyət sistemi 2(1)-ci maddə əsasında nəzərdə tutulan beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq üçün uyğun bir hədəfdir.

²⁶ Əsas təhsil kontekstində YUNİSEF aşağıdakı halları müşahidə etmişdir: "Yalnız Dövlət bütün elementləri ardıcıl, eyni zamanda uyğunlaşan təhsil sistemində bir araya gətirə bilər". YUNİSEF Ümumdünya Uşaqlar Dövləti, 1999, "Təhsil inqilabı", səh.77.

²⁷ 7-ci maddənin (2)-ci bəndinə əsasən, "hər bir Üzv uşaq əməyinin qarşısının alınmasında təhsilin vacibliyini nəzərə alaraq aşağıdakı hallar üzrə effektiv və zaman əsaslı tədbirlər həyata keçirməlidir: (c) uşaq əməyinin ən pis formalarından kənarlaşdırılmış bütün uşaqlar üçün pulsuz əsas təhsil və mümkün və müvafiq olduğu hallarda peşə təhsilindən istifadənin təmin olunması" (Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlərə dair 182 sayılı BƏT Konvensiyası, 1999)

²⁸ Komitənin 3 sayılı Ümumi Şərhinin 13-14-cü bəndinə nəzər salın.

²⁹ Komitənin 2 sayılı Ümumi Şərhinin 9-cu bəndinə nəzər salın.

Ümumi Şərh No. 14:

Əldə edilə bilən ən yüksək
sağlamlıq standartına malik olmaq
hüququ (Pakt maddə 12)

İqtisadi və Sosial Şura

Paylanma: Ümumi

E/C.12/2000/4

11 avqust 2000-ci il

Əsli: İngilis dilində

Qeyri-rəsmi tərcümə

İQTİSADİ, SOSIAL VƏ
MƏDƏNİ HÜQUQLAR ÜZRƏ KOMİTƏ
İyirmi ikinci sessiya
Cenevrə, 25 aprel-12 may 2000-ci il
Gündəliyinin 3-cü bəndi

İQTİSADİ, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR HAQQINDA BEYNƏLXALQ PAKTIN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ZAMANI MEYDANA ÇIXAN MƏSƏLƏLƏR

Ümumi Şərh No.14 (2000)

Ən yüksək səviyyədə tibbi xidmət almaq hüququ (İqtisadi, Sosial
və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsi)

1. Sağlamlıq digər insan hüquqlarından istifadə üçün başlıca insan hüququdur. Hər bir şəxs ləyaqətli həyat tərzini üçün ən yüksək tibbi xidmətlərdən istifadə hüququna malikdir. Tibbi xidmətlərdən istifadə hüququ bir sıra hərtərəfli yanaşmalar, məsələn səhiyyə siyasətlərinin tərtib olunması və ya Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) tərəfindən işlənilib hazırlanmış səhiyyə proqramlarının həyata keçirilməsi və ya xüsusi hüquqi vasitələrin qəbul edilməsi vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bundan əlavə, tibbi xidmətlərdən istifadə hüququ qanuni şəkildə tətbiq oluna bilən bir sıra elementləri özündə ehtiva edir.¹

2. Tibbi xidmətlərdən istifadə hüququ bir sıra beynəlxalq orqanlar tərəfindən tanınmışdır. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 25.1-ci maddəsi aşağıdakı müddəaları təsdiq edir: "Hər bir şəxs özünün və ailəsinin sağlamlığı üçün zəruri olan, ərzaq, geyim, yaşayış yeri, tibbi xidmət və lazımı sosial xidmətlər daxil olmaqla müvafiq yaşayış standartlarına sahib olmaq hüququna malikdir". İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt beynəlxalq insan hüquqları qanunvericiliyi üzrə tibbi xidmətlərdən istifadə ilə bağlı ən hərtərəfli maddəni təqdim edir.

Paktın 12.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, üzv Dövlətlər hər bir şəxsin fiziki və psixi sağlamlıq hüququna malik olduğunu təsdiq edir, eyni zamanda 12.2-ci maddə "bu hüququn tam həyata keçirilməsi üçün üzv Dövlətlər tərəfindən həyata keçirilməli olan" bir sıra tədbirləri müəyyən edir. Bundan əlavə, sağlamlıq hüququ 1965-ci il İrqi Ayır-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiyanın 5(e) (iv) maddəsi, 1979-cu il Qadınlara qarşı ayır-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyanın 11.1(f) və 12-ci maddələri və 1989-cu il Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 24-cü maddəsi əsasında təsdiq olunmuşdur. Bir sıra insan hüquqları vasitələri də həmçinin sağlamlıq hüququnu təsdiq edir, bunlara daxildir: Dəyişdirilmiş 1961-ci il Avropa Sosial Xartiyası (maddə 11), 1981-ci il Afrika İnsan və Əhali Hüquqları Xartiyası (maddə 16) və 1988-ci il İqtisadi, Sosial və Mədəni Sahə üzrə İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasının Əlavə Protokolu (maddə 10). Buna bənzər olaraq, sağlamlıq hüququ İnsan Hüquqları üzrə Komissiya,²eləcə də 1993-cü il Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı və digər beynəlxalq vasitələr əsasında təsdiq olunmuşdur.³

3. Sağlamlıq hüququ Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Qanunda qeyd olunduğu kimi ərzaq, yaşayış, iş, təhsil, insan ləyaqəti, həyat, qeyri ayır-seçkilik, bərabərlik, işgəncənin qadağan olunması, məxfilik, məlumat əldə etmək hüququ, birləşmə, toplaşma və hərəkət azadlıqları daxil olmaqla digər insan hüquqları ilə sıx bağlıdır və onların həyata keçirilməsindən asılıdır,. Bu və digər hüquqlar və azadlıqlar sağlamlıq hüququnun ayrılmaz elementlərini təşkil edir.

4. Paktın 12-ci maddəsinə tərtib edərəkən, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyasının Üçüncü Komitəsi sağlamlıq terminini ÜST Konstitusiyasının girişində təqdim olunan, daha dəqiq desək terminin izahını "fiziki, psixi və sosial rifah halı və heç bir xəstəlik və ya halsızlığın olmaması" kimi qəbul etməmişdir. Buna baxmayaraq, Paktın 12.1-ci maddəsində "ən yüksək fiziki və psixi sağlamlıq hüququ"na istinad sağlamlıq hüququ ilə məhdudlaşdırılmayıb. Bunun əksinə olaraq, 12.2-ci maddənin tərtibatı və müddəaları sağlamlıq hüququnun insanın sağlam həyat yaşaması üçün şərait yaradan bir sıra sosial-iqtisadi faktorları əhatə edir və ərzaq və qidalanma, yaşayış, təmiz və içməli su və kanalizasiya təminatı, təhlükəsiz və sağlam iş şəraiti və sağlam ətraf mühit hüquqları kimi sağlamlıq hüququnun təyinedicilərini daxil edir.-

5. Komitə bütün dünya üzrə milyonlarla insan üçün sağlamlıq hüququndan istifadənin əlçatmaz məqsəd olduğunu anlayır. Bundan əlavə, bir çox hallarda, xüsusilə də yoxsulluq şəraitində yaşayan insanlar üçün bu məqsəd getdikcə daha da əlçatmaz olur. Komitə bir çox üzv Dövlətlər daxilində 12-ci maddənin tam həyata keçirilməsinə mənfi təsir göstərən, öz səlahiyyətləri daxilində olmayan beynəlxalq və digər amillərdən yaranan dağıdıcı struktur və digər maneələrin olduğunu təsdiq edir.

6.Paktın müddələrinin icra olunması üzrə üzv Dövlətlərə yardım etmək və onların hesabatvermə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi məqsədilə cari ümumi şərh 12-ci maddənin normativ məğzi (Hissə I), maddə üzrə bir sıra öhdəliklər (Hissə II) və bir sıra qanun pozuntusu nümunələrinə (Hissə III) və milli səviyyədə icra prosesinə yönəldir(Hissə IV), buna baxmayaraq, üzv Dövlətlərdən əlavə digər iştirakçıların öhdəlikləri Hissə V-də təqdim olunur. Ümumi Şərh Komitənin uzun illər boyu üzv Dövlətlərin hesabatlarının nəzərdən keçirilmə təcrübəsinə əsaslanır.

I. 12-Cİ MADDƏNİN NORMATİV MƏĞZİ

7. 12.1-ci maddə sağlamlıq hüququnun tərifini təqdim edir, 12.2-ci maddə isə üzv Dövlətlərin öhdəliklərini nümunə olaraq, natamam şəkildə təqdim edir.

8. Sağlamlıq hüququ *sağlam* olmaq hüququ kimi anlaşılmamalıdır. Sağlamlıq hüququna azadlıq və hüquqlar daxildir. Azadlıqlara şəxsin sağlamlığı və bədənini idarə etmək hüququ, o cümlədən cinsi

və reproduktiv azadlığı, müdaxilədən azad olmaq hüququ, işgəncə, razılığı olmadan tibbi müalicə və sınaqlardan azad olmaq hüququ daxildir. Zidd olaraq, hüquqlara əhali üçün ən yüksək tibbi xidmət əldə etmək üçün bərabər imkanlar təmin edən səhiyyə sistemindən istifadə hüququ daxildir.

9. 12.1-ci maddədə "əldə edilən ən yüksək sağlamlıq standartı" dedikdə şəxsin bioloji və sosial-iqtisadi şəraiti və Dövlətin mövcud resursları nəzərdə tutulur. Yalnız Dövlət və fiziki şəxslər arasında münasibətə daxil olmayan bir sıra aspektlər mövcuddur; xüsusilə də, yaxşı sağlamlıq Dövlət tərəfindən təmin edilə bilməz, eləcə də Dövlətlər hər bir insan xəstəliyi səbəbinə görə müdafiə təmin edə bilməz. Beləliklə, genetik faktorlar, xəstəliyə qarşı fərdi həssaslıq və qeyri-sağlam və ya riskli həyat tərzini sürmək insan sağlamlığına önəmli təsir edə bilər. Nəticə etibarilə, sağlamlıq hüququ, əldə edilə bilən ən yüksək sağlamlıq standartının həyata keçirilməsi üçün zəruri olan avadanlıqlar, mallar, xidmətlər və şərtlərdən istifadə hüququ olaraq anlaşılmalıdır.

10. 1966-cı ildə iki Beynəlxalq Paktın qəbul edilməsindən sonra dünya səhiyyə vəziyyəti əsaslı surətdə dəyişmiş, sağlamlıq termininin mahiyyəti dəyişmiş və əhatə dairəsi genişlənmişdir. Resursların paylanması və gender müxtəliflikləri kimi sağlamlıq təyinediciləri nəzərə alınır. Sağlamlıq termininin geniş tərifində zorakılıq və silahlı münaqişə kimi sosial məsələlər də nəzərə alınır.⁴ Bundan əlavə, daha öncə tanınmayan xəstəliklər, məsələn İnsan İmmun çatışmazlığı Virusunu və Qazanılmış İmmun çatışmazlığı Sindromu (İİV/QİÇS), xərcəng kimi xəstəliklər geniş yayılmış, eləcə də, dünya əhalisinin sürətli artımı sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi üçün yeni maneələr yaratmışdır, bu amillər 12-ci maddənin şərh zamanı nəzərə alınmalıdır.

11. 12.1-ci maddə əsasında müəyyən olunduğu kimi Komitə sağlamlıq hüququnu yalnız vaxtında və müvafiq tibbi xidmətin əldə edilməsi deyil, həmçinin təmiz və içməli su və kanalizasiya xidməti, sağlam ərzaq təchizatı, qidalanma və yaşayış, sağlam peşə və ətraf mühit şəraiti, sağlamlıq, eləcə də cinsi və reproduktiv sağlamlıq ilə əlaqədar təhsil və məlumat əldə etmək hüququnu daxil edir. Daha vacib bir amil əhalinin cəmiyyətdə, milli və beynəlxalq səviyyələrdə səhiyyə ilə əlaqədar qərarvermə proseslərində iştirakıdır.

12. Sağlamlıq hüququ bütün formalarında və səviyyələrində aşağıda təqdim olunan bir-biri ilə əlaqədar və başlıca elementlərdən ibarətdir, bu elementlərin dəqiq tətbiqi üzv Dövlətin mövcud şəraitindən asılı olacaqdır:

(a) *Mövcudluq* Fəaliyyətdə olan ictimai səhiyyə və səhiyyə obyektləri, malları, xidmətləri, eləcə də proqramları üzv Dövlət daxilində kifayət edəcək səviyyədə olmalıdır. Obyektlərin, malların və xidmətlərin dəqiq tərkibi bir sıra faktorlar, o cümlədən üzv Dövlətin inkişaf səviyyəsindən asılı olacaq. Bura ÜST-nin Zəruri Dərman vasitələri haqqında Fəaliyyət Proqramında müəyyən olunduğu kimi, sağlamlıq üçün vacib amillər: təmiz və içməli su və kanalizasiya, xəstəxana, klinika və digər səhiyyə obyektləri, təlim keçmiş və rəqabətə davamlı əməkhaqqı alan tibbi və peşəkar heyət və zəruri dərmanlar daxildir.⁵

(b) *Əlçatanlıq*. Səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlər⁶ üzv Dövlətin yurisdiksiyası daxilində heç bir ayrı-seçkilik olmadan hər bir şəxs üçün əlçatan olmalıdır. Əlçatanlıq bir-biri ilə üst-üstə düşən dörd amili özündə birləşdirir:

(i) Qeyri ayrı-seçkilik: səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlər hər bir şəxs üçün, xüsusilə də əhalinin ən həssas və marjinal qrupları üçün qanuni və faktiki olaraq, qadağan olunmuş ayrı-seçkilik formaları olmadan əlçatan olmalıdır.⁷

(ii) Fiziki əlçatanlıq: səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlər əhalinin bütün qrupları, xüsusilə də həssas və ya marjinal qruplar, etnik azlıqlar və yerli əhali, qadınlar, uşaqlar, yeniyetmələr,

yaşlı insanlar, əlilliyi olan şəxslər və İV/QİÇS virusuna yoluxmuş şəxslər üçün təhlükəsiz əlçatan olmalıdır. Əlçatanlıq həmçinin, tibbi xidmətlər və sağlamlıq üçün vacib elementlər olan təmiz və içməli su və kanalizasiya obyektlərinin kənd əraziləri daxil olmaqla bütün zonalarda təhlükəsiz ərazidə əlçatan olmasını nəzərdə tutur. Bundan əlavə, əlçatanlıq amili əlilliyi olan şəxslər üçün binalara müvafiq girişin olmasını tələb edir.

- (iii) İqtisadi əlçatanlıq (mümkünlük): səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlər hər bir şəxsin büdcəsi daxilində olmalıdır. Tibbi xidmətlər, eləcə də səhiyyə ilə bağlı xidmətlər üzrə ödənişlər ədalətlik prinsipinə əsaslanmalıdır, belə ki, özəl və ya dövlət tərəfindən təmin edilən bu xidmətlər imtiyazsız qruplar daxil olmaqla hər bir şəxsin büdcəsinə uyğun olmalıdır. Ədalətlik prinsipinə əsasən yoxsul qruplar varlı qruplar ilə müqayisədə bahalı səhiyyə xərcləri ilə qeyri-mütənasib şəkildə yüklənməməlidirlər.
- (iv) Məlumat əlçatanlığı: əlçatanlıq sağlamlıq məsələləri ilə bağlı məlumat və ideyaları araşdırmaq, qəbul etmək, ötürmək hüququnu əhatə edir.⁸ Buna baxmayaraq, məlumat əlçatanlığı şəxsi sağlamlıq məlumatlarının məxfi saxlanması hüququna xələl gətirməməlidir.

(c) *Qəbuledilənlik*. Bütün səhiyyə obyektləri, malları və xidmətləri tibbi etik qaydalara və mədəni mentalitetə, daha dəqiq desək, fiziki şəxslərin, milli azlıqların, icmaların mədəniyyətinə hörmətlə yanaşmalı, gender və həyat dövrü tələblərinə həssas olmalı, həmçinin, məxfiliyə hörmət etmək və qeyd olunan şəxslərin sağlamlığını yaxşılaşdırmaq üçün işlənilib hazırlanmalıdır.

(d) *Keyfiyyət*. Mədəni baxımdan qəbuledilən olmaqla yanaşı, səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlər elmi və tibbi cəhətdən lazımi və yaxşı keyfiyyətdə olmalıdır. Bu amil, bacarıqlı tibbi heyət, elmi cəhətdən təsdiq olunmuş və istifadə müddəti başa çatmayan dərman vasitələri və xəstəxana avadanlığı, təmiz və içməli su və zəruri sanitariya tələb edir.

13. 12.2-ci maddədə təqdim olunan nümunələr Dövlətlər tərəfindən həyata keçiriləcək tədbirlər üzrə təlimat verir. 12.1-ci maddədə təqdim olunan sağlamlıq hüququnun geniş tərifindən yaranan tədbirlərin məxsusi ümumi nümunələrini təqdim edərək, aşağıdakı bəndlərdə nümunə olaraq verilən hüququn mahiyyətini əks etdirir.⁹

Maddə 12.2(a). Analıq, uşaq və reproduktiv sağlamlıq hüququ

14. "Ölü doğum əmsalı və körpə ölümünün azaldılması və uşaqların sağlam inkişafı üzrə müddəa" (maddə 12.2(a))¹⁰ uşaq və ana sağlamlığı, cinsi və reproduktiv sağlamlıq xidmətləri, ailə planlaşdırması, pre- və post-natal qayğı,¹¹ fəvqəladə mamalıq xidmətləri və məlumatlardan istifadə, eləcə də məlumatlar üzrə tədbir görmək üçün zəruri resursların təkmilləşdirilməsi üçün tədbirlər kimi anlaşıla bilər.¹²

Maddə 12.2(b). Sağlam təbiət və iş yeri şəraiti hüququ

15. "Ətraf mühit və sənaye gigiyenasının bütün amillərinin təkmilləşməsi" (maddə 12.2(b)) aşağıdakılardan ibarətdir: peşə zədələri və xəstəliklər ilə bağlı qabaqalayıcı tədbirlər; təmiz və içməli su və kanalizasiya təchizi üçün tələbat; insan sağlamlığına birbaşa və ya dolaylı yolla təsir göstərən radiasiya və zərərli kimyəvi maddələr və ya digər zərərli ətraf mühit şərtlərinin qarşısının alınması və ya azaldılması.¹³ Bundan əlavə, sənaye gigiyenası iş şəraitində mövcud olan sağlamlığa təhlükə törədə biləcək mənbələrin azaldılması deməkdir.¹⁴ 12.2(b)-ci maddə müvafiq yaşayış, təhlükəsiz və gigiyenik iş şəraiti, ərzaq təchizatı və qidalanmanı nəzərdə tutur və spirtli içki, tütün məhsulları, narkotik maddələr və digər zərərli maddələrin sui-istifadə hallarının qarşısını alır.

Maddə 12.2(c). Xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi və nəzarət etmək hüququ

16. "Epidemik, endemik, peşə və digər xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi və idarəetməsi" (maddə 12.2(c)) davranış ilə əlaqədar tibbi məsələlərin, məsələn, cinsi yolla keçən xəstəliklərin, xüsusilə də İİV/QİÇS virusu, cinsi və reproduktiv sağlamlığa mənfi təsir göstərən xəstəliklərin qarşısının alınması və tədris proqramlarının yaradılması və mükəmməl sağlamlıq üçün zəruri olan ətraf mühit təhlükəsizliyi, təhsil, iqtisadi inkişaf və gender bərabərliyi kimi sosial məsələlərin təşviq edilməsini tələb edir. Müalicə almaq hüququ qəza halları, epidemiya və bənzər xəstəliklər zamanı təcili tibbi yardım sistemi və fəvqəladə hallar zamanı xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınması və humanitar yardım göstərilməsinin təşviqini əhatə edir. Xəstəliklərin idarə olunması Dövlətlərin müvafiq texnologiyaların yaradılması, fərdi əsasda epidemioloji araşdırma və məlumat toplanmasının istifadə olunması və təkmilləşdirilməsi, infeksiyalı xəstəlik idarəetməsi üçün immunlaşdırma proqramları və digər strategiyaların həyata keçirilməsi və ya möhkəmləndirilməsi.

Maddə 12.2(d). Səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlərdən istifadə hüququ¹⁵

17. "Xəstəliklər zamanı bütün tibbi xidmət və tibbi diqqətin təmin olunması üçün şəraitin yaradılması" (maddə 12.2(d)), fiziki və psixi xəstəliklər zamanı, başlıca qabaqlayıcı, müalicəvi, reabilitasiya tibbi xidmətləri və tibbi tədrisin bərabər şəkildə və vaxtında təmin edilməsi; müntəzəm skrining proqramları; yayılmış xəstəliklər, zədələr və əlillik hallarının müvafiq müalicəsi, ictimai səviyyədə həyata keçirilməsinə üstünlük verilir; zəruri dərmanların təqdimatı; və psixi vəziyyətin müvafiq müalicəsi və qulluq. Digər mühüm amil əhalinin qabaqlayıcı və səhiyyə xidmətlərinin, daha dəqiq desək səhiyyə sektorunun, sığorta sisteminin təşkilində və xüsusilə də ictimai və milli səviyyədə sağlamlıq hüququ ilə bağlı siyasi qərarların qəbulunda iştirakının təkmilləşdirilməsidir.

Maddə 12. Geniş tətbiq üzrə xüsusi mövzular

Qeyri ayrı-seçkilik və bərabər davranış

18. Paktın 2.2 və 3-cü maddələrinə əsasən tibbi xidmətdən istifadə və əsas sağlamlıq göstəriciləri, eləcə də satınalma üçün vasitə və hüquqlar, irq, rəng, cins, dil, din, siyasi və ya digər düşüncə, milli və ya sosial mənşə, əmlak, doğum, fiziki və ya psixi əlillik, sağlamlıq vəziyyəti (İİV/QİÇS daxil olmaqla), cinsi oriyentasiya və mülki, siyasi, sosial və ya digər status üzrə ayrı-seçkiliyin istənilən formasını və sağlamlıq hüququndan tam istifadəyə zərər göstərən və ya göstərmək niyyətində olan və ya əks təsir göstərən amilləri qadağan edir. Komitə səhiyyə üzrə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üçün işlənilmiş bir çox strategiya və proqramlar kimi çoxsaylı tədbirlərin qanunvericiliyin qəbul edilməsi, dəyişdirilməsi, ləğv edilməsi və ya məlumat yayımı, minimum resurslar vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Komitə 3 sayılı Ümumi Şərhin 12-ci bəndini nəzərə çatdırır, belə ki, hətta kəskin resurs çatışmazlığı zamanı cəmiyyətin həssas üzvləri müvafiq aşağı qiymətli ünvanlı proqramların qəbulu ilə müdafiə olunmalıdırlar.

19. Sağlamlıq hüququ ilə yanaşı tibbi qulluq və tibbi xidmətlərin bərabər təmin olunması nəzərə çatdırılmalıdır. Dövlətlər kifayət qədər vəsaitə malik olmayan şəxsləri zəruri tibbi sığorta və tibbi qulluq obyektləri ilə təmin etməli və tibbi qulluq və tibbi xidmətlərin təmin olunmasında qadağan olunmuş ayrı-seçkiliyin qarşısını almalı, xüsusilə də sağlamlıq hüququ üzrə başlıca öhdəliklərə malikdir.¹⁶ Qeyri-müvafiq tibbi resursların toplanması aşkar olmayan ayrı-seçkiliyə yol açar bilər. Məsələn, əhalinin yalnız kiçik, imtiyazlı təbəqəsini əhatə edən bahalı müalicəvi tibbi xidmətlərə sərmayələr qeyri-mütənasib şəkildə yatırılmamalıdır, belə ki, ilkin və qabaqlayıcı tibbi qulluq əhalinin daha geniş hissəsini əhatə edir.

Gender perspektivi

20. Komitə Dövlətlərə səhiyyə ilə əlaqədar siyasətlərində, planlarında, proqramlarında və tədqiqatlarında qadın və kişilərin sağlamlığını daha yaxşı təşviq etmək üçün gender perspektivini inteqrasiya etməyi tövsiyə edir. Gender əsaslı yanaşma bioloji və sosial-mədəni faktorların kişi və qadınların sağlamlığında əhəmiyyətli rola malik olduğunu təsdiq edir. Səhiyyə və sosial-iqtisadi məlumatların gender əsasında ayrılması səhiyyə üzrə bərabərsizliklərin müəyyən olunması və təzminat ödənilməsi üçün zəruridir.

Qadınlar və sağlamlıq hüququ

21. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üçün qadınların sağlamlıq hüququnun bütün ömür boyu təşviq olunması məqsədilə hərtərəfli milli strategiyanın işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi zəruriyyəti mövcuddur. Bu cür strategiyaya qadınlara mənfəət təsir edən xəstəliklərin qarşısının alınması və müalicəsinə yönəlmiş müdaxilələr, eləcə də cinsi və reproduktiv xidmətlər daxil olmaqla yüksək keyfiyyətli və əlçatan tibbi qulluqdan istifadəni təmin edən siyasi qaydalar daxil edilməlidir. Başlıca məqsəd qadınların sağlamlıq risklərinin, xüsusilə də hamilə ölümü əmsalının aşağı salınması və qadınların məişət zərərindən qorunması olmalıdır. Qadınların sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi səhiyyə xidmətlərindən, təhsil və məlumat, eləcə də cinsi və reproduktiv sağlamlıq sahəsi üzrə istifadəyə müdaxilə edən bütün maneələrin aradan qaldırılmasını tələb edir. Bundan əlavə, qadınların reproduktiv hüquqlarına mənfəət təsir göstərən bütün ənənəvi təcrübə və normaların təsirindən onları qorumaq üçün qabaqçılıq, təşviqedicilərin və bərpəedicilərin tədbirlər görmək zəruridir.

Uşaqlar və yeniyetmələr

22. 12.2(a)-ci maddə körpə ölümü hallarının qarşısını almaq və körpə və uşaqların sağlam inkişafını təşviq etmək üçün tədbir görülməsinin zəruriliyini qeyd edir. Beynəlxalq insan hüquqları vasitələri uşaqlar və yeniyetmələrin ən yüksək standartlı sağlamlıq hüququ və xəstəliyin müalicəsi üçün zəruri səhiyyə obyektlərindən istifadə hüququna malik olduqlarını təsdiq edir.¹⁷ Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya Dövlətləri uşaq və onun ailəsi, eləcə də analar üçün pre və post-natal qayğı daxil olmaqla zəruri səhiyyə xidmətlərindən istifadəni təmin etməyə yönəldir. Konvensiya bu təcrübələrin həyata keçirilməsi zamanı qeyd olunan məqsədləri uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş qabaqçılıq tədbirlər, sağlamlığı təşviq edən davranış, eləcə də ailə və icmalara dəstək göstərməklə bir araya gətirir. Qeyri ayrı-seçkilik prinsipinin həyata keçirilməsi qızların, eləcə də oğlanların müvafiq qidalanma, təhlükəsiz ətraf mühit, fiziki eləcə də psixi tibbi xidmətlərdən bərabər istifadə hüququnun təmin edilməsini tələb edir. Uşaqların, xüsusilə də qızların sağlamlığına mənfəət təsir göstərən zərərli ənənəvi təcrübələrin, daha dəqiq desək erkən nikah, qadınların sünneti, oğlan uşaqlarının qidalanması və qayğısına daha çox üstünlük verilməsinin ləğv edilməsi üçün effektiv və müvafiq tədbirlər görmək zəruridir.¹⁸ Əlilliyi olan uşaqlara tam potensialı və layiqli həyat sürmək və öz cəmiyyətlərində iştirak etmək imkanı yaradılmalıdır.

23. Üzvlər Dövlətlər yeniyetmələr üçün təhlükəsiz və dəstəkləyici şərait təmin etməlidir, buraya onların sağlamlığına təsiri olan qərarlarda iştirak etmək, həyatı bacarıqlar əldə etmək, müvafiq məlumat toplamaq, məsləhətlər almaq və sağlamlıq-davranışları ilə bağlı seçimlərinin müzakirəsinin təmin olunması daxildir. Yeniyetmələrin sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi gənclərin sağlamlıq hüququnun inkişafından asılıdır, bu məxfilik və özəlliyə hörmət edir və cinsi və reproduktiv səhiyyə xidmətləri daxildir.

24. Uşaqların və yeniyetmələrin sağlamlıq hüququnun təmin edilməsinə yönəlmiş bütün siyasətləri və proqramları ilkin məsələ olmalıdır.

Yaşlı şəxslər

25. Yaşlı şəxslərin sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi ilə bağlı Komitə 6 saylı Ümumi Şərhin 34 və 35-ci bəndlərinə müvafiq olaraq (1995), qabaqlayıcı, müalicəvi və reabilitasiyalı sağlamlıq müalicəsi elementlərini bir araya gətirərək inteqrasiyalı yanaşmanın əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir. Bu cür tədbirlər hər iki cinsdən olan nümayəndənin periodik yoxlanışdan keçməsi; yaşlı şəxslərin funksionallığı və müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasına yönəlmiş fiziki, eləcə də psixoloji rehabilitasiya tədbirləri; xroniki və müalicə olunmaz xəstə şəxslərə diqqət və qayğı göstərilməsi, onların ağrısının azaldılması və ləyaqətli ölümə şərait yaradılmasına əsaslanmalıdır.

Əlilliyi olan şəxslər

26. Komitə fiziki və psixi sağlamlıq hüququ ilə bağlı əlilliyi olan şəxslərə ünvanlanan 5 saylı Ümumi Şərhin 34-cü bəndini bir daha təsdiq edir. Bundan əlavə, Komitə yalnız dövlət səhiyyə sektorunun deyil, özəl tibb müəssisələrinin də əlilliyi olan şəxslərə qarşı qeyri-ayrı-seçkilik prinsipinə riayət etdiyini vurğulayır.

Yerli əhali

27. Yerli əhali ilə bağlı yeni beynəlxalq qanun və təcrübə və Dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən son tədbirləri nəzərə alaraq,¹⁹ Komitə yerli əhalinin sağlamlıq hüququnun müəyyən edilməsinə yardım edəcək elementlərin müəyyən edilməsinin Paktın 12-ci maddəsində qeyd olunan müddəaların yerinə yetirilməsində Dövlətlər üçün daha faydalı olacağını hesab edir. Komitə tibbi xidmət və qulluqdan istifadələrini daha da təkmilləşdirmək üçün yerli əhalinin xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi hüququ olduğunu nəzərdə tutur. Bu səhiyyə xidmətləri mədəni cəhətdən müvafiq olmalı, ənənəvi qabaqlayıcı qulluq, müalicə təcrübəsi və dərmanları nəzərə alınmalıdır. Dövlətlər yerli əhali üçün bu cür xidmətləri işləyib hazırlamaq, çatdırmaq və idarə etmək üçün resursları təmin etməli və əhalinin ən yüksək standartlı fiziki və psixi sağlamlıq əldə etmələrini təmin etməlidir. Həyati əhəmiyyətli tibbi bitkilər, heyvanlar və minerallar yerli əhalinin sağlamlığının təmin edilməsi üçün mühafizə olunmalıdır. Komitənin qeydinə əsasən, yerli icmalarda fərdi şəxslərin sağlamlığı çox zaman cəmiyyətin sağlamlığı ilə əlaqədar olur və kütləvi xarakter daşıyır. Bu baxımdan, Komitə inkişaf ilə əlaqədar fəaliyyətlərin yerli əhalinin ənənəvi ərazilərindən onların iradələrinə qarşı məcburi köçürülməsinə gətirib çıxarır, onları qidalanma mənbələrindən məhrum edir və öz torpaqları ilə simbiotik əlaqələrini kəsərək sağlamlıqlarına zərərli təsir göstərir.-

Məhdudiyyətlər

28. İctimai sağlamlıq məsələləri bəzi hallarda Dövlətlər tərəfindən digər başlıca hüquqların istifadəsini məhdudlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Komitə Paktın məhdudiyyətlər ilə bağlı müddəası, daha dəqiq desək 4-cü maddə Dövlət tərəfindən məhdudiyyətlərin tətbiq olunması ilə bağlı deyil, vətəndaşların hüquqlarının müdafiə olunması üçün nəzərdə tutulduğunu qeyd edir. Nəticə etibarilə, İİV/QİÇS kimi yoluxucu xəstəlik daşıyıcısı olan şəxslərin hərəkətini məhdudlaşdırmaq və ya həbs etmək, dövlətə qarşı çıxdıqları güman edilən şəxslərin həkim müayinəsi almağına əngəl törədən və ya başlıca infeksiyon xəstəliklər olan cəmiyyətdə immünlaşdırma prosesini milli təhlükəsizlik və ya ictimai asayişin qorunması səbəbilə həyata keçirməyən Dövlətlər bu ciddi tədbirlərə 4-cü maddə ilə müəyyən edilən elementlər əsasında bəraət qazandırmalıdır. Bu cür məhdudiyyətlər beynəlxalq insan hüquqları standartları daxil olmaqla, qanuna əsaslanmalı, Pakt əsasında müdafiə olunan hüquqlara uyğun olmalı, qanuni məqsədlər çərçivəsində və demokratik cəmiyyətin ümumi rifah halının təşviqi üçün önəmli olmalıdır.

29. 5.1-ci maddəyə uyğun olaraq bu məhdudiyətlər mütənasib olmalı, məsələn, ən az məhdudlaşdırıcı alternativ müxtəlif növ məhdudiyətlərin mövcud olduğu sahələrdə qəbul edilməlidir. İctimai sağlamlığın qorunması səbəbilə qeyd olunan məhdudiyətlərə icazə verildiyi halda belə, onlar məhdud müddət ərzində olmalı və baxışdan keçirilməlidir.

II. ÜZV DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİ

Ümumi hüquqi öhdəliklər

30. Pakt əsasında mütərəqqi təminatın təqdim olunması və mövcud resursların müəyyən hədd çərçivəsində olması səbəbindən məhdudiyətlərin olması ilə bərabər həmçinin, üzv Dövlətlər üzərinə dərhal təsirə malik olan müxtəlif öhdəliklər təyin edilir. Üzv Dövlətlər sağlamlıq hüququ ilə bağlı bir sıra mühüm öhdəliklərə malikdir, bunlara daxildir: hüququn heç bir ayrı-seçkilik olmadan təmin edilməsinə zəmanət vermək (maddə 2.2) və 12-ci maddənin tam təmin olunması üçün tədbirlər görmək (maddə 2.1). Bu tədbirlər sağlamlıq hüququnun tam təmin olunması üçün hərtərəfli düşünülmüş, dəqiq və ünvanlı olmalıdır.²⁰

31. Sağlamlıq hüququnun müəyyən müddət ərzində, yəni mütərəqqi şəkildə təminatı üzv Dövlətlər öhdəliklərindən azad etmək anlamına gəlmir. Mütərəqqi təminat üzv Dövlətlərin 12-ci maddənin tam şəkildə yerinə yetirilməsi üçün " mümkün qədər operativ və səmərəli addım atmaq" öhdəliyinə malik olduqlarını bildirir.²¹

32. Paktın bütün digər hüquqlarında olduğu kimi sağlamlıq hüququ ilə bağlı həyata keçirilən bütün retrospektiv tədbirlər yolverilməzdir. Hər hansı düşünülmüş retrogressiv tədbir görüldüyü zaman, üzv Dövlət həmin tədbirlərin bütün alternativlər nəzərdən keçirildikdən sonra, Paktın qeyd olunan hüquqların bütövlüyyəinə xələl yetirmədiyi və üzv Dövlətə məxsus mənbələrdən maksimum istifadə çərçivəsində həyata keçirildiyini sübut etməlidir.²²

33. Bütün insan hüquqları kimi sağlamlıq hüququ üzv Dövlətlər üzərinə üç növ və ya səviyyədə öhdəlik qoyur: *hörmət etmək, müdafiə etmək və yerinə yetirmək öhdəliyi*. Öz növbəsində, yerinə yetirmək öhdəliyi sadələşdirmək, təmin və təşviq etmək öhdəliklərindən ibarətdir.²³ *Hörmət etmək* öhdəliyi üzv Dövlətlərin sağlamlıq hüququnun istifadəsinə birbaşa və ya dolaylı yolla müdaxilə etməkdən çəkinməyi tələb edir. *Müdafiə etmək öhdəliyi* üzv Dövlətlərdən 12-ci maddənin zəmanətlərinə müdaxilə edən üçüncü tərəflərin qarşısını alma tədbirlərinin icrasını tələb edir. Yekun olaraq, *yerinə yetirmək öhdəliyi* Dövlətlərdən sağlamlıq hüququnun tam təminatı üçün müvafiq qanunverici, inzibati, büdcə, ədliyyə, təşviq edici və digər tədbirlərin qəbul edilməsini tələb edir.

Xüsusi hüquqi öhdəliklər

34. Xüsusilə, sağlamlıq hüququna *hörmət etmək* öhdəliyi altında Dövlətlərdən məhbuslar və ya saxlanmış şəxslər, etnik azlıqlar, sığınacaq axtaranlar və qeyri-qanuni immiqrantlar daxil olmaqla bütün şəxslər üçün qabaqlayıcı, müalicəvi və palliativ müalicə xidmətlərindən bərabər istifadə hüququnun ləğv edilməsi və ya məhdudlaşdırılmasının aradan qaldırılması; Dövlət siyasətində ayrı-seçkilik yaranan təcrübələrin tətbiqinə yol verilməməsi və qadınların sağlamlıq statusu və ehtiyacları ilə bağlı ayrı-seçkilik təcrübələrinin tətbiqinə yol verilməməsi tələb olunur. Bundan əlavə, hörmət etmək öhdəliklərinə Dövlətlərin ənənəvi profilaktik qulluq, müalicə təcrübələri və dərmanların qadağan edilməsi və ya maneə törədilməsi, təhlükəli dərmanların marketinqi ilə məşğul olunması və məcburi tibbi müalicənin tətbiq olunmasına yol verməmələri daxildir, qeyd olunan hallar yalnız müstəsna hallarda psixi xəstəliklərin müalicəsi və ya yoluxucu xəstəliklərin qarşısının alınması və nəzarəti zamanı icazə veriləndir. Bu cür müstəsna hallar Psixi Xəstəlikləri olan

Şəxslərin Müdafiəsi Prinsipləri və Psixiatriya Yardımının Yaxşılaşdırılması daxil olmaqla ən yaxşı təcrübə və tətbiq oluna bilən beynəlxalq standartlara hörmətlə yanaşmalı və xüsusi və məhdudlaşdırıcı şərtlərə tabe tutulmalıdır.²⁴ Əlavə olaraq, Dövlətlər kontraseptivlər və cinsi və reproduktiv sağlamlığın qorunması vasitələrindən istifadəni məhdudlaşdıran, senzura yaradan hallara, cinsi təhsil və məlumatlar daxil olmaqla tibbi məlumatların saxlanması və ya qəsdən təhrif olunması, eləcə də əhalinin səhiyyə ilə əlaqədar məsələlərdə iştirakının qarşısının alınmasına yol verməməlidir. Dövlətlər qeyri-qanuni şəkildə hava, su və torpağın çirklənməsi, məsələn, dövlət müəssisələri tərəfindən sənaye tullantılarının axıdılması, insan sağlamlığına zərərli maddələrin yayılması ilə nəticələnən nüvə, bioloji və ya kimyəvi silahların istifadəsi və ya sınaqdan keçirilməsi, cəza tədbiri olaraq səhiyyə xidmətlərindən istifadənin məhdudlaşdırılması, məsələn, silahlı münaqişələr zamanı beynəlxalq humanitar qanunların pozulmasına yol verməməlidir.

35. *Müdafiə etmək* öhdəliyinə, Dövlətlərin üçüncü şəxslər tərəfindən təmin edilən tibbi qulluq və sağlamlıq ilə bağlı xidmətlərdən bərabər istifadə hüququnu təmin etmək üçün qanunvericilik və ya digər tədbirlərin qəbul edilməsi; səhiyyə sektorunun özəlləşdirilməsinin səhiyyə obyektləri, malları və xidmətlərinin mövcudluğu, əlçatanlığı, qəbul edilənliyi və keyfiyyətinə xələl gətirmədiyini təmin etməlidir; üçüncü şəxslər tərəfindən həyata keçirilən tibbi avadanlıq və dərman vasitələrinin marketinqinə nəzarət etməli; eləcə də, tibbi təcrübəçilər və digər səhiyyə peşəkarlarının müvafiq təhsil standartları, bacarıqları və etik davranış qaydalarına əməl etmələrini təmin etmək daxildir. Dövlətlər həmçinin, zərərli sosial və ya ənənəvi təcrübələrin pre- və post-natal tibbi qulluq və ailə planlaşdırılması hüquqlarına müdaxilə etmədiklərini təmin etmək; üçüncü tərəflərin qadınları ənənəvi adətlər, məsələn, qadınların sünnət olunması kimi adətləri məcburi şəkildə tətbiq etmənin qarşısını almaq və cəmiyyətin bütün həssas və ya marjinal qruplarının, xüsusilə də qadınlar, uşaqlar, yeniyetmələr və yaşlı insanları gender əsaslı zorakılıq hallarından müdafiə etmək üçün tədbir görmək öhdəliyi daşıyırlar. Dövlətlər üçüncü tərəflərin əhalinin sağlamlıq ilə bağlı informasiya və xidmətlərdən istifadəsini məhdudlaşdırmadığını təmin etməlidir.

36. *Yerinə yetirmək* öhdəliyi üzv Dövlətlərdən milli siyasi və hüquq sistemlərində, xüsusilə qanunvericiliyin həyata keçirilməsi yolu ilə sağlamlıq hüququna kifayət dərəcədə yer verilməsini və sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi üçün ətraflı plan ilə birgə milli səhiyyə siyasətinin qəbul edilməsini tələb edir. Dövlətlər əsas infeksiya xəstəliklərə qarşı immunlaşdırma proqramları daxil olmaqla tibbi qulluğu və hər bir şəxsin sağlamlıq üçün zəruri olan elementlər, təhlükəsiz qidalanma və içməli su, sanitariya, müvafiq yaşayış və həyat şəraitindən bərabər istifadə hüququnu təmin etməlidir. Dövlət səhiyyə infrastrukturunu xüsusilə kənd ərazilərində təhlükəsiz hamiləlik daxil olmaqla cinsi və reproduktiv sağlamlıq xidmətlərini təmin etməlidirlər. Dövlətlər bütün ölkə üzrə bərabər paylaşımını nəzərə alaraq həkim və digər tibbi personalın müvafiq təlim keçməsinə, kifayət sayda xəstəxana, klinika və digər səhiyyə obyektlərinin təminatını və məsləhət və psixiatriya xidmətləri təmin edən müəssisələrin təsisatına dəstək göstərilməsini təmin etməlidir. Əlavə öhdəliklərə hər bir şəxs üçün əlçatan olan dövlət, özəl və ya qarışıq sağlamlıq sığorta sistemi, tibbi tədqiqat və tibbi təhsilin təşviq olunması, eləcə də İİV/QİÇS, cinsi və reproduktiv sağlamlıq, ənənəvi adətlər, məişət zorakılığı, spirtli içki və tütün məhsulları, narkotik və digər zərərli maddələrin istifadəsi ilə bağlı informasiya xarakterli kampaniyaların təminatı daxildir. Dövlətlərdən ətraf mühit və peşə sağlamlığı təhlükələrinə və epidemioloji məlumatlar əsasında nümayiş olunan istənilən digər təhlükəyə qarşı tədbir görülməsi tələb olunur. Bu məqsədlə, onlar hava, su və torpağın, xüsusilə də ağır metalların, benzindən yaranan qurğuşunun azaldılması və aradan qaldırılması üçün milli siyasi proseduralar formalaşdırmalı və həyata keçirmədirlər. Bundan əlavə, üzv Dövlətlər peşə qəzaları və xəstəlikləri riskinin minimallaşdırılması üçün hərtərəfli milli siyasi proseduralar formalaşdırmalı, həyata keçirməli və periodik olaraq yoxlanışdan keçirməli, eləcə də peşə təhlükəsizliyi və sağlamlıq xidmətləri üzrə hərtərəfli milli siyasi proseduralar təqdim etməlidirlər.²⁵

37. Yerinə yetirmək (təşviq etmək) öhdəliyi üzv Dövlətlərdən vətəndaşların və cəmiyyətin sağlamlıq hüququndan istifadəsini təmin etmək və yardım etmək üçün müsbət addımlar atılmasını tələb edir. Vətəndaş və ya bir qrup şəxsin öz səlahiyyətləri çərçivəsində olmayan səbəblərdən şəxsi vəsaitləri hesabına hüquqlarından istifadə edə bilmədikləri halda üzv Dövlətlər Paktıda qeyd olunan xüsusi hüququ yerinə yetirmək (təmin etmək) öhdəliyinə malikdirlər. Sağlamlıq hüququnu *yerinə yetirmək*(*təşviq etmək*) öhdəliyi Dövlətlərdən əhalinin sağlamlığının təminatı, qorunması və bərpa edilməsi üçün tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu öhdəliklərə aşağıdakılar daxildir: (i) müsbət sağlam nəticələr əldə edilməsini təmin edən amillərin, tədqiqat və məlumat təminatının təşviq edilməsi; (ii) səhiyyə xidmətlərinin mədəni şəkildə müvafiq olduğunu və tibbi heyətin həssas və ya marjinal qrupların xüsusi ehtiyaclarını anlamaq və tədbir görmək üçün təlim keçməsinə təmin etmək; (iii) Dövlətlərin sağlam həyat tərzini və qidalanma, zərərli ənənəvi təcrübələr və xidmətlərin mövcudluğu haqqında müvafiq məlumatların yayılması üzrə öhdəliklərini həyata keçirdiyini təmin etmək; (iv) əhaliyə öz sağlamlıqları haqqında məlumatlı seçim etməkdə dəstək göstərmək.

Beynəlxalq öhdəliklər

38. Ümumi Şərh 3-də Komitə Paktıda qeyd olunan hüquqların, eləcə də sağlamlıq hüququnun tam təminatı istiqamətində bütün üzv Dövlətlərin diqqətini fərdi, beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq, xüsusilə iqtisadi və texniki addımlar atmaq öhdəliyinə cəlb etmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin 56-cı maddəsi, ilkin tibbi yardım üzrə Paktın xüsusi müddəaları (maddə 12, 2.1, 22 və 23) və Alma-Ata Bəyannaməsinə əsasən üzv Dövlətlər sağlamlıq hüququnun tam həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq əməkdaşlığın zəruri rolunu təsdiq etməli və birgə və ayrı şəkildə tədbirlərin həyata keçirilməsi üzrə öhdəliklərinə riayət etməlidirlər. Bu baxımdan, üzv Dövlətlər Alma-Ata Bəyannaməsinə istinad edirlər, Bəyannaməyə əsasən, xüsusilə inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələr arasında, eləcə də ölkə daxilində əhalinin sağlamlıq statusu üzrə mövcud geniş bərabərsizlik siyasi, sosial və iqtisadi cəhətdən qəbul edilməzdir və bu səbəbdən bütün ölkələrin ümumi problemi hesab olunur.²⁶

39. 12-ci maddənin müddəalarına əsasən beynəlxalq öhdəliklərinə riayət etmək üçün Üzv Dövlətlər digər ölkələrdə sağlamlıq hüququndan istifadəyə hörmət etməli və qanuni və ya siyasi vasitələr ilə üçüncü tərəfə nüfuz edə bildikləri halda BMT Nizamnaməsi və müvafiq beynəlxalq qanunvericilik əsasında üçüncü tərəflərin bu hüququ pozmalarının qarşısını almalıdırlar. Resursların mövcudluğundan asılı olaraq Dövlətlər digər ölkələrdə mümkün olan məkanlarda zəruri səhiyyə obyektləri, malları və xidmətlərindən istifadəni sadələşdirməli və zəruri olduğu halda lazımı yardım göstərməlidirlər.²⁷ Üzv Dövlətlər sağlamlıq hüququna beynəlxalq müqavilələrdə lazımı diqqət ayrıldığını təmin etməli və əlavə hüquqi vasitələrin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutmalıdırlar. Beynəlxalq müqavilələrin müzakirə olunması və nəticəsi ilə bağlı üzv Dövlətlər sağlamlıq hüququna əks təsir göstərməyən tədbirlər görməlidirlər. Eyni zamanda üzv Dövlətlər beynəlxalq təşkilatların üzvü olaraq fəaliyyətləri zamanı sağlamlıq hüququnu nəzərə almalıdırlar. Beləliklə, beynəlxalq maliyyə institutları, xüsusilə də, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, regional inkişaf banklarının üzvü olan üzv Dövlətlər öz nüfuzlu kredit siyasətlərində, kredit müqavilələrində və bu müəssisələrin beynəlxalq tədbirlərində sağlamlıq hüququnun müdafiəsinə geniş diqqət ayırmalıdırlar.

40. Üzv Dövlətlər BMT Nizamnaməsi, BMT Baş Assambleyasının və Ümumdünya Səhiyyə Assambleyasının müvafiq qətnamələrinə müvafiq olaraq qaçqınlar və məcburi köçkünlər daxil olmaqla, fəvqəladə hallar zamanı xəstəliklərin aradan qaldırılması və humanitar yardım göstərilməsi üzrə əməkdaşlıq etmək öhdəliyinə malikdirlər. Hər bir Dövlət öz imkanlarından maksimum dərəcədə istifadə etməklə bu tapşırığın həyata keçirilməsinə töhfə verməlidir. Beynəlxalq tibbi yardım, təmiz və içməli su, ərzaq və tibbi ləvazimatlar kimi resursların paylanması və idarə olunması və maliyyə yardımının təmin edilməsi zamanı üstünlük əhalinin ən həssas və ya marjinal

qruplarına verilməlidir. Bundan əlavə, bəzi xəstəliklərin Dövlət sərhədlərindən kənara asanlıqla yayıla bildiyini nəzərə alaraq, beynəlxalq cəmiyyət bu problemə kollektiv şəkildə yanaşmaq öhdəliyinə malikdir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş üzv Dövlətlər bu məsələ üzrə inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım edilməsində xüsusi öhdəliyə və marağa malikdir.

41. Üzv Dövlətlər bütün hallarda digər Dövlətə müvafiq dərman vasitələri və tibbi avadanlığın təchizatına embarqo qoymaq və ya digər məhdudlaşdırıcı tədbirlərin həyata keçirilməsindən çəkinməlidirlər. Bu cür mallar üzrə məhdudiyətlər heç bir halda siyasi və iqtisadi təzyiq göstərmək üçün vasitə kimi istifadə oluna bilməz. Bu baxımdan, Komitə iqtisadi sanksiyalar və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara qarşı hörmət arasında əlaqə ilə bağlı 8 sayılı Ümumi Şərhdə qeyd olunan mövqeyini bir daha vurğulayır.

42. Yalnız Dövlətlərin Pakta üzv olduqlarını və həyata keçirilməsi üzrə birbaşa məsuliyyət daşıdıqlarını nəzərə alaraq, cəmiyyətin bütün üzvləri - fiziki şəxslər, eləcə də tibbi peşəkarlar, ailələr, yerli icmalar, hökumətlərərsə və qeyri-hökumət təşkilatları, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, həmçinin, özəl biznes sektoru sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi üzrə öhdəliklərə malikdirlər. Üzv Dövlətlər bu öhdəliklərin həyata keçirilməsini sadələşdirən şərait təmin etməlidirlər.

Əsas öhdəliklər

43. 3 sayılı Ümumi Şərhdə Komitə, üzv Dövlətlərin "təhsilin ən əsas formaları" daxil olmaqla, Paktda nəzərdə tutulan, eləcə də zəruri ilkin tibbi yardım kimi hər bir hüquqdan "ən azı başlıca səviyələrindən minimum dərəcədə istifadəni təmin etmək öhdəliyinə" malik olduqlarını təsdiq etmişdir. Daha müasir vasitələr, məsələn, Əhali və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Konfransın Fəaliyyət Proqramı ilə birgə nəzərə alındıqda, ²⁸Alma-Ata Bəyannaməsi 12-ci maddə üzrə əsas öhdəliklər ilə bağlı icbari təlimat təqdim edir. Nəticə etibarilə, Komitənin qeydinə əsasən bu əsas öhdəliklər ən azı aşağıdakı öhdəliklərdən ibarətdir:

- (a) Səhiyyə obyektləri, malları və xidmətlərindən heç bir ayrı--seçkilik olmadan, xüsusilə həssas və marjinal qruplar üçün istifadə hüququnun təmin edilməsi;
- (b) Qidalanma üçün zəruri və təhlükəsiz olan ərzaq məhsullarından istifadə hüququ və hər bir şəxs üçün acliqdan müdafiə azadlığının təmin edilməsi;
- (c) Sığınacaq, yaşayış və sanitariya və müvafiq təmiz və içməli sudan istifadə hüququnun təmin edilməsi;
- (d) Vaxtaşırı olaraq Zəruri Dərman vasitələri üzrə ÜST Fəaliyyət Proqramı əsasında müəyyən edilmiş əsas dərman vasitələrinin təmin edilməsi;
- (e) Bütün səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlərinin bərabər bölüşdürülməsinin təmin edilməsi;
- (f) Epidemioloji sübutlar əsasında, bütün əhalinin sağlamlıq problemlərini əhatə edən milli ictimai sağlamlıq strategiyası və fəaliyyət planı qəbul etmək və həyata keçirmək; strategiya və fəaliyyət planı iştirakçı və şəffaf proses əsasında işlənilib hazırlanmalı və periodik olaraq nəzərdən keçirilməlidir; inkişafın nəzərdən keçirilə biləcəyi səhiyyə göstəriciləri və meyarları kimi metodları əhatə etməli; strategiya və fəaliyyət planının işlənilib hazırlanacağı proses və mahiyyəti bütün həssas və ya marjinal qruplara xüsusi diqqət ayırılmalıdır.

44. Komitə aşağıdakı öhdəliklərin nisbətən daha prioritet olduğunu təsdiq edir:

- (a) Reproduktiv, hamiləlik (pre-natal, eləcə də post-natal) və uşaq sağlamlığına qulluğun təmin edilməsi;
- (b) Cəmiyyətdə baş verən ən geniş yayılmış infeksiyon xəstəliklərə qarşı immunlaşdırmanın təmin edilməsi;
- (c) Epidemik və endemik xəstəliklərin qarşısını almaq, müalicə etmək və nəzarət etmək üçün tədbir görmək;
- (d) Cəmiyyətdə əsas səhiyyə problemləri ilə bağlı təhsil və informasiyanın, eləcə də problemlərin qarşısını almaq və idarə etmək üçün metodların təmin edilməsi;
- (e) Sağlamlıq və insan hüquqları üzrə maarifləndirmə daxil olmaqla, tibbi heyət üçün müvafiq təlimin təmin edilməsi.

45. Heç bir şübhə yaranmaması üçün Komitə həmçinin, inkişaf etməkdə olan ölkələrə öz əsas və yuxarıda qeyd olunan 43 və 44-cü bəndlərdə qeyd olunan ²⁹öhdəliklərini yerinə yetirməyə şərait yaratmaq üçün yardım etmək iqtidarında olan üzv Dövlətlər və digər iştirakçıların xüsusilə iqtisadi və texniki sahələr üzrə beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq təmin etmək öhdəliklərini vurğulayır.

III. QANUN POZUNTULARI

46. 12(Hissə I)-cü maddənin normativ mahiyyəti üzv Dövlətlərin öhdəliklərinə tətbiq edildikdə (Hissə II) sağlamlıq hüququ üzrə pozuntuları müəyyən edən dinamik proses aktiv edilir. Aşağıdakı bəndlər 12-ci maddənin pozuntuları üzrə nümunələr təqdim edir.

47. Sağlamlıq hüququnun pozulma halları hesab olunan fəaliyyət və ya fəaliyyətsizliklərin müəyyən olunması zamanı üzv Dövlətin 12-ci maddə əsasında öhdəliklərin riayət edilməsi zamanı üzv Dövlətin potensialının olmamasını niyyəti olmamasından ayırmaq vacibdir. Bu ən yüksək standartlı səhiyyə xidməti əldə etmək haqqında 12.1-ci maddə, eləcə də Paktın üzv Dövlətlərin mövcud resurslarından maksimum dərəcədə istifadə edərək zəruri addım atmaq öhdəliyini nəzərdə tutan 2.1-ci maddəsindən qaynaqlanır. Sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi üçün öz resurslarından maksimum dərəcədə istifadə etməyən Dövlət 12-ci maddə əsasında öhdəliklərini pozmuş hesab olunur. Resursların məhdud olması Dövlətin Pakt əsasında öhdəliklərini tam şəkildə həyata keçirilməsini mümkün edirsə, qeyd olunan Dövlət yuxarıda qeyd olunan öhdəliklərin prioritet məsələ olaraq həyata keçirilməsi üçün malik olduğu resurslarından maksimum şəkildə faydalanaraq bütün imkanlardan istifadə olunduğunu sübut etməlidir. Buna baxmayaraq, üzv Dövlət heç bir halda, yuxarıdakı 43-cü bənddə qeyd olunan əsas öhdəliklərin yerinə yetirilməməsinə bəraət qazandıra bilməz, bu öhdəliklər ləğv oluna bilməz.

48. Sağlamlıq hüququnun pozulması fəaliyyət prosesi zamanı, daha dəqiq desək üzv Dövlətlər və ya Dövlət tərəfindən lazımı səviyyədə idarə olunmayan digər orqanların birbaşa fəaliyyəti əsasında baş verə bilər. 43-cü bənddə qeyd olunan sağlamlıq hüququ üzrə əsas öhdəliklər ilə uyğunsuzluq təşkil edən istənilən retrospektiv tədbirlərin qəbulu sağlamlıq hüququnun pozulması hesab olunur. *İcra fəaliyyəti* zamanı qanun pozuntularına sağlamlıq hüququndan istifadə üçün zəruri olan qanunvericiliyin ləğv edilməsi və ya xitam verilməsi və ya sağlamlıq hüququ ilə bağlı mövcud yerli və ya beynəlxalq hüquqi öhdəliklər ilə uyğun olmayan qanunvericilik və ya siyasətlərin qəbul edilməsi-daxildir.

49. Sağlamlıq hüququnun pozulması Dövlətlərin hüquqi öhdəlikləri ilə bağlı zəruri tədbirlərin həyata keçirilməməsi ilə baş verə bilər. *Hərəkətsizlik* səbəbindən baş verən qanun pozuntularına hər bir şəxsin ən yüksək standartlı fiziki və psixi sağlamlıq hüququndan istifadəsini həyata keçirmək üçün zəruri tədbirlərin görülməməsi, peşə təhlükəsizliyi və sağlamlığı üzrə milli siyasətin, eləcə də peşə səhiyyə xidmətlərinin olmaması və müvafiq qanunların qüvvəyə mindirilməməsidir.

Hörmət etmək öhdəliyinin pozulması

50. Hörmət etmək öhdəliyinin pozuntusu halları Paktın 12-ci maddəsi əsasında müəyyən edilən standartlara zidd olan tədbirlər, siyasət və ya qanunlardır və bədənə xəsarət yetirmək, lazımsız xəstəliklər və qarşısı alınmayan ölüm halları ilə nəticələnə bilər. Nümunələrə səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlərin de yure və ya de fakto ayrılma seçkilik əsasında xüsusi şəxslər və ya qruplar üçün məhdudlaşdırılması; sağlamlığın müdafiəsi və ya müalicə üçün zəruri olan məlumatların qəsdən gizli saxlanması və ya yanlış təqdim olunması; qanunvericiliyin ləğv edilməsi və ya sağlamlıq hüququnun istənilən aspektinə müdaxilə edən qanun və ya siyasətlərin qəbul edilməsi; digər Dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və digər müəssisələr, eləcə də çoxmillətli korporasiyalar ilə ikitərəfli və ya çoxtərəfli müqavilələr imzalayan zaman sağlamlıq hüququ üzrə öhdəliklərinin nəzərə alınmaması.

Müdafiə etmək öhdəliyinin pozulması

51. Müdafiə etmək öhdəliyinin pozuntusu halları Dövlətin öz yurisdiksiyası daxilində sağlamlıq hüququnun üçüncü şəxslər tərəfindən pozulması zamanı heç bir zəruri tədbirin görülməməsindən qaynaqlanır. Bu kateqoriyaya digər şəxslərin sağlamlıq hüququnun pozuntusu hallarının qarşısını almaq üçün fiziki şəxslər, qruplar və ya korporasiyaların fəaliyyətlərini tənzimləyə bilməmək; istehlakçılar və əməkçilərin sağlamlıq üçün zərərli işlərdən müdafiə edilməməsi, məsələn, dərman vasitələri və ya ərzaq istehsalçıları və işəgötürənlərdən müdafiə; tütün məhsulları, narkotik maddə və digər zərərli maddələrin istehsalı, marketinqi və istehlakının qarşısının alınmaması; qadınların zorakılıqdan müdafiəsi və ya cinayətkarların həbsinin həyata keçirilməməsi; zərərli ənənəvi tibbi proseduralar və ya mədəni adətlərin qarşısının alınmaması və ixrac və istehsal ilə məşğul olan sənaye sahələri tərəfindən su, hava və torpağın çirklənməsinin qarşısını almaq üçün müvafiq qanunların qəbul edilməməsi daxildir.

Yerinə yetirmək öhdəliyinin pozulması

52. Yerinə yetirmək öhdəliyinin pozulması üzv Dövlətlər tərəfindən sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi üçün bütün zəruri tədbirlərin icra olunmamasıdır. Hüquq pozuntusu nümunələrinə hər bir şəxs üçün sağlamlıq hüququnu təmin edən milli səhiyyə siyasətinin qəbul edilməməsi və ya həyata keçirilməməsi; xüsusilə həssas və ya marjinal fiziki şəxslər və ya qrupların sağlamlıq hüququndan istifadə edə bilməməsinə səbəb olan qeyri-kafi xərclər və ya ictimai resursların qeyri-bərabər paylanması; sağlamlıq hüququnun yerli səviyyədə nəzarətin həyata keçirilmə bilməməsi, məsələn sağlamlıq hüququ göstəriciləri və meyarlarının müəyyən olunmaması; səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlərin qeyri-bərabər bölüşdürülməsi hallarının azaldılması üçün heç bir tədbir görülməməsi; səhiyyə sahəsində gender həssaslı yanaşmanın qəbul edilməməsi; körpələr və hamilə qadınların ölüm əmsalının azaldılmaması.

IV. MİLLİ SƏVİYYƏDƏ YERİNƏ YETİRİLMƏ

Çərçivə qanunvericiliyi

53. Sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi üçün məqsədəuyğun tədbirlər hər bir Dövlətdən asılı olaraq dəyişəcək. Hər bir üzv Dövlət xüsusi şəraitə uyğun olan tədbirlərin qiymətləndirilməsində seçim hüququna malikdir. Buna baxmayaraq, Pakt Dövlətlər üzərinə hər bir şəxsin səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlərindən istifadə edərək mümkün dərəcədə ən yüksək standartlı fiziki və psixi sağlamlığa nail olmaq üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmək öhdəliyi qoyur. Bu hər bir şəxsin sağlamlıq hüququndan istifadə etməsi üçün milli strategiyanın qəbulunu tələb edir; insan hüquqları prinsipləri əsasında bu strategiya sağlamlıq hüququ göstəriciləri və meyarları ilə əlaqədar strategiyanın məqsədlərini və siyasətin formalaşdırılmasını müəyyən edir. Milli sağlamlıq strategiyası həmçinin, müəyyən olunmuş məqsədlərə nail olmaq üçün resursları, eləcə də həmin resurslardan ən səmərəli üsulları müəyyənləşdirməlidir.

54. Milli sağlamlıq strategiyaları və fəaliyyət planlarının təşkili və həyata keçirilməsi zamanı qeyri ayrı-seçkilik və əhalinin inkişafı prinsiplərinə hörmətlə yanaşılmalıdır. Xüsusilə də, fiziki şəxslərin və qrupların inkişaflarına təsir göstərə biləcək qərarvermə proseslərində iştirak etmək hüquqları 12-ci maddəyə əsasən hökumət öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün işlənilib hazırlanan istənilən siyasət, proqram və ya strategiyanın ayrılmaz hissəsi olmalıdır. Sağlamlığın təşviq olunması prioritet məsələlərin müəyyənləşdirilməsində, qərarvermə, planlaşdırma, həyata keçirmə və strategiyaların qiymətləndirilməsində effektiv ictimai fəaliyyəti daxil etməlidir. Səhiyyə xidmətlərinin effektiv olaraq təmin edilməsi yalnız Dövlətlər tərəfindən əhalinin iştirakına şərait yaradıldıqda əldə edilə bilər.

55. Milli sağlamlıq strategiyası və fəaliyyət planı ədliyyə sisteminin hesabatlılıq, şəffaflıq və müstəqilliyi prinsiplərinə əsaslanmalıdır, belə ki, yaxşı idarəetmə sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi daxil olmaqla, bütün insan hüquqlarının effektiv həyata keçirilməsi üçün zəruridir. Hüququn həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə üzv Dövlətlər özəl biznes sektoru və vətəndaş cəmiyyətinin öz fəaliyyətləri haqqında məlumatlı olması və sağlamlıq hüququnun zəruriliyini anlamaları üçün müvafiq tədbirlər görməlidir.

56. Dövlətlər sağlamlıq hüququ haqqında milli strategiyanın həyata keçirilməsi üçün çərçivə qanunu qəbul etməlidirlər. Çərçivə qanunu milli səhiyyə strategiyaları və fəaliyyət planlarının həyata keçirilməsinə nəzarət etmək üçün milli mexanizmlər təsis etməlidir. Buraya əldə ediləcək məqsədlər və zaman çərçivəsi; sağlamlıq hüququ meyarlarının əldə olunacağı vasitələr; tibbi ekspertlər, özəl sektor və beynəlxalq təşkilatlar daxil olmaqla vətəndaş cəmiyyəti ilə əməkdaşlıq; milli səhiyyə strategiyası və fəaliyyət planının həyata keçirilməsi üçün institusional məsuliyyət və mümkün müraciət proseduraları daxil edilməlidir. Sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi prosesinin inkişafına nəzarət edərək üzv Dövlətlər öhdəliklərin həyata keçirilməsinə təsir göstərən faktorları və çətinlikləri müəyyən etməlidirlər.

Sağlamlıq hüququ göstəriciləri və meyarları

57. Milli səhiyyə strategiyaları müvafiq sağlamlıq hüququ göstəriciləri və meyarlarını müəyyən etməlidir. Göstəricilər 12-ci maddəyə əsasən üzv Dövlətlərin milli və beynəlxalq səviyyədə öhdəliklərinə nəzarət etmək üçün işlənilib hazırlanmalıdır. Dövlətlər sağlamlıq hüququnun müxtəlif aspektlərinə diqqət cəlb edən göstəriciləri ilə bağlı təlimatları ÜST və BMT-nin Uşaq Fondunun (YUNİSEF) bu sahə üzrə həyata keçirilən işlərindən əldə edə bilərlər. Sağlamlıq hüququ göstəriciləri qadağan edilmiş ayrı-seçkilik formalarından ayrılmanı tələb edir.

58. Müvafiq sağlamlıq göstəricilərini müəyyən etdikdən sonra, üzv Dövlətlər hər bir göstərici üzrə milli meyarların təyin edilməsinə təşviq olunurlar. Dövri hesabatvermə proseduru zamanı Komitə üzv Dövləti "araşdırma" prosesi ilə məşğul olacaq. Araşdırma prosesinə üzv Dövlət və Komitənin növbəti hesabatvermə dövrü zamanı əldə ediləcək hədəflər üçün göstəricilər və milli meyarların birgə nəzərdən keçirilməsi daxildir. Növbəti beş il ərzində üzv Dövlət 12-ci maddənin həyata keçirilməsinə nəzarət etmək üçün bu milli meyarlardan istifadə edəcəklər. Beləliklə, növbəti hesabatvermə prosesində üzv Dövlətlər və Komitə meyarların əldə edilib-edilmədiyini və qarşıya çıxan istənilən çətinliklərin səbəblərini araşdıracaqlar.

Hüquq müdafiə vasitəsi və hesabatlılıq

59. Sağlamlıq hüququnun pozulması ilə üzləşən istənilən şəxs və ya qrup milli və beynəlxalq səviyyədə effektiv məhkəmə və ya digər hüquq müdafiə sistemlərindən istifadə hüququna malik olmalıdır.³⁰ Bu qanun pozuntularının bütün zərərçəkmişləri bərpa, təminat, məmnun etmə və ya halın bir daha təkrar olunmayacağı haqqında zəmanət formasında təminat almaq hüququna malik olmalıdırlar. Milli ombudsman, insan hüquqları üzrə komissiyalar, istehlakçı forumları, pasientlərin hüquqları assosiasiyaları və ya bənzər müəssisələr sağlamlıq hüququnun pozulması məsələsi ilə məşğul olmalıdırlar.

60. Yerli qanunvericiliyə sağlamlıq hüququnu tanıyan beynəlxalq vasitələrin cəlb olunması təminat tədbirlərinin əhatə dairəsi və effektivliyini gücləndirə bilər və bu proses bütün hallarda təşviq olunmalıdır.³¹ Birləşmə məhkəmələrin sağlamlıq hüququnun və ya onun əsas öhdəliklərinin pozulması halları üzrə Pakta birbaşa istinad edərək qərar çıxarmağa şərait yaradır.

61. Üzv Dövlətlər hakimlər, məhkəmə üzvləri və hüquq nümayəndələrini öz funksiyalarının yerinə yetirilməsi zamanı sağlamlıq hüququ pozuntusu hallarına geniş diqqət yönəltməyə təşviq etməlidirlər.

62. Üzv Dövlətlər imtiyazsız və marjinal fiziki şəxslər və qrupların sağlamlıq hüquqlarının yerinə yetirilməsinə yardım etmək məqsədilə insan hüquqları vəkiliəri və vətəndaş cəmiyyətinin digər üzvlərinin işinə hörmətlə yanaşmalı, müdafiə etməli, sadələşdirməli və təşviq etməlidir.

V. ÜZV DÖVLƏTLƏRDƏN ƏLAVƏ İŞTİRAKÇILARIN ÖHDƏLİKLƏRİ

63. BMT qurumları və proqramlarının rolu və xüsusilə də beynəlxalq, regional və ölkə səviyyəsində sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsi üzrə tapşırıq almış ÜST xüsusi əhəmiyyətə malikdir, bu YUNİSEF-in uşaqların sağlamlıq hüququ üzrə öhdəliyinə bənzərdir. Sağlamlıq hüququ üzrə milli strategiyaların formalaşdırılması və həyata keçirilməsi zamanı üzv Dövlətlər ÜST texniki yardımından istifadə edə bilərlər. Daha sonra öz hesabatlarını hazırlayarkən, üzv Dövlətlər sağlamlıq hüququ göstəriciləri və meyarları haqqında məlumat toplanması, çeşidlənməsi və işlənilməsi üçün hazırlanması üzrə ÜST-nin geniş məlumat və məşvərətçi xidmətlərindən istifadə etməlidirlər.

64. Vətəndaş cəmiyyətinin müxtəlif elementləri daxil olmaqla bütün iştirakçılar arasında rabitəlilik və interaktivliyi təkmilləşdirmək üçün sağlamlıq hüququnun təminatı ilə bağlı birgə tədbirlər həyata keçirilməlidir. Paktın 22 və 23-cü maddələrinə müvafiq olaraq, ÜST, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı, YUNİSEF, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əhali Fondu, Dünya Bankı, regional inkişaf bankları, Beynəlxalq Maliyyə Fondu, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və BMT daxilində digər müvafiq orqanlar müvafiq mandatlarına uyğun olaraq milli səviyyədə sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsində üzv Dövlətlər ilə səmərəli əməkdaşlıq həyata keçirməlidirlər. Xüsusilə beynəlxalq maliyyə təşkilatları, daha dəqiq desək Dünya Bankı və BVF öz kredit siyasətlərində, kredit müqavilələrində və struktur tənzimlənmə proqramları və

tədbirlərində sağlamlıq hüququnun müdafiəsinə geniş diqqət ayırılmalıdır. Üzv Dövlətlərin hesabatlarını və 12-ci maddə öhdəliklərini qarşılamaq potensiallarını yoxlanışdan keçirərkən Komitə bütün iştirakçılar tərəfindən təqdim olunan yardım nəticələrini nəzərə alacaq. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ixtisaslaşmış agentlikləri, proqramları və orqanları tərəfindən insan hüquqlarına əsaslanan yanaşmanın qəbul edilməsi sağlamlıq hüququnun həyata keçirilməsini sürətləndirəcək. Üzv Dövlətlərin hesabatlarını nəzərdən keçirərkən, Komitə 12-ci maddə əsasında tibbi peşəkar assosiasiyalar və digər qeyri-hökumət təşkilatlarının rolunu nəzərə alacaq.

65. Fövqəladə hallar zamanı xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınması və humanitar yardım göstərilməsi üzrə, eləcə də qaçqın və məcburi köçkünlərə yardım göstərilməsi üzrə ÜST, Qaçqınlar üzrə BMT Ali Komissarlığı, Beynəlxalq Qırmızı Xətt Cəmiyyəti və YUNİSEF, eləcə də digər qeyri-hökumət təşkilatları və milli tibbi assosiasiyalar xüsusi əhəmiyyətə malikdirlər. Beynəlxalq tibbi yardım, təmiz və içməli su, ərzaq və tibbi ləvazimatlar kimi resursların paylanması və idarə olunması və maliyyə yardımının təmin edilməsi zamanı üstünlük əhalinin ən həssas və ya marjinal qruplarına verilməlidir.

11 may 2000-ci ildə qəbul olunmuşdur.

Qeydlər

¹ Məsələn, səhiyyə avadanlıqları, mal və xidmətlər ilə bağlı qeyri ayırı-seçkilik prinsipi bir sıra yerli yurisdiksiyalar əsasında hüquqi şəkildə tətbiq olunur.

² Qərar 1989/11.

³ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 1991-ci ildə qəbul edilmiş Psixi xəstəlikləri olan şəxslərin müdafiəsi prinsipləri və psixiatriya yardımının yaxşılaşdırılması (46/199 sayılı qətnamə) və Komitənin psixi xəstəlikləri olan şəxslərə şamil edilən əlilliyi olan şəxslər üzrə 5 sayılı Ümumi Şərhi; 1994-cü ildə Qahirədə keçirilən Əhali və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Konfransın Fəaliyyət Proqramı, eləcə də 1995-ci ildə Pekində keçirilən Qadınlar üzrə Dördüncü Dünya Konfransının Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramı reproduktiv sağlamlıq və qadın sağlamlığı terminlərinin izahını təqdim edir.

⁴ Mühəribə qurbanları haqqında Cenevrə Konvensiyalarının 3-cü ümumi maddəsi (1949); Beynəlxalq Silahlı Münaqişə Qurbanlarının Müdafiəsi üzrə Əlavə Protokol I (1977), maddə 75 (2)(a); Qeyri-beynəlxalq Silahlı Münaqişə Qurbanlarının Müdafiəsi üzrə Əlavə Protokol II (1977), maddə 4 (a).

⁵ ÜST-nin zəruri dərman vasitələrinin nümunə siyahısına nəzər yetirin, dekabr 1999-cu ildə yenidən baxılmışdır, ÜST Dərman vasitələri haqqında Məlumatı, 13-cü cild, No.4, 1999-cu il.

⁶ Başqa cür nəzərdə tutulmadığı halda, bu Ümumi Şərhdə səhiyyə obyektləri, mallar və xidmətlər üzrə istinadlar Ümumi Şərhin 11 və 12(a)-ci bəndlərin qeyd olunan sağlamlıq təyinedicilərini nəzərdə tutur.

⁷ Cari Ümumi Şərhin 18 və 19-cu bəndlərinə nəzər salın.

⁸ Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 19.2-ci maddəsinə nəzər salın. Cari Ümumi Şərh məsələnin sağlamlıq üzrə xüsusi əhəmiyyət daşıdığından məlumat əldə edilməsinə xüsusi diqqət ayrılır.

⁹ Sağlamlıq hüququ ədəbiyyatı və təcrübəsində, tibbi xidmətin üç səviyyəsi tez-tez aşağıdakılara istinad edir: *ilkin tibbi qulluq* ümumi və az təsirli xəstəlikləri əhatə edir və aşağı qiymət əsasında tibbi peşəkarlar və/və ya ümumi olaraq təlim keçmiş həkimlər tərəfindən həyata keçirilir; *ikinci səviyyəli tibbi qulluq* mərkəzlərdə, xüsusilə xəstəxanalarda həyata keçirilir və ev şəraitində müalicə oluna bilməyən az təsirli və ya ciddi xəstəliklərin xüsusi olaraq təlim keçmiş tibbi heyət və həkimlər, xüsusi avadanlıq vasitəsilə nisbətən daha yüksək qiymətə icra olunur; *üçüncü tibbi qulluq* azsaylı mərkəzlərdə, xüsusi təlim keçmiş tibbi peşəkarlar və həkimlər və xüsusi avadanlıq vasitəsilə az təsirli və ya ciddi xəstəliklərin nisbətən baha qiymətə icra olunur. İlkin, ikinci və üçüncü tibbi qulluq çox vaxt üst-üstə düşdüündən və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğundan, bu tipologiyadan istifadə üzv Dövlətlərin həyata keçirməli olduğu tibbi xidmətləri qiymətləndirmək üçün kifayət səviyyədə məlumat təqdim etmir və bu səbəbdən 12-ci maddənin normativ mahiyyəti ilə bağlı məhdud yardım təqdim edir.

¹⁰ ÜST-yə əsasən artıq ölü doğum əmsalı istifadə olunmur, əvəzinə körpə və beş yaşınadək uşaq ölümü əmsalı nəzərdən keçirilir-.

¹¹ *Prenata* İmövücud və ya doğuşdan öncə baş verən; *perinatal* doğuşdan az əvvəl və sonrakı dövrə (tibbi statistikada period hamiləliyin 28-ci həftəsinin tamamlanması ilə başlayan və doğuşdan sonra bir həftədən dörd həftəyədək müddətə başa çatır); *neonatal* əksinə, doğuşdan sonra ilk dörd həftəni əhatə edir; *post-natal* doğuşdan sonrakı dövrü bildirir. Cari Ümumi Şərhdə, pre və post-natal ümumi terminləri xüsusi olaraq istifadə olunur.

¹² Reproduktiv sağlamlıq kişi və qadınların azad şəkildə nə zaman övlad dünyaya gətirmək barədə qərar vermək, məlumat əldə etmək, öz seçimlərinə uyğun təhlükəsiz, effektiv, büdcəuyğun və qəbul edilən ailə planlaşdırması metodlarından istifadə etmək, eləcə də qadınların hamiləlik zamanı və uşaq doğuşundan sonra təhlükəsiz şəkildə əldə edəcəkləri müvafiq tibbi xidmət hüququnu bildirir.

¹³ Komitə bu məsələ üzrə 1972-ci il Stokholm Bəyannaməsinin 1-ci Prinsipinə: "İnsan əsas azadlıq, bərabərlik, müvafiq həyat şəraiti, ləyaqətli həyat və rifah halı üçün keyfiyyətli şərait hüququna malikdir", bundan əlavə insanların rifah halı üçün sağlam ətraf mühitin təmin olunması üzrə Baş Assambleyanın 45/94 sayılı qətnaməsi daxil olmaqla beynəlxalq qanunvericilik son inkişaf; Rio Bəyannaməsinin 1-ci Prinsipi; İnsan Hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasının San Salvador Protokolunun 10-cu maddəsi kimi regional insan hüquqları vasitələrinə istinad edir.

¹⁴ BƏT Konvensiyası No.155, maddə 4.2.

¹⁵ Yuxarıda təqdim olunan 12(b)-ci bəndə və 8-ci qeydə nəzər salın.

¹⁶ Əsas öhdəliklər ilə bağlı cari Ümumi Şərhin 43 və 44-cü bəndlərinə nəzər salın.

¹⁷ Uşaq Hüquqları Haqqında Konvensiyanın 24.1-ci maddəsi.

¹⁸ Ümumdünya Səhiyyə Assambleyasının WHA47.10 sayılı 1994-cü il "Ana və uşaq sağlamlığı və ailə planlaşdırması: qadınlar və uşaqların sağlamlığına zərərli olan ənənəvi təcrübələr" adlı qətnaməyə nəzər salın.

¹⁹ Yerli əhali haqqında son beynəlxalq qanunlar Müstəqil Ölkələrdə Yerli və Qəbilə Əhalisi haqqında 169 sayılı BƏT Konvensiyası(1989); Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 29(c), (d) və 30-cu maddələri (1989); Bioloji Müxtəliflik haqqında Konvensiyanın 8(j)-ci maddəsi (1992) Dövlətlərin yerli icmaların bilik, innovasiya və təcrübələrinə hörmətlər yanaşmalı, müdafiə etməli və qoruyub saxlamalıdır; Ətraf Mühit və İnkişaf üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Konfransının 21-ci gündəliyi (1992), xüsusilə də 26-cı fəsil; Vyana Bəyannaməsi və Fəaliyyət Proqramının I Hissəsi,

20-ci bəndi (1993) Dövlətlərin qeyri ayrı-seçkilik prinsipi əsasında yerli əhalinin bütün insan hüquqlarına hörmətlə yanaşılması üçün razılaşıdırılmış müsbət addımlar atmalı olduqlarını qeyd edir. Bundan əlavə, İqlim Dəyişikliyi üzrə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Çərçivə Konvensiyasının giriş hissəsi və 3-cü maddəsi (1992) və Ciddi Quraqlıq və Səhralaşma baş verən Ölkələrdə, xüsusilə də Afrikada səhralaşma ilə mübarizə üzrə BMT Konvensiyasının 10(2) (e)-cu maddəsinə (1994) nəzər salın. Son illər ərzində çox sayda Dövlətlər konstitusiyalarına dəyişikliklər etmiş və yerli əhalinin xüsusi hüquqlarını təsdiq edən qanunvericilik təqdim etmişdir.

²⁰ 13 sayılı ümumi şərhin 43-cü bəndinə nəzər salın.

²¹ 3 sayılı Ümumi Şərhin 9-cu bəndinə; 13 sayılı ümumi şərhin 44-cü bəndinə nəzər salın.

²² 3 sayılı Ümumi Şərhin 9-cu bəndinə; 13 sayılı ümumi şərhin 45-ci bəndinə nəzər salın.

²³ 12 və 13 sayılı Ümumi Şərhlərə əsasən, həyata keçirmək öhdəliyi *sadələşdirmək* və *təmin etmək* öhdəliyini özündə cəmləşdirir. Cari Ümumi Şərhdə həyata keçirmək öhdəliyi ÜST və digər sahələr üzrə sağlamlığın təşviqinin əhəmiyyətli olması səbəbindən, həyata keçirmək öhdəliyi *təşviq etmək* öhdəliyini də özündə cəmləşdirir.

²⁴ Baş Assambleya qətnaməsi 46/119 (1991).

²⁵ Bu cür siyasətin elementlərinə təhlükəli materialların, avadanlıq, maddə, agentlər və iş proseslərinin müəyyənəndirilməsi, aydınlaşdırılması, təsdiqi və idarə olunması; əməkçilərə sağlamlıq haqqında məlumatın təminatı və zəruri olduğu halda müvafiq qoruyucu geyim və avadanlıqların təqdimatı; müvafiq yoxlanış vasitəsilə qanun və tənzimlənmələrin qüvvəyə mindirilməsi; peşə qəzaları və xəstəlikləri barədə məlumat çatdırılması tələbi; ciddi qəzalar və xəstəliklər haqqında sorğu keçirilməsi və illik statistikanın toplanması; əməkçilərin və onların nümayəndələrinin siyasət əsasında həyata keçirilən fəaliyyətlər üzrə nizam-intizam tədbirlərindən müdafiəsi; və peşə sağlamlıq xidmətlərini zəruri qabaqlayıcı funksiyalar ilə təminatı daxildir. 1981-ci il BƏT Peşə Təhlükəsizliyi və Sağlamlığı haqqında Konvensiyası (No.155) və 1985-ci il Peşə Sağlamlıq Xidmətləri Konvensiyasına (No.161) nəzər salın.

²⁶ Alma-Ata Bəyannaməsi, maddə II, İlk Tibbi Yardım üzrə Beynəlxalq Konfransın Hesabatı, Alma-Ata, 6-12 sentyabr 1978-ci il: Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, "Hamı üçün sağlamlıq" Seriyaları, No.1, ÜST, Cenevrə, 1978-ci il.

²⁷ Cari Ümumi Şərhin 45-ci bəndinə nəzər salın.

²⁸ Əhali və İnkişaf üzrə Beynəlxalq Konfransın Hesabatı, Qahirə, 5-13 sentyabr 1994-cü il (BMT nəşri, Tiraj No. E.95.XIII.18), fəsil. I, qətnamə 1, əlavə, fəsilər. VII və VIII.

²⁹ Pak, maddə 2.1.

³⁰ Hüquq sahibi olaraq qrupların təzminat əldə etmək bacarığından asılı olmayaraq, üzv Dövlətlər 12-ci maddəyə əsasən kütləvi formada və fərdi şəkildə hüququ təmin etmək öhdəliyi daşıyır. Kollektiv hüquqlar səhiyyə sahəsində əhəmiyyətlidir; müasir ictimai sağlamlıq siyasəti birbaşa olaraq qruplara yönəlmiş qarşılıqlı və təşviqat yanaşmalarına əsaslanır.

³¹ 2 sayılı ümumi şərhin 9-cu bəndinə nəzər salın.

Ümumi Şərh No. 19:

Sosial Təhlükəsizlik hüququ
(Pakt maddə 9)

**İqtisadi və
Sosial
Şura**

Paylanma: Ümumi
E/C.12/GC/19
4 fevral 2008-ci il
Əsli: İngilis dilində
Qeyri-rəsmi tərcümə

İQTİSADI, SOSIAL VƏ
MƏDƏNİ HÜQUQLAR ÜZRƏ KOMİTƏ
Otuz doqquzuncu sessiya
5-23 noyabr 2007-ci il

ÜMUMİ ŞƏRH NO.19¹

Sosial təhlükəsizlik hüququ (maddə 9)

¹ 23 noyabr 2007-ci ildə qəbul olunmuşdur.

I. GİRİŞ

1. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın (bundan sonra Pakt adlandırılacaq) 9-cu maddəsinə əsasən "Cari Pakta üzv olan Dövlətlər hər bir şəxs üçün sosial sığorta daxil olmaqla sosial təhlükəsizlik hüquqlarını tanıyır". Sosial təhlükəsizlik hüququ Pakt əsasında öz hüquqlarını tam həyata keçirilməsindən məhrum edən şərait ilə üzləşdikdə bütün şəxslər üçün insan ləyaqətinin təmin edilməsi üzrə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

2. Sosial təhlükəsizlik hüququ heç bir ayrı-seçkilik olmadan (a) xəstəlik, əlillik, hamiləlik, iş qəzaları, işsizlik, yaşlılıq və ya ailə üzvünün ölümü səbəbindən gəlir çatışmazlığı; (b) tibbi xidmətlərdən istifadənin mümkün olmaması; (c) xüsusilə uşaqlar və himayələrində olan yaşlılar üçün qeyri-kafi ailə dəstəyi səbəbindən müdafiənin təmin olunması üçün nağd və ya digər formada müavinətlər almaq və saxlamaq hüququnu nəzərdə tutur.

3. Bölüşdürülmə xarakteri sayəsində sosial təhlükəsizlik yoxsulluğun azaldılması və aradan qaldırılması, sosial təcrid olunmanın qarşısının alınması və sosial inteqrasiyanın təşviq olunmasında mühüm rol oynayır.

4. 2(1)-ci maddəyə əsasən Pakta üzv Dövlətlər sosial sığorta daxil olmaqla, sosial təhlükəsizlik hüququ üzrə heç bir ayrı-seçkilik olmadan bütün şəxslərin hüquqlarını həyata keçirmək üçün öz səlahiyyətləri daxilində olan resurslardan maksimum dərəcədə istifadə edərək səmərəli tədbirlər icra etməli və periodik olaraq nəzərdən keçirməlidirlər. Paktın 9-cu maddəsinə əsasən, sosial təhlükəsizlik müavinətlərinin təmin olunması üçün həyata keçirilən tədbirlər dar çərçivədə müəyyən edilməməlidir və istənilən halda bütün şəxslərin bu hüquqdan minimum dərəcədə istifadə etmələrini təmin etməlidir. Bu tədbirlərə aşağıdakılar daxil edilə bilər:

(a) 9-cu maddədə geniş şəkildə izah olunan sosial sığorta kimi yardımçı və ya sığorta-əsaslı cədvəllər. Buraya ümumi fondan müavinətlərin və inzibati xərclərin ödənişi ilə birgə benefisiarlar, işəgötürənlər və bəzən də Dövlət tərəfindən icbari ianələr daxildir.

(b) Universal cədvəllər (xüsusi risk altında və ya fəvqəladə vəziyyətdə olan hər bir şəxsə müvafiq müavinətlərin təqdim olunması prinsipini nəzərdə tutur) və ya ünvanlı sosial yardım cədvəlləri (ehtiyacı olan şəxslərə təqdim olunan müavinətlər) kimi qeyri-yardımçı cədvəllər. Demək olar ki, bütün üzv Dövlətlərdən qeyri-yardımçı cədvəllər tələb olunacaq, buna səbəb sığorta əsaslı sistem vasitəsilə hər bir şəxsin bərabər şəkildə təmin olunması ehtimalının olmamasıdır.

5. Sosial təhlükəsizliyin digər formaları da qəbul ediləndir, bunlara (a) fərdi şəkildə tərtib olunan cədvəllər və (b) cəmiyyət əsasında və ya qarşılıqlı cədvəllər vasitəsilə özünə yardım və ya digər tədbirlər daxildir. Seçilən sistemdən asılı olmayaraq, hər biri sosial təhlükəsizlik hüququnun başlıca elementlərinə uyğun olmalı, sosial təhlükəsizlik hüququna töhfə verməli və bu ümumi şərhə müvafiq olaraq üzv Dövlətlər tərəfindən mühafizə olunmalıdır.

6. Sosial təhlükəsizlik hüququ beynəlxalq qanunvericilikdə ciddi təsdiqini tapmışdır. Sosial təhlükəsizliyin insan hüquqları üzrə müddəaları "müdafiə və hərtərəfli tibbi qayğıya ehtiyacı olan şəxslərə minimum gəlir təmin etmək üçün sosial təhlükəsizlik tədbirlərinin genişləndirilməsinə" səsləyən 1944-cü il Filadelfiya Bəyannaməsində açıqlanmışdır.² Sosial təhlükəsizlik 1948-ci il

² Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) hədəf və məqsədləri ilə bağlı Bəyannamə, BƏT Konstitusiyasına Əlavə, bölmə III (f).

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsində insan hüququ kimi tanınmışdır, Bəyannamənin 22-ci maddəsinə əsasən "Hər bir şəxs cəmiyyətin üzvü olaraq sosial təhlükəsizlik hüququna malikdir" və 25(1)-ci maddəyə əsasən hər bir şəxs "işsizlik, xəstəlik, əlillik, dulluq, yaşlılıq və ya özündən asılı olmayan səbəbdən yaşayış çatışmazlığı zamanı təhlükəsizlik ilə təmin olunma hüququna" malikdir. Hüquq daha sonra bir sıra beynəlxalq insan hüquqları müqavilələri³ və regional insan hüquqları sazişlərinə daxil edilmişdir.⁴ 2001-ci ildə Dövlət, işəgötürənlər, əmək nümayəndələrindən təşkil olunan Beynəlxalq Əmək Konfransı sosial təhlükəsizliyin "əsas insan hüququ və sosial birlik yaradılması üçün fundamental vasitə olduğunu" təsdiq etmişdir.⁵

7. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə (bundan sonra Komitə adlandırılacaq) dünya əhalisinin əksəriyyətinin (təxminən 80 faiz) rəsmi sosial təhlükəsizlik hüququna malik olmadığı halda çox az sayda əhalinin sosial təhlükəsizlik hüququndan istifadə edə bilməsi məsələsi ilə maraqlanır. Qeyd olunan 80 faiz əhalinin 20 faizi həddindən artıq yoxsulluq şəraitində yaşayır.⁶

8. Paktın həyata keçirilməsinə nəzarət zamanı Komitə Pakt əsasında müəyyən edilən bir sıra hüquqların həyata keçirilməsinə maneə törədən müvafiq sosial təhlükəsizlik hüququndan məhrum edilmə və ya imkan çatışmazlığı məsələsi ilə bağlı öz narahatlığını bildirmişdir. Komitə yalnız üzv Dövlətlərin hesabatlarını yoxlayarkən deyil həmçinin, ümumi şərhlər və müxtəlif bəyanatlar ilə bağlı sosial təhlükəsizlik hüququnu nəzərdən keçirmişdir.⁷ Üzv Dövlətlərə Paktın müddələrinin həyata keçirilməsində və məruzəetmə öhdəliklərinin icra edilməsində yardım etmək məqsədilə bu ümumi şərh sosial təhlükəsizlik hüququnun normativ mahiyyətinə (fəsil II), Üzv Dövlətlərin öhdəliklərinə (fəsil III), qanun pozuntularına (fəsil IV) və milli səviyyədə icra edilmə qaydasına (fəsil V) nəzər salır, bundan əlavə üzv Dövlətlərdən əlavə digər iştirakçıların öhdəliklərinə VI fəsildə müraciət edilir.

³ İrqi Ayır-seçkilin bütün formalarının ləğvi üzrə Beynəlxalq Konvensiya, maddə 5 (e)(iv); Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi üzrə Konvensiya, maddə 11, bənd 1 (e) və maddə 14, bənd 2(c); Uşaq Hüquqları üzrə Konvensiya, maddə 26.

⁴ Sosial təhlükəsizlik hüququ haqqında daha ətraflı məlumat üçün İnsan Hüquqları və Öhdəlikləri haqqında Amerika Bəyannaməsi, maddə XVI; İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquq Sahələrində İnsan Hüquqları haqqında Amerika Konvensiyasına Əlavə Protokol (San Salvador Protokolu), maddə 9; Avropa Sosial Xartiyası (və 1996-cı il yenidən baxılmış versiyası), maddə 12,13 və 14.

⁵ Beynəlxalq Əmək Konfransı, 89-cu sessiya, Sosial Təhlükəsizlik məsələləri üzrə Komitənin hesabatı, sosial təhlükəsizlik məsələləri üzrə həll yolları və nəticələr.

⁶ Maykl Kişon və Krzisztof Hagemeyer, "Hamı üçün Sosial Təhlükəsizlik: Qlobal və İqtisadi İnkişafa Sərmayə Yatırılması. Məsələtləşmə", *Sosial Müdafiə Seriyaları üzrə Məsələlər, Müzakirə Sənədi 16*, BƏT Sosial Təhlükəsizlik Şöbəsi, Cenevrə, 2006.

⁷ Əlilliyi olan şəxslər haqqında 5 saylı ümumi şərh(1994); yaşlı şəxslərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları haqqında 6 saylı ümumi şərh (1995); müvafiq ərzaq hüququ haqqında (maddə 11) 12 saylı ümumi şərh (1999); ən yüksək səviyyəli tibb xidməti əldə etmək hüququ haqqında 14 saylı ümumi şərh (2000); su əldə etmək hüququ haqqında (maddə 11 və 12) 15 saylı ümumi şərh (2002); kişi və qadınların bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan bərabər istifadə hüququ haqqında 16 saylı ümumi şərh (2005) (maddə 3); işləmək hüququ haqqında 18 saylı ümumi şərh (2005) (maddə 6). Komitə tərəfindən təqdim olunan Bəyanata nəzər salın: Paktın əlavə protokolu əsasında "mövcud resurslardan maksimum istifadə etməklə" tədbir görmək öhdəliyinin qiymətləndirilməsi (E/C.12/2007/1).

II. SOSIAL TƏHLÜKƏSİZLİK HÜQUQUNUN NORMATİV MAHİYYƏTİ

9. Sosial təhlükəsizlik hüququ ictimai və ya özəl formada mövcud sosial təhlükəsizlik sisteminin özbaşına və əsassız məhdudiyətlərinə tabe olmayan, eləcə də sosial risklər və fəvqəladə hallardan müvafiq müdafiə üzrə bərabər hüquqları əhatə edir.

A. Sosial təhlükəsizlik hüququ elementləri

10. Sosial təhlükəsizlik hüququ elementləri müxtəlif şəraitlərə əsasən dəyişə bilər, bir sıra əsas faktorlar aşağıda qeyd olunan bütün hallara tətbiq olunur. Bu amilləri şərh edərkən sosial təhlükəsizliyin sosial əmtəə olduğu və iqtisadi və ya maliyyə siyasəti vasitəsi olmadığı nəzərə alınmalıdır.

1. Mövcudluq- sosial təhlükəsizlik sistemi

11. Sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsi üçün tək və ya bir neçə sxemdən ibarət olmasından asılı olmayaraq müəyyən sosial risklər və fəvqəladə hallar üçün faydaların təmin edilməsi üçün sistemin mövcud olmasını tələb edir. Sistem yerli qanunvericilik əsasında təsis olunmalıdır və dövlət orqanları sistemin effektiv idarə olunması və ya nəzarət edilməsi üçün üzərlərinə öhdəlik götürməlidirlər. Hüququn indiki və gələcək nəsillər üçün həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə təqaüdlərin təmin olunması məsələsi daxil olmaqla sxemlər dayanıqlı olmalıdır.

2. Sosial risklər və fəvqəladə hallar

12. Sosial təhlükəsizlik sistemi sosial təhlükəsizliyin doqquz əsas bölməsi üçün müddəalar təqdim etməlidir.⁸

(a) Tibbi xidmət

13. Üzv Dövlətlər səhiyyə sistemlərinin hər bir şəxs üçün müvafiq imkanlar təmin etmək üçün təsis olunduğunu sığortalamaq öhdəliyinə malikdir.⁹ Səhiyyə sisteminin özəl və ya qarışıq planları nəzərdə tutduğu halda, bu cür planlar cari ümumi şərhə qeyd olunan əsas elementlərə uyğun şəkildə təqdim olunmalıdır.¹⁰ Komitə sosial təhlükəsizlik hüququnun İİV/QİÇS, vərəm və malyariya kimi endemik xəstəliklər zamanı zəruriliyini və qabaqlayıcı və müalicəvi tədbirlərin təmin olunma ehtiyacını vurğulayır.

⁸ Xüsusilə də, 2002-ci ildə BƏT İdarəetmə Orqanı tərəfindən müasir ehtiyaclar və şəraitə uyğun vasitə kimi təsdiq olunmuş Sosial Təhlükəsizlik (Minimum Standartlar) haqqında 102 sayılı BƏT Konvensiyasına (1952) nəzər yetirin. Bu kateqoriyalar BƏT Dəniz Əmək Konvensiyası (2006), qayda 4.5, standart A4.5 əsasında Dövlətlər, həmkarlar ittifaqı və işəgötürən nümayəndələri tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Komitə 1991-ci il üzrə Dövlətlərin hesabatları üçün ümumi qaydaları bu yanaşmaya uyğundur. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiyanın 11,12 və 13-cü maddələrinə nəzər salın.

⁹ Ən yüksək tibb xidməti əldə etmək hüququ haqqında 14 sayılı ümumi şərh (2000) (maddə 12). Müddəalar səbəbindən asılı olmayaraq istənilən xəstəlik vəziyyəti, hamiləlik, həbs və onun nəticələri, hospitalizasiya ilə birgə ümumi və praktiki tibbi qayğı.

¹⁰ Yuxarıda qeyd olunan 4-cü bənd və aşağıda təqdim olunan 23-27 bəndlərə nəzər salın.

(b) Xəstəlik

14. Xəstəliyi səbəbindən əmək qabiliyyətini itirmiş şəxslərə qazanc əldə etmədiyi dövrləri əhatə etmək üçün nağd şəkildə müavinət təqdim olunmalıdır. Uzunmüddətli xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxslərə əlillik üzrə müavinətlər təqdim olunmalıdır.

(c) Yaşlılıq

15. Üzv Dövlətlər milli qanunvericilik əsasında nəzərdə tutularaq xüsusi yaş qrupundan başlayaraq yaşlı şəxslərə müavinətlər təqdim etmək üçün sosial təhlükəsizlik cədvəllərinin müəyyən edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görməlidir.¹¹ Komitə üzv Dövlətlərin yerli şərtlərə əsasən, vəzifədən asılı olaraq, xüsusən də təhlükəli şəraitdə çalışan və yaşlı insanların əmək qabiliyyətini nəzərə alan təqaüd yaşını təyin etməli olduğunu qeyd edir. Milli qanunvericilik əsasında təqaüd yaşına çatan şəxslər yatırım etmə dövrünü tamamlamamış və ya yaşlılığa görə təqaüd və ya digər sosial təhlükəsizlik müavinəti və ya yardımı almaq kateqoriyasına daxil deyildirsə və digər gəlir mənbəyi yoxdursa, Üzv Dövlətlər mövcud resursları çərçivəsində həmin şəxslərə yaşlılığa görə qeyri-təmənnasız müavinətlər təmin etməlidir.

(d) İşsizlik

16. Tam, məhsuldar və azad seçim əsasında məşğulluğun təşviq olunmasına əlavə olaraq, üzv Dövlətlər müvafiq iş əldə etmək və ya idarə etmək qabiliyyəti olmadığından qazanc çatışmazlığı və ya itkilərini təmin etmək üçün müavinətlərin təqdim olunması üzrə təşviq edilməlidirlər. İşsiz olduqda müəyyən dövr ərzində müavinətlər ödənilməlidir və həmin dövr başa çatdıqda sosial təhlükəsizlik sistemi işsiz əməkçinin müvafiq müdafiəsini, məsələn, sosial yardım vasitəsilə təmin etməlidir. Sosial təhlükəsizlik sistemi həmçinin, yarım-ştat əməkçilər, gündəlik əməkçilər, mövsümi əməkçilər və öz-özünə çalışan, qeyri-rəsmi iqtisadi sahələrdə qeyri-tipik əmək formalarında çalışanlar daxil olmaqla digər əməkçiləri də əhatə etməlidir.¹² İctimai tibbi və ya digər fəvqəladə hallar zamanı iş ilə bağlı məruzə etməli olmayan şəxslərin qazanc itkisi olan dövrləri əhatə etmək üçün müavinətlər təmin edilməlidir.

(e) Əmək fəaliyyəti zamanı dəymiş zərər

17. Üzv Dövlətlər həmçinin, məşğulluq zamanı və ya digər məhsuldar iş zamanı zədə almış əməkçilərin müdafiəsini təmin etməlidir. Sosial təhlükəsizlik sistemi zədələnmə və ya xəstəlik səbəbindən maliyyə xərclərinin qarşılınması və qazanc itkisini təmin etməli, eləcə də ailə başçısı vəfat etdikdə həyat yoldaşı və ya himayəsində olan şəxslərin itirilmiş dəstəyini bərpa etməlidir.¹³ Gəlir təhlükəsizliyini təmin etmək üçün tibbi xidmətlərdən istifadə və nağd müavinətlər formasında müvafiq gəlirlər təmin edilməlidir. Müavinətlərdən istifadə hüququ iş stajı, sığorta müddəti və ya ödənişlərin vaxtında təqdim olunmasından asılı olmamalıdır.

¹¹ Yaşlı şəxslərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları üzrə 6 saylı ümumi şərhə (1995) nəzər salın.

¹² Aşağıda təqdim olunan 29-39-cu bəndlərdə müəyyən olunduğu kimi.

¹³ İş zamanı dəymiş zədələrə görə müavinətlər haqqında 121 saylı BƏT Konvensiyasına nəzər yetirin (1964).

(f) Ailə və uşaq dəstəyi

18. Ailələr üçün müavinətlər Paktın 9 və 10-cu maddələri əsasında uşaq hüquqları və himayələrində olan yaşlıların müdafiəsinin həyata keçirilməsi üçün zəruridir. Müavinətlərin təqdim olunması zamanı üzv Dövlətlər uşaq və uşaq və ya himayəsində olan yaşlıların təminatı üzrə məsuliyyət daşıyan şəxslərin resurslarını və şəraitini, eləcə də uşaq və ya himayəsində olan yaşlı şəxs tərəfindən və ya onların adından müavinət ilə əlaqədar müraciət ilə bağlı digər məsələni nəzərdən keçirməlidir.¹⁴ Nağd müavinətlər və sosial xidmətlər daxil olmaqla, ailə və uşaqlar üçün nəzərdə tutulan müavinətlər qadağalar üzrə heç bir ayrı-seçkilik olmadan ailələrə təmin edilməli və bir qayda olaraq ərzaq, geyim, yaşayış yeri, su və kanalizasiya və müvafiq digər hüquqları əhatə etməlidir.

(g) Analıq məzuniyyəti

19. Paktın 10-cu maddəsi əsasən "çalışan analar ödənişli məzuniyyət və ya müvafiq sosial təhlükəsizlik müavinətləri ilə təmin edilməli" olduğunu bildirir.¹⁵ Ödənişli analıq məzuniyyəti qeyri-formal işdə çalışanlar daxil olmaqla, bütün qadınlara təqdim olunmalı və müavinətlərin təminatı müvafiq dövrü əhatə etməlidir.¹⁶ Doğuşöncəsi, doğuş zamanı və doğuşsonrası qulluq və xəstəxanada qulluq daxil olmaqla bütün qadın və uşaqlara müvafiq tibbi müavinətlər təmin edilməlidir.

(h) Əlillik

20. Əlilliyi olan şəxslər haqqında 5 sayılı ümumi şərhində (1994) Komitə əlillik və ya əlillik ilə bağlı səbəblərdən gəlirini müvəqqəti olaraq itirən və ya itki ilə üzləşən, məşğulluq imkanlarından məhrum edilən və ya daimi əlilliyə malik şəxslərə müvafiq gəlir dəstəyi göstərməyin vacib olduğunu vurğulayır. Bu cür dəstək ləyaqətli şəkildə təmin olunmalı¹⁷ və əlillik ilə bağlı yardım üçün xüsusi ehtiyacları və digər xərcləri əhatə etməlidir. Yardım ailə üzvləri və himayəsində olan digər şəxslərə təmin olunmalıdır.

¹⁴ Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 26-cı maddəsinə nəzər salın.

¹⁵ Komitənin qeydinə əsasən Analıq dövrünün müdafiəsi haqqında 183 sayılı BƏT Konvensiyası (2000) uşaq doğumundan sonra icbari altı həftəlik məzuniyyət daxil olmaqla, 14 həftədən az olmayan müddətdə analıq məzuniyyəti təmin edir.

¹⁶ Qadınlara qarşı ayrı-seçkilik formalarının ləğvi haqqında Konvensiyanın 11-ci maddəsi, bənd 2(b)-ə nəzər salın.

¹⁷ Digər səbəblər nəzərdə tutulmadığı halda, Paktın 6 və 7-ci maddələrinə əsasən əlilliyi olan şəxslərin əmək təhlükəsizliyini yardım məqsədilə əlilliyi olan şəxslərin institusionalizasiyası bu cür şəxslərin sosial təhlükəsizlik və digər gəlir dəstəyi hüquqları üçün, eləcə də reabilitasiya və iş dəstəyinə əvəz kimi hesab oluna bilməz.

(i) Sağ qalan şəxslər və kimsəsizlər

21. Üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik müavinəti alan və ya təqaüd alan ailə başçısı vəfat etdikdə, ailənin digər üzvlərinə və kimsəsizlərə müavinətlərin təqdimatını təmin etməlidir.¹⁸ Müavinətlər dəfn mərasimi xərclərini, xüsusilə də dəfn mərasimi xərcləri baha olan üzv Dövlətlərdə qeyd olunan xərcləri əhatə etməlidir. Ailənin sağ qalan üzvləri və ya kimsəsizlər qadağan olunmuş ayrı-seçkilik əsasında sosial təhlükəsizlik sxemlərindən istisna edilməməli və sosial təhlükəsizlik cədvəlləri əsasında, xüsusilə də İİV/QİÇS, vərəm və malyariya kimi endemik xəstəliklər zamanı ailə və ictimai dəstək olmadan uşaq və ya yaşlı insanlar kütləsindən kənarlaşdırılmalı və yardım göstərilməlidir.

3. Adekvatlıq

22. Paktın 10,11 və 12-ci maddələrində qeyd olunduğu kimi nağd və ya digər üsulla təmin edilən müavinətlər hər bir şəxsin ailə müdafiəsi və yardım, müvafiq yaşayış standartı və müvafiq tibb xidmətlərindən istifadə hüquqlarını həyata keçirə bilməsi üçün müvafiq məbləğ və müddət çərçivəsində təqdim olunmalıdır. Üzv Dövlətlər Paktın giriş hissəsində qeyd olunduğu kimi insan ləyaqəti prinsipi, qeyri ayrı-seçkilik prinsipinə hörmətlə yanaşmalı və təqdim olunan müavinətlərin səviyyəsi və formasına əks təsirinin qarşısını almalıdır. Tətbiq olunan metodlar müavinətlərin adekvatlığını təmin etməlidir. Müavinət alan şəxslərin Pakt əsasında hüquqlarını həyata keçirmək üçün zəruri olan mal və xidmətlərdən istifadə etmək iqtidarında olmalarını təmin etmək məqsədilə adekvatlıq meyarı müntəzəm olaraq yoxlanılmalıdır. Fiziki şəxs gəlir çatışmazlığını tamamlamaq üçün müavinətlər təqdim edən sosial təhlükəsizlik sisteminə maliyyə yatırımı etdikdə, onun qazanc, ödəniş və müavinət məbləği arasında əsaslı mütənəsiblik olmalıdır.

4. Əlçatanlıq**(a) Əhatə dairəsi**

23. Bütün şəxslər, xüsusilə də imtiyazsız və marjinal qruplara daxil olan fiziki şəxslər Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndi əsasında qadağan olunmuş ayrı-seçkilik olmadan sosial təhlükəsizlik sistemi ilə təmin edilməlidirlər. Hərtərəfli təminatın təşkili üçün heç bir ödəniş tələb etməyən cədvəllər zəruri olacaq.

(b) Uyğunluq

24. Müavinətlər üçün müəyyənləşdirmə şərtləri əsaslı, mütənəsib və şəffaf olmalıdır. Müavinətlərin geri çəkilməsi, azaldılması və ya dayandırılması əsaslı, proses əsasında və milli qanunvericiliyə əsasən məhdudlaşdırılmalıdır.¹⁹

¹⁸ Komitə uşaqların sosial təhlükəsizlik hüququna malik olduğunu qeyd edir. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 26-cı maddəsinə nəzər salın.

¹⁹ Komitənin qeydinə əsasən, Məşğulluğun təşviq edilməsi və İşsizliyə qarşı mübarizə haqqında 168 sayılı BƏT Konvensiyası (1988) əsasında bu cür tədbirlər aşağıdakı hallarda icra olunmalıdır: Ölkə daxilində olmayanda; müvafiq orqan sözügedən şəxsin qəsdən işdən qovulmasına səbəb olmuş və ya heç bir əsaslı səbəb olmadan iş yerini tərk etmişsə; əmək mübahisəsi səbəbindən işi dayandırmışsa; saxtakarlıqla müavinət əldə etməyə çalışmış və ya əldə etmişsə; yerləşdirmə, peşə qaydaları, təlimi, yenidən təlim və ya müvafiq iş üçün yenidən istismar məqsədilə mövcud olan avadanlıqları heç bir əsaslı səbəb olmadan istifadə edirsə; və ya şəxsin

(c) Ölçətanlıq

25. Sosial təhlükəsizlik cədvəli ianələrin təqdim olunmasını tələb edərsə, həmin ianələr daha öncədən qeyd olunmalıdır. İanələr ilə bağlı birbaşa və dolayı yolla ödənilən xərclər hamı üçün ölçətan olmalı və digər Pakt hüquqlarının həyata keçirilməsinə mənfi təsir göstərməməlidir.

(d) İştirak və məlumat

26. Sosial təhlükəsizlik cədvəli benefisiarları sosial təhlükəsizlik sisteminin administrasiyasında iştirak etmək iqtidarında olmalıdırlar.²⁰ Sistem milli qanunvericilik əsasında təsis olunmalı və fiziki şəxslər və təşkilatların aşkar və şəffaf şəkildə bütün sosial təhlükəsizlik hüquqları haqqında məlumatı araşdırmaq, qəbul etmək və ötürmək hüququnu təmin etməlidir.

(e) Fiziki əldə etmə imkanı

27. Müavinətlər vaxtında təqdim olunmalı və benefisiarlar müavinətlər və məlumat əldə etmək və zəruri halda ödənişlər təqdim etmək üçün sosial təhlükəsizlik xidmətlərindən fiziki əldə etmə imkanına malik olmalıdırlar. Bu məsələ üzrə xüsusi diqqət əlilliyi olan şəxslərə, miqrantlara və kənar və ya xəstəliyə meyilli ərazilərdə, eləcə də silahlı münaqişə zonalarında yaşayan şəxslərin bu xidmətlərdən istifadə etmək imkanının mövcud olmasına yönəlməlidir.

5. Digər hüquqlar ilə əlaqə

28. Sosial təhlükəsizlik hüququ Pakt əsasında nəzərdə tutulmuş bir çox hüquqların həyata keçirilməsinin dəstəklənməsində mühüm rol oynayır, lakin sosial təhlükəsizlik hüququnu əhatə etmək üçün digər tədbirlər də zəruridir. Məsələn, üzv Dövlətlər Paktın 6-cı maddəsinə müvafiq olaraq zədələnmiş və əlilliyi olan şəxslərin reabilitasiyası üçün sosial xidmətlər təmin etməli, uşaq qayğısı və rifah halının yaxşılaşdırılması, ailə planlaşdırılmasında məsləhətlərin təmin olunması və yardım göstərilməsi, əlilliyi olan şəxslər və yaşlı insanlara xüsusi avadanlıqların təmin edilməsi (maddə 10); yoxsulluqla, sosial təcrid ilə mübarizə üzrə tədbirlər görmək və yardımçı sosial xidmətlər təmin etmək (maddə 11); xəstəliklərin qarşısını almaq və səhiyyə obyektləri və xidmətlərini təkmilləşdirmək üçün tədbirlər görmək (maddə 12).²¹ Üzv Dövlətlər imtiyazlı və marjinal qruplara mənsub olan fiziki şəxslərin sosial müdafiəsini təmin etmək üçün cədvəllər nəzərdən keçirməli, buna misal olaraq, kiçik fermerlər üçün buğda və ya təbii hadisələrə qarşı sığorta²² və ya qeyri-rəsmi iqtisadi sahələrdə özü üçün çalışan şəxslərin yaşayışının müdafiə

ailə üçün nəzərdə tutulan müavinətdən başqa digər Dövlətin qanunvericiliyi əsasında gəlir müavinəti ilə təmin olunursa, bu halda ləğv olunan müavinət məbləğinin təmin olunan digər müavinət məbləğini aşmamalıdır.

²⁰ Sosial Təhlükəsizlik üzrə 102 (1952) sayılı BƏT Konvensiyasının 71 və 72-ci maddələri (Minimum Standartlar) eyni tələbləri müəyyən edir.

²¹ Bax Sosial Təhlükəsizlik prinsipləri, *Sosial Təhlükəsizlik Seriyaları No.1*; BƏT (1998), səh.14 və əlilliyi olan şəxslər ilə bağlı 5 sayılı ümumi şərh (1994), yaşlı şəxslərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları haqqında 6 sayılı ümumi şərh (1995); müvafiq ərzaq əldə etmək hüququ haqqında 12 sayılı ümumi şərh (1999) (maddə 11); təhsil hüququ haqqında 13 sayılı ümumi şərh (1999) (maddə 13); ən yüksək standartlı səhiyyə xidməti əldə etmək haqqında 14 sayılı ümumi şərh (2000) (maddə 12); su əldə etmək hüququ haqqında 15 sayılı ümumi şərh (2002) (maddə 11 və 12); işləmək hüququ haqqında 18 sayılı ümumi şərh (2005) (maddə 6).

²² Sosial Təhlükəsizlik prinsipləri, *Sosial Təhlükəsizlik Seriyaları No.1*, BƏT səh.29

edilməsi göstərilə bilər. Buna baxmayaraq, Pakt üzrə digər hüquqların həyata keçirilməsi üçün tədbirlərin qəbul edilməsi sosial təhlükəsizlik cədvəllərinin tərtib olunmasını əvəz etməyəcək.

B. Geniş tətbiq üzrə xüsusi mövzular

1. Qeyri ayrı-seçkilik və bərabərlik

29. Üzv Dövlətlərin heç bir ayrı-seçkilik olmadan sosial təhlükəsizlik hüququnun istifadə edilməsi (Paktın 2-ci maddəsi, bənd 2) və kişi və qadınlar arasında bərabər şəkildə istifadə olunması (maddə 3) Paktın III Hissəsi üzrə bütün öhdəlikləri əhatə edir. Pakt əsasında qanuni və ya faktiki, birbaşa və ya dolay yolla, irq, rəng, cins²³, yaş,²⁴ dil, din, siyasi və ya digər fikir, milli və ya sosial mənşə, əmlak, doğum, fiziki və ya əqli əlillik,²⁵ sağlamlıq statusu (İİV/QİÇS daxil olmaqla), cinsi oriyentasiya, mülki, siyasi, sosial və ya digər status, eləcə də sosial təhlükəsizlik hüququndan istifadə və ya icra olunmasını ləğv edən və ya əks təsir göstərən ayrı-seçkilik hallarını qadağan edir.

30. Üzv Dövlətlər həmçinin, fiziki şəxslərin müvafiq sosial təhlükəsizlik hüququndan istifadə edə bilmədikləri qadağan edilmiş əsaslarda de-fakto ayrı-seçkiliyi ləğv etməlidirlər. Üzv Dövlətlər III Hissəyə müvafiq olaraq qanunvericilik, siyasi prosedurlar, proqramlar və vəsaitlərin toplanmasının cəmiyyətin bütün üzvləri üçün sosial təhlükəsizlik hüququnun sürətləndirilməsini təmin etməlidirlər. Sosial təhlükəsizlik cədvəllərindən istifadə üzrə məhdudiyətlər qanuni və ya faktiki olaraq ayrı-seçkilik yaratmamasını təmin etmək üçün nəzərdən keçirilməlidir.

31. Hər bir şəxsin sosial təhlükəsizlik hüququ olduğu halda üzv Dövlətlər bu hüquqdan istifadə zamanı ənənəvi olaraq çətinliklər ilə üzləşən fiziki şəxslər və qruplara, xüsusilə də qadınlar, işsizlər, sosial təhlükəsizlik hüququ ilə müvafiq şəkildə təmin olunmayan əməkçilər, qeyri-rəsmi iqtisadi sahələrdə çalışan əməkçilər, xəstə və ya zədə almış əməkçilər, əlilliyi olan şəxslər, yaşlı insanlar, uşaqlar və himayədarlıqda olan yaşlı şəxslər, məişət əməkçiləri, ev yardımçıları²⁶, etnik azlıqlar, qaçqınlar, sığınacaq axtaranlar, məcburi köçkünlər, müharibədən qayıtmış şəxslər, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, məhbuslar və azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə xüsusi diqqət yetirməlidir.

2. Gender bərabərliyi

32. Kişi və qadınların bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan bərabər istifadə hüququ haqqında 16 saylı ümumi şərhində (2005) (maddə 3) Komitə 9-cu maddə əsasında 3-cü maddənin həyata keçirilməsinin kişi və qadınlar üçün icbari təqaüd yaşının bərabərləşdirilməsini tələb etdiyini; qadınların dövlət və özəl təqaüd sistemləri əsasında bərabər müavinətlər aldığı üçün təmin olunmasını; qadınlar üçün müvafiq analıq məzuniyyəti, kişilər üçün atalıq məzuniyyəti və kişi və qadınlar üçün

²³ Bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan istifadə üzrə kişi və qadınların bərabər hüquqları haqqında 16 saylı (2005) ümumi şərhə nəzər salın (maddə 3).

²⁴ 6 saylı ümumi şərhə nəzər salın. Komitənin qeydinə əsasən bəzi ayrımlar yaş əsasında icra oluna bilər, məsələn, təqaüd almaq hüququ. Əsas prinsip qadağan edilmiş səbəblər üzrə müəyyənləşdirmə əsaslı olmalı və şərtlər üzrə təsdiq edilməlidir.

²⁵ 5 saylı ümumi şərhə nəzər salın.

²⁶ Məişət əməkçiləri işəgötürən və ya bənzər biznes müəssisəsi və ya fəaliyyəti üçün maddi vəsait qarşılığında çalışan şəxslərdir. Məişət Əməyi haqqında 177 saylı BƏT Konvensiyasına (1996) nəzər salın.

valideyn məzuniyyətinin təmin olunmasını qeydə almışdır.²⁷ Müavinətləri ödənişlər ilə əlaqələndirən sosial təhlükəsizlik cədvəlləri üzrə üzv Dövlətlər qadınların bu tipli cədvəllərə bərabər səviyyədə yatırım etmələrinin qarşısını alan amilləri aradan qaldırmalı(məsələn, ailə öhdəlikləri ilə bağlı işçi qüvvəsində dövrü olaraq iştirak etmək və qeyri-bərabər əməkhaqqı nəticələri) və ya qeyd olunan cədvəllərin müavinət formullarının tərtib olunmasında bu cür amillərin nəzərə alınmasını təmin etmək (məsələn, təqaüd hüquqları nəzərdən keçirilərkən uşağa qulluq dövrü və ya himayəsində olan yaşlılara qulluq dövrü nəzərə alınmalıdır). Kişi və qadınların orta yaş həddi üzrə fərq birbaşa və ya dolayı yolla müavinətlərin təqdim olunmasında ayrı-seçkiliyə səbəb ola bilər (xüsusilə də təqaüdlərin təqdim olunmasında) və bu səbəbdən cədvəllərin tərtib olunmasında nəzərə alınmalıdır. İnanə toplanmayan cədvəllər qadınların kişilərə nisbətən yoxsulluq şəraitində yaşamağa daha çox meylli olmasını və uşağa qulluq üzrə öhdəliyə malik olmalarını nəzərə almalıdır.

3. Sosial təhlükəsizlik sistemi tərəfindən qeyri-müvafiq şəkildə müdafiə olunan əməkçilər (yarım-ştat, gündəlik, öz-özünə çalışan və məişət əməkçiləri)

33. Üzv Dövlətlər səlahiyyətlərində olan resurslardan maksimum dərəcədə istifadə edərək atılan addımlar sosial təhlükəsizlik sistemlərinin sosial təhlükəsizlik hüququ tərəfindən qeyri-müvafiq şəkildə müdafiə olunan əməkçiləri, o cümlədən, yarım-ştat əməkçilər, gündəlik əməkçilər, öz-özünə çalışan və məişət əməkçilərini əhatə etdiklərini təmin etməlidir. Qeyd olunan əməkçilər üçün sosial təhlükəsizlik cədvəlləri peşə fəaliyyətinə əsaslanırsa, əməkçilərin tam ştatlı işçilər ilə bərabər şərtlər əsasında hüquqlardan istifadə etmələri üçün cədvəl adaptasiya olunmalıdır. İş zamanı xəsarət alma istisna olmaqla, qeyd olunan şərtlər iş saatları, yığımlar və ya qazanc, eləcə də digər müvafiq metodlar əsasında müəyyən edilə bilər. Peşə əsasında tərtib olunan cədvəllər əməkçilər üçün zəruri təminatı təqdim etmədikdə üzv Dövlətlər əlavə tədbirlər həyata keçirməlidirlər.

4. Qeyri-rəsmi iqtisadiyyat

34. Üzv Dövlətlər səlahiyyətlərində olan resurslardan maksimum dərəcədə istifadə etməklə sosial təhlükəsizlik sistemlərinin qeyri-rəsmi iqtisadiyyatda çalışan əməkçiləri əhatə etdiyini təmin etməlidir. Qeyri-rəsmi iqtisadiyyat Beynəlxalq Əmək Təşkilatı tərəfindən "əməkçilər və iqtisadi birliklər tərəfindən qanunvericilik əsasında və ya təcrübədə rəsmi qaydalara əsasən təşkil olunmayan və ya lazımı səviyyədə təşkil olunmayan bütün iqtisadi fəaliyyətlər" kimi müəyyən edilmişdir.²⁸ Bu vəzifə sosial təhlükəsizlik sistemlərinin rəsmi əmək münasibətləri, biznes müəssisələri və ya qeydiyyatdan keçmiş vətəndaşlıq üzərində qurulan sahələrdə xüsusi olaraq önəmlidir. Tədbirlərə aşağıdakılar daxil ola bilər: (a)qeyd olunan şəxslərin qeyri-rəsmi sosial təhlükəsizlik sistemlərindən, daha dəqiq desək icma əsaslı sığortadan istifadənin qarşısını alan maneələrin aradan qaldırılması; (b) risklərin və fəvqəladə hadisələrin qarşılınmasının minimum səviyyədə və getdikcə mütərəqqi şəkildə genişlənən təminatı; və (c) mikro-sığorta və digər mikrokredit sistemləri kimi qeyri-rəsmi iqtisadiyyat sahələri tərəfindən işlənilən hazırlanmış sosial təhlükəsizlik sistemlərinə hörmətlə yanaşılması və dəstəklənməsi. Komitənin müşahidələrinə əsasən geniş qeyri-rəsmi iqtisadi sahələrə malik bir sıra üzv Dövlətlərdə bütün əhalini əhatə edən universal təqaüd proqramları və tibbi xidmət sistemləri qəbul olunmuşdur.

²⁷ Paktın 10-cu maddəsinə əsasən "çalışan analar ödənişli məzuniyyət və ya müvafiq sosial təhlükəsizlik müavinətləri ilə təmin edilməli" olduğunu bildirir.

²⁸ Layiqli iş və qeyri-rəsmi iqtisadiyyat haqqında nəticələr, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Ümumi Konfransı, 90-cı sessiya, bənd 3.

5. Yerli əhali və milli azlıqlar

35. Üzv Dövlətlər yerli əhalinin və etno-lingvistik azlıqların birbaşa və ya dolayı ayrı-seçkilik, xüsusilə də əsassız uyğunluq şərtləri və ya məlumatlardan istifadə çatışmazlığı vasitəsilə sosial təhlükəsizlik sistemlərindən təcrid olunmamasına xüsusi diqqət göstərməlidirlər.

6. Qeyri-vətəndaşlar (əməkçi miqrantlar, qaçqınlar, sığınacaq axtaranlar və vətəndaşlığı olmayan şəxslər daxil olmaqla)

36. 2-ci maddənin 2-ci bəndi milliyyət əsasında ayrı-seçkiliyi qadağan edir və Komitənin qeydinə əsasən Pakt yurisdiksiyasında heç bir məhdudiyət yoxdur. Əməkçi miqrantlar daxil olmaqla, qeyri-vətəndaşlar sosial təhlükəsizlik sisteminə töhfə verdikləri halda həmin töhfədən faydalanmalı və ya ölkəni tərk etdikləri halda öz yatırımlarını geri götürmək iqtidarında olmalıdırlar.²⁹ Əməkçi miqrantın hüququ iş yerində dəyişiklikdən heç bir zərər görməməlidir.

37. Qeyri-vətəndaşlar gəlir dəstəyi, tibbi xidmətdən mümkün istifadə və ailə dəstəyi üçün heç bir ödəniş tələb etməyən sistemlərdən istifadə edə bilməlidirlər. İxtisaslaşma dövrü daxil olmaqla istənilən məhdudiyət mütənasib və əsaslı olmalıdır. Milliyyətindən, vətəndaşlığından və ya immiqrasiya statusundan asılı olmayaraq bütün şəxslər ilkin və təcili tibbi yardım almaq hüququna malikdir.

38. Qaçqınlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, sığınacaq axtaranlar və digər imtiyazsız və marjinal qruplar və fiziki şəxslər beynəlxalq standartlara uyğun olaraq tibbi xidmət, ailə yardımı daxil olmaqla ödəniş tələb etməyən sosial təhlükəsizlik sistemlərindən bərabər şəkildə faydalanmalıdırlar.³⁰

7. Məcburi köçkünlər və daxili miqrantlar

39. Məcburi köçkünlər sosial təhlükəsizlik hüququndan istifadə üzrə heç bir ayrı-seçkilik ilə üzləşməməlidirlər və üzv Dövlətlər müvafiq olduğu halda vətəndaşlıq tələblərini ləğv edərək müavinətlərin və ya köçürüldükləri məkanda digər müvafiq xidmətlərin təqdim olunmasına icazə verərək sosial təhlükəsizlik sistemlərindən bərabər istifadə imkanları yaratmalıdırlar. Daxili miqrantlar sakini olduqları ərazilərdən sosial təhlükəsizlik sistemindən istifadə imkanına malik olmalıdırlar və vətəndaşların qeydiyyat sistemləri qeydiyyatları olmayan ərazilərə köçən fiziki şəxslər üçün sosial təhlükəsizlik sistemindən istifadəyə heç bir məhdudiyət qoymamalıdırlar.

III. ÜZV DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİ

A. Ümumi hüquqi öhdəliklər

40. Pakt əsasında mütərəqqi təminatın təqdim olunması və mövcud resursların müəyyən hədd çərçivəsində olması səbəbindən məhdudiyətlərin olması ilə bərabər həmçinin, Pakt üzv Dövlətlər üzərinə dərhal təsirə malik olan müxtəlif öhdəliklər təyin edilir. Üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı icbari öhdəliklərə malikdir, bunlara heç bir ayrı-seçkilik olmadan hüquqdan istifadə

²⁹ Baş Katibin beynəlxalq miqrasiya və inkişaf üzrə hesabatına nəzər salın (A/60/871), bənd 98.

³⁰ Qaçqınların statusu ilə bağlı Konvensiyanın 23 və 24-cü maddələri və Vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusu haqqında Konvensiyanın 23 və 24-cü maddələrinə nəzər salın.

olunacağına dair zəmanət (maddə 2, bənd 2), kişi və qadınlar üçün bərabər hüququn təmin edilməsi (maddə 3), maddə 11, bənd 1 və maddə 12-nin tam həyata keçirilməsi üçün bu tədbirlərin (maddə 2, bənd 1) həyata keçirilmə öhdəliyi daxildir. Bu tədbirlər sosial təhlükəsizlik hüququnun tam təmin olunması üçün hərtərəfli düşünülmüş, dəqiq və ünvanlı olmalıdır.

41. Komitə sosial təhlükəsizlik hüququnun təminatının üzv Dövlətlər üçün maliyyə çətinlikləri daşdığına təsdiq edir, eyni zamanda insan ləyaqəti üçün sosial təhlükəsizlik hüququnun başlıca əhəmiyyəti və bu hüququn üzv Dövlətlər tərəfindən qanuni təsdiqinin sözügedən hüquqa qanunvericilik və siyasətdə müvafiq yer ayrılması anlamı kəsb etdiyini vurğulayır. Üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququnun tam həyata keçirilməsi üçün milli strategiya işləyib hazırlamalı və milli səviyyədə müvafiq maliyyə və digər resurslar toplamalıdır. Zəruri olduğu halda, Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndinə əsasən üzv Dövlətlər beynəlxalq əməkdaşlıq və texniki yardım almaq üçün açıq olmalıdırlar.

42. Sosial təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı retrospektiv tədbirlərin həyata keçirilməsi Pakt əsasında ciddi şəkildə qadağan edilir. Hər hansı düşünülmüş retroqressiv tədbir görüldüyü zaman, üzv Dövlət həmin tədbirlərin bütün alternativlər nəzərdən keçirildikdən sonra, Paktın qeyd olunan hüquqların bütövlüyünə xələl yetirmədiyi və üzv Dövlətə məxsus mənbələrdən maksimum istifadə çərçivəsində həyata keçirildiyini sübut etməlidir. Komitə aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirəcək: (a) tədbir üçün əsaslı səbəbin olması; (b) alternativ tədbirlərin hərtərəfli şəkildə sınaqdan keçirilməsi; (c) təklif olunan tədbirlər və alternativlərin sınaqdan keçirilməsi zamanı zərərçəkmiş qrupların həqiqi iştirakı; (d) tədbirlərin birbaşa və ya dolaylı yolla ayrı-seçkilik yaratması; (e) tədbirlərin sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsinə əsaslı təsir göstərəcəyi, əldə edilmiş sosial təhlükəsizlik hüquqlarına əsassız təsir və ya fiziki şəxs və ya bir qrup şəxsin sosial təhlükəsizlik hüququnun minimum səviyyəsindən məhrum edilməsi; və (f) milli səviyyədə tədbirlərə müstəqil baxış keçirilib-keçirilməməsi.

B. Xüsusi hüquqi öhdəliklər

43. İstənilən digər insan hüququ kimi, sosial təhlükəsizlik hüququ üzv Dövlətlər üzərinə üç növ öhdəlik qoyur: hörmət etmək öhdəliyi, müdafiə etmək öhdəliyi, yerinə yetirmək öhdəliyi.

1. Hörmət etmək öhdəliyi

44. Hörmət etmək öhdəliyi üzv Dövlətlərin sosial təhlükəsizlik hüququnun istifadəsinə birbaşa və ya dolaylı yolla müdaxilə etməkdən çəkinməyi tələb edir. Öhdəliyə sosial təhlükəsizlik hüququndan bərabər istifadəni ləğv edən və ya məhdudlaşdıran sosial təhlükəsizlik üçün özünə yardım, təcrübə əsaslı və ya ənənəvi qaydalara özbaşına və ya əsassız şəkildə müdaxilə edən; sosial təhlükəsizlik hüququnun təmin edilməsi üçün fiziki şəxslər və ya korporativ orqanlar tərəfindən təsis olunan müəssisələr ilə özbaşına və ya əsassız şəkildə müdaxilə edən hər hansı təcrübə və ya fəaliyyət ilə məşğul olmağı qadağan edən amillər daxildir.

2. Müdafiə etmək öhdəliyi

45. Müdafiə etmək öhdəliyi üzv Dövlətlərdən üçüncü tərəflərin sosial təhlükəsizlik hüququnun istifadəsinə birbaşa və ya hər hansı yolla müdaxilənin qarşısını almağı tələb edir. Üçüncü tərəflərə fiziki şəxslər, qruplar, korporasiyalar və digər müəssisələr, eləcə də onların səlahiyyətin altında çalışan agentlər daxildir. Öhdəliyə daxildir: zəruri və effektiv qanuni və digər tədbirlərin görülməsi, məsələn, üçüncü tərəflərin özləri və ya başqaları tərəfindən idarə olunan sosial təhlükəsizlik sistemindən bərabər istifadə imkanının ləğv edilməsi və əsassız şərtlərin qoyulmasının aradan qaldırılması; sosial təhlükəsizlik hüququ ilə uyğunluq təşkil edən özünəyardım, təcrübə əsasında və

ya ənənəvi qaydalara özbaşına və ya əsassız şəkildə müdaxilə edilməsi; işəgötürənlər və ya digər benefisiarlar üçün qanuni olaraq tələb olunan ödənişlərin sosial təhlükəsizlik sistemində ödənilməməsinin qarşısının alınması.

46. Ödəniş tələb edən və ya ödəniş tələb etməyən sosial təhlükəsizlik sistemlərinin fəaliyyəti və ya idarəsi üçün üçüncü tərəfin əlində olduqda üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik sisteminin idarə olunması və özəl iştirakçıların bərabər, adekvat, əlçatan və mümkün sosial təhlükəsizlik hüququna mənfi təsir göstərməmələrini təmin etməlidir. Yuxarıda qeyd olunan sui-istifadə hallarının qarşısını almaq üçün çərçivə qanunvericiliyi, müstəqil monitoring, həqiqi ictimai iştirak və uyğunsuzluq üzrə cəzaların tətbiqi daxil olmaqla effektiv tənzimləyici sistem təsis olunmalıdır.

3. Yerinə yetirmək öhdəliyi

47. Yerinə yetirmək öhdəliyi üzv Dövlətlərdən sosial təhlükəsizlik hüququnun tam təminatına yönəlmiş sosial təhlükəsizlik cədvəlinin həyata keçirilməsi daxil olmaqla zəruri tədbirlərin qəbul edilməsini tələb edir. Yerinə yetirmək öhdəliyi sadələşdirmək, təşviq etmək və təmin etmək öhdəliklərinə bölünə bilər.

48. Sadələşdirmək öhdəliyi üzv Dövlətlərdən vətəndaşların və cəmiyyətin sosial təhlükəsizlik hüququndan istifadəsini təmin etmək və yardım etmək üçün müsbət addımlar atılmasını tələb edir. Öhdəliyə daxildir: qanunverici yolla icra olunaraq milli siyasi və hüquqi sistemlər çərçivəsində hüququn kifayət dərəcədə tanınması; hüququn həyata keçirilməsi üçün milli sosial strategiya və fəaliyyət planının qəbul edilməsi;³¹ sosial təhlükəsizlik sisteminin adekvat və hər bir şəxs üçün əlçatan olmasının və risk, eləcə də fəvqəladə halları əhatə etməsinin təmin edilməsi.³²

49. Təşviq etmək öhdəliyi üzv Dövlətlərdən kənd və ya təcrid olunmuş şəhər ərazilərində və ya etno-lingvistik və digər azlıqlar üçün sosial təhlükəsizlik sistemlərindən istifadə haqqında müvafiq təhsil və ictimai maarifləndirmə proqramlarının mövcudluğunu təmin etmək üçün tədbirlər görməyi tələb edir.

50. Fiziki şəxslər və ya bir qrup şəxsin özlərindən asılı olmayan səbəblərdən səlahiyyətlərində olan vasitələr ilə mövcud sosial təhlükəsizlik sistemindən istifadə edə bilmədiyi halda, üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququnu təmin etmək öhdəliyinə malikdir. Üzv Dövlətlər öz müdafiəsi üçün kifayət dərəcədə yatırım edə bilməyən fiziki şəxslər və qruplara yardım göstərmək üçün ödəniş tələb etməyən sistemlər və ya digər sosial yardım tədbirləri təsis etməlidir. Sosial təhlükəsizlik sisteminin fəvqəladə hallar zamanı, məsələn, təbii fəlakətlər, silahlı münaqişə və məhsulların tələf olması zamanı və sonrakı dövrdə yararlı olmasına xüsusi diqqət yönəldilməlidir.

51. Sosial təhlükəsizlik sistemlərinin imtiyazsız və marjinal qrupları, bu kateqoriyaya həmçinin, vergi gəlirləri və/və ya benefisiarlar tərəfindən təqdim olunan ianələr sayəsində sosial təhlükəsizliyi maliyyələşdirmək üçün məhdud potensial olan sahələri əhatə etməsi zəruridir. Sosial təhlükəsizlik hüququndan istifadə imkanı olmayanları dərhal əhatə etmək üçün aşağı qiymətli və alternativ sistemlər işləni hazırlana bilər, buna baxmayaraq, məqsəd onları müntəzəm sosial təhlükəsizlik sistemində inteqrasiya etmək olmalıdır. Qeyri-rəsmi iqtisadiyyat sahəsində çalışan və ya sosial

³¹ Aşağıda 59 (d) və 68-70-ci bəndlərə nəzər salın.

³² Yuxarıda təqdim olunan 12-21-ci bəndlərə nəzər salın.

təhlükəsizlik hüququndan təcrid olunmuş şəxslərin progressiv şəkildə daxil edilməsi üçün siyasi prosedurlar və qanunverici çərçivə qəbul edilə bilər.

4. Beynəlxalq öhdəliklər

52. Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndi, 11-ci maddə, bənd 1 və 23-cü maddəsinə əsasən üzv Dövlətlər beynəlxalq əməkdaşlıq və yardımın zəruri rolunu təsdiq edir və sosial təhlükəsizlik hüququ daxil olmaqla, Paktın qeyd olunmuş hüquqların tam təminatına nail olmaq üçün birgə və ayrı tədbirlər həyata keçirir.

53. Sosial təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı beynəlxalq öhdəliklərinə cavab vermək üçün üzv Dövlətlər digər ölkələrdə sosial təhlükəsizlik hüququndan istifadəyə birbaşa və ya dolaylı yolla müdaxilə edən tədbirlərin qarşısını alaraq hüququn istifadəsinə hörmətlə yanaşmalıdırlar.

54. Üzv Dövlətlər vətəndaşlarının və milli müəssisələrin digər ölkələrdə bu hüququ pozmalarının qarşısını alaraq sosial təhlükəsizlik hüququnu ölkə xaricində müdafiə etməlidir. Üzv Dövlətlər hüquqi və ya siyasi vasitələr ilə öz yurisdiksiyası daxilində üçüncü tərəflərin (qeyri-dövlət iştrakçılara) bu hüquqa hörmətlə yanaşması üçün nüfuz etmək məqsədilə tədbirlər həyata keçirə bilər, bu tədbirlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsi və müvafiq beynəlxalq qanunvericiliyin müddəalarına uyğun olmalıdır.

55. Resursların mövcudluğundan asılı olaraq, Üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququnun digər ölkələrdə həyata keçirilməsini sadələşdirməlidir, buna misal olaraq, iqtisadi və texniki yardımın təmin edilməsi göstərilə bilər. Beynəlxalq yardım Pakt və digər insan hüquqları standartları ilə uyğun olmalı, dayanıqlı və ölkə mədəniyyəti tərəfindən qəbul edilən formada təmin edilməlidir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş üzv Dövlətlər bu məsələ üzrə inkişaf etməkdə olan ölkələrə yardım edilməsində xüsusi öhdəliyə və marağa malikdir.

56. Üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququna beynəlxalq müqavilələrdə lazımi diqqət ayrıldığını təmin etməli və əlavə hüquqi vasitələrin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutmalıdırlar. Komitə miqrant əməkçilər üçün ödəniş tələb edən sosial təhlükəsizlik sistemlərinin koordinasiyası və ya harmonizasiyası üçün qarşılıqlı ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin əhəmiyyətini qeyd edir.³³ Digər ölkədə müvəqqəti olaraq çalışan şəxslər öz doğma ölkələrinin sosial təhlükəsizlik sistemi ilə təmin edilməlidirlər.

57. Beynəlxalq və regional müqavilələrin bağlanması və həyata keçirilməsi ilə bağlı üzv Dövlətlər qeyd olunan müqavilələrin sosial təhlükəsizlik hüququna əks təsir göstərməməsi üçün tədbirlər görməlidirlər. Ticarətin liberallaşdırılmasına dair müqavilələr üzv Dövlətlərin sosial təhlükəsizlik hüququnun tam təminat potensialını məhdudlaşdırmamalıdır.

58. Üzv Dövlətlər beynəlxalq təşkilatların üzvü olaraq həyata keçirdikləri tədbirlərin sosial təhlükəsizlik hüququnu lazımi səviyyədə nəzərə aldığını təmin etməlidirlər. Beləliklə, beynəlxalq maliyyə institutları, daha dəqiq desək, Beynəlxalq Maliyyə Fondu, Dünya Bankı və regional inkişaf banklarının üzvləri olan Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququnun onların kredit siyasəti, kredit müqavilələri və digər beynəlxalq tədbirlər zamanı nəzərə alındığını təmin etməlidirlər. Üzv Dövlətlər beynəlxalq və regional maliyyə qurumlarının, xüsusən də sosial təhlükəsizlik sisteminin

³³ Bütün Əməkçi Miqrantlar və Onların Ailə Üzvlərinin Hüquqlarının Müdafiəsi üzrə Beynəlxalq Konvensiyanın 27-ci maddəsinə nəzər salın.

tənzimlənməsi, layihələndirilməsi və həyata keçirilməsində rol oynayan siyasi prosedurlar və təcrübələrinin sosial təhlükəsizliyi təşviq etməsi və müdaxilə etməməsini təmin etməlidirlər.

5. Əsas öhdəliklər

59. Üzv Dövlətlər Pakt əsasında müəyyən edilən hüquqların hər birinin ən azından minimal səviyyədə istifadə olunmasını təmin etməlidir.³⁴ Üzv Dövlətlərdən aşağıdakı müddəalar tələb olunur:

(a) Bütün fiziki şəxslər və ailələrin minimal səviyyədə tibbi xidmət,³⁵ sığınacaq və ev, su və kanalizasiya, ərzaq, eləcə də ən başlıca təhsil almaq imkanı təmin edəcək sosial təhlükəsizlik sistemindən istifadə hüququ ilə təmin etmək. Üzv Dövlət öz səlahiyyətində olan mövcud resurslardan maksimum istifadə etməklə bütün riskləri və gözlənilməz hallar üzrə yuxarıda qeyd olunan hüquqları minimum səviyyədə təmin edə bilmədiyi halda, Komitə geniş məsləhətləşmə prosesindən sonra üzv Dövlətin sosial risk və fəvqəladə hallar yaşayan başlıca qrupun seçilməsini tövsiyə edir;

(b) Xüsusilə imtiyazsız və marjinal fiziki şəxslər və qruplar üçün heç bir ayrı--seçkilik olmadan sosial təhlükəsizlik sistemlərindən və cədvəllərindən istifadə hüququ təmin etmək,³⁶

(c) Mövcud sosial təhlükəsizlik sistemlərinə hörmətlə yanaşmaq və əsassız müdaxilədən müdafiə etmək;³⁷

(d) Milli sosial təhlükəsizlik strategiyası və fəaliyyət planının qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi,³⁸

(e) Xüsusilə imtiyazsız və marjinal fiziki şəxsləri və qrupları müdafiə edən sosial təhlükəsizlik sistemlərinin həyata keçirilməsi üçün ünvanlı tədbirlər həyata keçirmək;³⁹

(f) Sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilmə dairəsinə nəzarət etmək.⁴⁰

³⁴ Üzv Dövlətlərin öhdəliklərinin mahiyyəti haqqında 3 saylı ümumi şərhə (1990) nəzər salın (Paktın 2-ci maddəsi, bənd 1).

³⁵ Ən yüksək tibbi xidmət əldə etmək hüququ haqqında 14 saylı ümumi şərhin (2000) (maddə 12) 43 və 44-cü bəndləri ilə birgə nəzərə alındıqda, heç bir ayrı--seçkilik olmadan səhiyyə obyektləri, malları və xidmətlərindən istifadə, zəruri dərman vasitələrinin təminatı, reproduktiv, hamiləlik dövrü (doğuşöncəsi, eləcə də doğuşsonrası dövr) və uşağa tibbi qayğı, cəmiyyətdə yayılmış əsas infeksiyon xəstəliklərə qarşı immunlaşdırmadan istifadə hüququ daxildir.

³⁶ Yuxarıda təqdim olunan 29-31-ci bəndlərə nəzər salın.

³⁷ Yuxarıda təqdim olunan 44-46-cı bəndlərə nəzər salın.

³⁸ Aşağıda təqdim olunan 68-70-ci bəndlərə nəzər salın.

³⁹ Yuxarıda təqdim olunan 31-39-cu bəndlərə nümunə olaraq nəzər salın.

⁴⁰ Aşağıda təqdim olunan 74-cü bəndə nəzər salın.

60. Dövlət minimum əsas öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində uğursuzluğun resurs çatışmazlığı səbəbindən baş verdiyini sübut etmək üçün həmin minimum öhdəlikləri icra etmək üçün səlahiyyətində olan mövcud resurslardan istifadə etmək üçün bütün müvafiq tədbirləri həyata keçirildiyini sübut etməlidir.⁴¹

61. Komitə həmçinin, inkişaf etməkdə olan ölkələrə öz əsas öhdəliklərini yerinə yetirməyə şərait yaratmaq üçün yardım etmək iqtidarında olan üzv Dövlətlər və digər iştirakçıların xüsusilə iqtisadi və texniki sahələr üzrə beynəlxalq yardım və əməkdaşlıq təmin etmək öhdəliklərini vurğulayır.

IV. QANUN POZUNTULARI

62. Ümumi və xüsusi öhdəliklərinə riayət etdiklərini nümayiş etdirmək üçün üzv Dövlətlər səlahiyyətlərində olan mövcud resurslardan maksimum dərəcədə istifadə etməklə sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsi üçün zəruri addımlar atdıqlarını və bu hüququn kişi və qadınlar tərəfindən heç bir ayrı-seçkilik olmadan istifadə olunmasını təmin etdiklərini nümayiş etdirməlidirlər (Paktın 2 və 3-cü maddələri). Beynəlxalq qanun əsasında bu tədbirlərin həyata keçirilməməsi Pakt müddələrinin pozulması hesab olunur.⁴²

63. Üzv Dövlətlərin tədbir görmək öhdəliyinə riayət etmələrini qiymətləndirmək üçün Komitə icra prosesinin müvafiq hüquqların əldə edilməsi ilə mütənəsis və ya məqsədəuyğun olduğuna, insan hüquqları və demokratik prinsiplərə uyğun olduğuna, eləcə də monitorinq və hesabatvermə çərçivəsinə tabe tutulmasını nəzərdən keçirir.

64. Sosial təhlükəsizlik hüququnun pozulması fəaliyyət prosesi zamanı, daha dəqiq desək üzv Dövlətlər və ya Dövlət tərəfindən lazımi səviyyədə idarə olunmayan digər orqanların birbaşa fəaliyyəti əsasında baş verə bilər. Hüquq pozuntularına aşağıdakılar daxildir: yuxarıda qeyd olunan 42-ci bənddə müəyyən edilmiş əsas öhdəliklər ilə ziddiyyət təşkil edən retrospektiv tədbirlərin bilərəkdən qəbulu; sosial təhlükəsizlik hüququndan davamlı istifadə üçün zəruri olan qanunvericiliyin rəsmi olaraq ləğv edilməsi və ya xitam verilməsi; sosial təhlükəsizlik hüququ ilə uyğunsuzluq təşkil edən üçüncü tərəfin qəbul etdiyi tədbirlərə fəal dəstək göstərilməsi; yaşayış yerindən asılı olaraq imtiyazsız və marjinal fiziki şəxslər üçün fərqli sosial yardım müavinəti şərtlərinin müəyyən edilməsi; qadınların və ya xüsusi fiziki şəxslərin və ya qrupların hüquqlarının rədd edilməsi.

65. Fəaliyyətsizlik nəticəsində baş verən hüquq pozuntuları üzv Dövlət sosial təhlükəsizlik hüququnu həyata keçirmək üçün kifayət dərəcədə və müvafiq tədbir görə bilmədiyi halda baş verə bilər. Sosial təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı qeyd olunan hüquq pozuntularına aşağıdakılar daxil ola bilər: hər bir şəxsin sosial təhlükəsizlik hüququnun tam həyata keçirilməsi istiqamətində müvafiq tədbir görməmək; sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsi üçün işlənilmiş müvafiq qanunlar və ya siyasi prosedurların qüvvəyə minməməsi; Dövlət təqaüd sisteminin maliyyə dayanıqlılığını təmin etməmək; sosial təhlükəsizlik hüququ ilə uyğunsuzluq təşkil edən qanunvericiliyin yenidən qurulmasını və ya ləğvini təmin etməmək; sosial təhlükəsizlik hüququnun pozulmasının qarşısını almaq üçün fiziki şəxslər və ya qrupların fəaliyyətini tənzimlənməmək; Pakt əsasında təmin olunan hüququn dərhal icrasına şərait yaratmaq üçün üzv Dövlətin maneələri aradan qaldırması öhdəliyinin yerinə yetirməməsi; əsas öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi (yuxarıda qeyd

⁴¹ 3 sayılı ümumi şərhin 10-cu bəndinə nəzər salın.

⁴² Müqavilələr Hüququ haqqında Vyana Konvensiyasının 26-cı maddəsinə nəzər salın.

olunan 59-cu bəndə nəzər salın); digər dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və ya çoxmillətli korporasiyalar ilə ikitərəfli və ya çoxtərəfli müqavilələr bağladıqda Pakt əsasında müəyyən edilən öhdəliklərin üzv Dövlət tərəfindən yerinə yetirilməməsi.

V. MİLLİ SƏVİYYƏDƏ YERİNƏ YETİRİLMƏ

66. Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq Pakt öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi zamanı üzv Dövlətlərdən "bütün müvafiq vasitələrdən, xüsusilə də qanunverici tədbirlərin qəbulu"ndan istifadə tələb olunur. Hər bir üzv Dövlət xüsusi şəraitə uyğun olan tədbirlərin qiymətləndirilməsində seçim hüququna malikdir.⁴³ Eyni zamanda Pakt hər bir şəxsin sosial təhlükəsizlik hüququndan mümkün dərəcədə istifadə edə bilməsi üçün hər bir üzv Dövlət üzərinə öhdəlik qoyur.

A. Qanunvericilik, strategiyalar və siyasətlər

67. Üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı xüsusi öhdəliklərin həyata keçirilməsi məqsədilə qanunvericilik, strategiya, siyasət və proqramlar daxil olmaqla bütün müvafiq tədbirlərin qəbul edilməsi üzrə öhdəlik daşıyırlar. Sosial təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı öhdəliklərin uyğun olması üçün mövcud qanunvericilik, strategiyalar və siyasətlər nəzərdən keçirilməli və Pakt tələbləri ilə uyğunsuzluq təşkil etdiyi halda ləğv edilməli, düzəliş edilməli və ya dəyişdirilməlidir. Sosial təhlükəsizlik sistemləri dayanıqlılığının təmin edilməsi üçün müntəzəm şəkildə yoxlanılmalıdır.

68. Üzv Dövlətlər hərtərəfli sosial təhlükəsizlik sisteminə malik olduğunu və sosial təhlükəsizlik hüququ ilə uyğunluq təşkil etməsi üçün müntəzəm şəkildə həmin sistemi yoxlanışdan keçirdiyini nümayiş etdirmədiyi halda, tədbirlərin həyata keçirilməsi vəzifəsi sosial təhlükəsizlik hüququnun icra olunması ilə bağlı üzv Dövlətlər üzərinə milli strategiya və fəaliyyət planının qəbul edilməsi öhdəliyini qoyur. Strategiya və fəaliyyət planı şəraitə uyğun olaraq əsaslı şəkildə işlənib hazırlanmalı; kişi və qadınların bərabər hüquqlarını və imtiyazsız və marjinal qrupların hüquqlarını nəzərə almalı; insan hüquqları qanunvericiliyi və prinsiplərinə əsaslanmalı; sosial təhlükəsizlik hüququnun bütün aspektlərini əhatə etməli; əldə ediləcək hədəf və ya məqsədlərin təyin edilməsi və onlara nail olmaq üçün davamlı olaraq yoxlanılacaq zaman çərçivəsinin, meyarlar və göstəricilərin müəyyən edilməsi- və maliyyə və insan resurslarının əldə edilməsi üçün mexanizmlərdən ibarət olmalıdır. Sosial təhlükəsizlik hüququ ilə bağlı milli strategiyaların formalaşdırılması və həyata keçirilməsi zamanı üzv Dövlətlər zəruri olduğu halda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının xüsusi agentliklərinin texniki yardımı və əməkdaşlığından istifadə edə bilərlər (aşağıda qeyd olunan VI Hissəyə nəzər salın).

69. Milli sosial təhlükəsizlik strategiyaları və fəaliyyət planlarının təşkili və həyata keçirilməsi zamanı qeyri ayrı-seçkilik, gender bərabərliyi və əhalinin inkişafı prinsiplərinə hörmətlə yanaşılmalıdır. Fiziki şəxslərin və qrupların sosial təhlükəsizlik hüquqlarından istifadəyə təsir göstərə biləcək qərarvermə prosesində iştirak hüququ sosial təhlükəsizlik ilə bağlı istənilən siyasət, proqram və ya strategiyanın ayrılmaz hissəsi olmalıdır.

70. Milli sosial təhlükəsizlik strategiyası və fəaliyyət planı, eləcə də həyata keçirilmə prosesi hesabatlılıq və şəffaflıq prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Ədliyyə və müvafiq dövlət orqanının müstəqilliyi bütün insan hüquqlarının səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün zəruridir.

⁴³ Komitə tərəfindən təqdim olunan Bəyanata nəzər salın: Paktın əlavə protokolu əsasında "müvcud resurslardan maksimum istifadə etməklə" tədbir görmək öhdəliyinin qiymətləndirilməsi (E/C.12/2007/1).

71. Sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə üzv Dövlətlər özəl biznes sektoru və vətəndaş cəmiyyətinin öz fəaliyyətləri haqqında məlumatlı olması və zərurliyini anlamaları üçün müvafiq tədbirlər görməlidir.

72. Üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsi üçün çərçivə qanunvericiliyinin qəbul edilməsini səmərəli hesab edə bilər. Bu qanunvericiliyə aşağıdakılar daxil ola bilər: (a) əldə ediləcək hədəflər və ya məqsədlər və əldə olunması üçün zaman çərçivəsi; (b) məqsədə nail olmaq üçün vasitələr; (c) vətəndaş cəmiyyəti, özəl sektor və beynəlxalq təşkilatlar ilə əməkdaşlıq; (d) proses üçün institusional öhdəlik; (e) monitorinq üçün milli mexanizmlər və (f) təzminatlar və müraciət prosedurları.

B. Mərkəzsizləşmə və sosial təhlükəsizlik hüququ

73. Sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsi regional və ya yerli orqanlara həvalə edilmiş yaxud federal orqanın konstitusional idarəetməsi altında olarsa, üzv Dövlət Pakt müddəalarına riayət etmək öhdəliyi daşıyır və qeyd olunan regional və ya yerli orqanların sosial təhlükəsizlik xidmətləri və obyektlərinə, eləcə də sistemin effektiv həyata keçirilməsinə nəzarət etməsini təmin etməlidir. Üzv Dövlətlər qeyd olunan orqanların birbaşa və ya dolaylı yolla ayrı-seçkilik yaradaraq müavinətlər və xidmətlərdən istifadəni məhdudlaşdırmamasını təmin etməlidir.

C. Monitorinq, göstəricilər və meyarlar

74. Üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsinə effektiv nəzarət etmək öhdəliyinə malikdir və bu məqsədlə zəruri mexanizmlər və ya müəssisələr təsis etməlidir. Sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsi prosesinin inkişafına nəzarət edərək üzv Dövlətlər öhdəliklərin həyata keçirilməsinə təsir göstərən faktorları və çətinlikləri müəyyən etməlidirlər.

75. Monitorinq prosesinə yardım etmək üçün sosial təhlükəsizlik hüququ göstəriciləri milli strategiyalar və ya fəaliyyət planlarında müəyyən edilməlidir, burada məqsəd üzv Dövlətlərin 9-cu maddə əsasında öhdəliklərinə milli və beynəlxalq səviyyədə nəzarət edilməsidir. Göstəricilər sosial təhlükəsizliyin müxtəlif elementlərini daxil etməli (adekvatlıq, sosial risk və fəvqəladə halların qarşılınması, mövcudluq və əlçatanlıq), qadağan edilmiş ayrı-seçkilik formalarından ayrılmalı və üzv Dövlətin və ya idarəsi altında olan ərazilərin yurisdiksiyası çərçivəsində olan bütün şəxsləri əhatə etməlidir. Üzv Dövlətlər müvafiq göstəricilər ilə bağlı təlimatları Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT), Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) və Beynəlxalq Sosial Təhlükəsizlik Assosiasiyasının davam edən işindən əldə edə bilərlər.

76. Sosial təhlükəsizlik hüququ üçün müvafiq göstəriciləri müəyyən edərək, üzv Dövlətlər müvafiq milli meyarlar təyin etməlidirlər. Dövri hesabatvermə proseduru zamanı Komitə üzv Dövlətləri "araşdırma" prosesi ilə məşğul olacaq. Araşdırma prosesinə üzv Dövlətlər və Komitənin növbəti hesabatvermə dövrü zamanı əldə ediləcək hədəflər üçün göstəricilər və milli meyarların birgə nəzərdən keçirilməsi daxildir. Növbəti beş il ərzində üzv Dövlətlər sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsinə nəzarət etmək üçün bu milli meyarlardan istifadə edəcəklər. Beləliklə, növbəti hesabatvermə prosesində üzv Dövlətlər və Komitə meyarlarının əldə edilib-edilmədiyini və qarşıya çıxan istənilən çətinliklərin səbəblərini araşdıracaqlar.⁴⁴ Meyarları müəyyən edərkən və öz

⁴⁴ Ən yüksək tibb xidməti əldə etmək hüququ haqqında 14 saylı ümumi şərh (2000) (maddə 12), bənd 58-ə nəzər salın.

hesabatlarını hazırlayarkən, üzv Dövlətlər Birləşmiş Millətlər Təşkilatının xüsusi orqanları və proqramlarının geniş məlumatları və məsləhət xidmətlərindən faydalanmalıdırlar.

D. Hüquq müdafiə vasitəsi və hesabatlılıq

77. Sosial təhlükəsizlik hüququnun pozulması ilə üzləşən istənilən şəxs və ya qrup milli və beynəlxalq səviyyədə effektiv məhkəmə və ya digər hüquq müdafiə sistemlərindən istifadə hüququna malik olmalıdır.⁴⁵ Sosial təhlükəsizlik hüququ pozulmuş bütün zərərçəkmişlər geri qaytarılma, təzminat, vəziyyətin bir daha təkrar olunmayacağı barədə zəmanət daxil olmaqla müvafiq bərpa hüququna malik olmalıdırlar. Milli ombudsmanlar, insan hüquqları komissiyaları və bənzər milli insan hüquqları müəssisələrinə hüquq pozuntusu məsələsinə baxış keçirməyə icazə verilməlidir. Təzminat əldə etmək üçün hüquqi yardım mövcud resurslardan maksimum istifadə etməklə təmin edilməlidir.

78. Üzv Dövlət və ya hər hansı üçüncü şəxs tərəfindən fiziki şəxsin sosial təhlükəsizlik hüququna müdaxilə edən hər hansı tədbir həyata keçirilərsə müvafiq orqanlar bu tədbirlərin Pakt əsasında və qanun çərçivəsində icra olunduğunu təmin etməli və aşağıdakı qeydləri əhatə etməlidir: (a) zərərçəkmiş şəxslər ilə həqiqi məsləhətləşmə imkanı; (b) təklif olunan tədbirlər haqqında vaxtında və tam məlumat; (c) təklif olunan tədbirlərin əsaslı qeydi; (d) zərərçəkmiş şəxslər üçün hüquqi vasitələr və təzminat; (e) hüquqi təzminat əldə etmək üçün hüquqi yardım. Tədbirlər şəxsin sosial təhlükəsizlik sistemində ödəniş etmək qabiliyyətindən asılı olduğu halda, onların ödəniş potensialı nəzərə alınmalıdır. Fiziki şəxs heç bir halda ayrı-seçkilik əsasında müavinətlərdən və ya 59(a)-cu bənddə qeyd olunan müavinətlərin başlıca səviyyəsindən məhrum edilə bilməz.

79. Yerli qanunvericiliyə sosial təhlükəsizlik hüququnu tanıyan beynəlxalq vasitələrin cəlb olunması təzminat tədbirlərinin əhatə dairəsi və effektivliyini gücləndirə bilər və bu proses təşviq olunmalıdır. Birləşmə məhkəmələrinin sosial təhlükəsizlik hüququnun pozulması halları üzrə Pakta birbaşa istinad edərək qərar çıxarmağa şərait yaradır.

80. Üzv Dövlətlər hakimlər, məhkəmə üzvləri və hüquq nümayəndələrini öz funksiyalarının yerinə yetirilməsi zamanı sosial təhlükəsizlik hüququ pozuntusu hallarına geniş diqqət yönəltməyə təşviq etməlidirlər.

81. Üzv Dövlətlər imtiyazsız və marjinal fiziki şəxslər və qrupların sosial təhlükəsizlik hüquqlarının yerinə yetirilməsinə yardım etmək məqsədilə insan hüquqları vəkilləri və vətəndaş cəmiyyətinin digər üzvlərinin işinə hörmətlə yanaşmalı, müdafiə etməli, sadələşdirməli və təşviq etməlidir.

VI. ÜZV DÖVLƏTLƏRDƏN ƏLAVƏ İŞTİRAKÇILARIN ÖHDƏLİKLƏRİ

82. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının sosial təhlükəsizlik məsələsi ilə əlaqədar xüsusi orqanları və digər beynəlxalq təşkilatlar, eləcə də, BƏT, ÜST, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Fondu, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yaşayış Məskənləri haqqında Proqramı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı və ISSA, eləcə də Ümumdünya Ticarət Təşkilatı kimi ticarət ilə əlaqədar digər beynəlxalq təşkilatlar öz təcrübələrinə əsaslanaraq sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsində üzv Dövlətlər ilə səmərəli əməkdaşlıq qurmalıdırlar.

⁴⁵ Paktın yerli tətbiqi haqqında 9 saylı ümumi şərhin (1998) 4-cü bəndinə nəzər salın.

83. Beynəlxalq maliyyə institutları, xüsusilə də Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı öz kredit siyasətlərində, kredit müqavilələrində, struktur tənzimlənməsi proqramları və bənzər layihələrdə sosial təhlükəsizlik hüququnu nəzərə almalıdırlar,⁴⁶bununla da, imtiyazsız və marjinal fiziki şəxslər və qruplar tərəfindən sosial təhlükəsizlik hüququndan istifadə təşviq olunmalı və heç bir mənfi təsir göstərilməməlidir.

84. Üzv Dövlətlərin hesabatlarını və sosial təhlükəsizlik hüququnu həyata keçirmək öhdəliklərini qarşılamaq potensiallarını yoxlanışdan keçirərkən Komitə bütün iştirakçılar tərəfindən təqdim olunan yardım nəticələrini nəzərə alacaq. İnsan hüquqları qanunları və prinsiplərinin beynəlxalq təşkilatların proqram və siyasətlərinə daxil edilməsi sosial təhlükəsizlik hüququnun həyata keçirilməsini əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirəcək.

⁴⁶ Beynəlxalq texniki yardım tədbirləri haqqında 2 saylı (1990) ümumi şərhə nəzər salın (Paktın 22-ci maddəsi).

Ümumi Şərh No. 20:

İqtisadi, sosial və mədəni
hüquqlarda qeyri ayrı-seçkilik

İqtisadi və Sosial Şura

Paylanma: Ümumi

E/C.12/GC/20

2 iyul 2009-cu il

Əsli: İngilis dilində

Qeyri-rəsmi tərcümə

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR ÜZRƏ KOMİTƏ

Qırx ikinci sessiya

Cenevrə, 4-22 may 2009-cu il

Gündəliyin 3-cü bəndi

ÜMUMİ ŞƏRH NO.20

İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə qeyri ayrı-seçkilik (İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndi)

I. GİRİŞ VƏ ÜMUMİ PRİNŞİPLƏR

1. Ayrı-seçkilik əhalinin böyük əksəriyyətinin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarının həyata keçirilməsinə maneə törədir. İqtisadi artım özlüyündə dayanıqlı inkişafa yol açmamışdır və fiziki şəxslər və qruplar tarixi və müasir ayrı-seçkilik formaları səbəbindən sosial-iqtisadi qeyri-bərabərlik ilə üzləşməyə davam edirlər.

2. Qeyri ayrı-seçkilik və bərabərlik insan hüquqları üzrə beynəlxalq qanunvericiliyin əsas elementləridir və iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların istifadəsi üçün zəruridir. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndi (bundan sonra Pakt adlandırılacaq) hər bir üzv Dövlətdən "cari Pakt üzrə nəzərdə tutulmuş hüquqların heç bir irqi, rəngi, cinsi, dil, din, siyasi və ya digər baxışlar üzrə, milli və ya sosial mənşə, əmlak, doğum və ya digər status səbəbindən ayrı-seçkilik olmadan istifadə olunacağına dair zəmanət vermək" öhdəliyi tələb edir.

3. Qeyri ayrı-seçkilik və bərabərlik prinsipləri bütün Pakt boyu nəzərdən keçirilir. Giriş "hər bir şəxs üçün bərabər və ayrılmaz hüquqları" vurğulayır və Pakt "hər bir şəxsin" Pakt əsasında hüquqlarını, o cümlədən işləmək, ədalətli və səmərəli iş şəraiti, həmkarlar ittifaqı azadlıqları, sosial təhlükəsizlik, müvafiq yaşayış standartı, sağlamlıq və təhsil və mədəni həyatda iştirak hüququnu təmin edir.

4. Pakt həmçinin bəzi fərdi hüquqlar ilə bağlı qeyri ayrı-seçkilik və bərabərlik prinsiplərini geniş şəkildə təqdim edir. 3-cü maddə üzv Dövlətlərdən kişilər və qadınlar üçün Pakt əsasında nəzərdə tutulan hüquqlarından bərabər istifadə təmin etməyi tələb edir və 7-ci maddə məşğulluq üzrə "bərabər dəyərdə olan iş üçün bərabər əməkhaqqı" və "hər bir şəxsin irəli çəkilməsi üçün bərabər imkanları" nəzərdə tutur. 10-cu maddə anaların doğumdan əvvəl və sonra müvafiq zaman müddəti

ərzində xüsusi müdafiə ilə təmin olunmasını və həmin xüsusi müdafiə və yardım tədbirlərinin heç bir ayrı-seçkilik olmadan uşaqlar və gənclər üçün təmin edilməsini diqqətə çatdırır. 13-cü maddə "ibtidai təhsilin hər bir şəxs üçün icbari və pulsuz" olmasını və "ali təhsilin hər bir şəxs üçün bərabər şəkildə əlçatan olmasını" müəyyən edir.

5. BMT Nizamnaməsinin girişi, maddə 1, bənd 3 və 55-ci maddə və İnsan Hüquqları üzrə Ümumdünya Bəyannaməsinin 2-ci maddəsinin 1-ci bəndi iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan istifadə üzrə ayrı-seçkiliyi qadağan edir. İrqi ayrı-seçkilik, qadınlara qarşı ayrı-seçkilik, qaçqınların, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, uşaqların, əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin, əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında beynəlxalq müqavilələr iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan istifadəni nəzərdə tutur, ¹ halbuki, digər müqavilələr xüsusi sahələr üzrə, məsələn məşğulluq və təhsil üzrə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasını tələb edir.² Pakt və Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktın bərabərlik və qeyri ayrı-seçkiliyin təmin olunması üzrə ümumi müddəalarına əlavə olaraq, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 26-cı maddəsi qanun üzrə bərabər və effektiv müdafiə üçün müstəqil təminat nəzərdə tutur.³

6. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Komitə öncəki ümumi şərhlərində qeyri ayrı-seçkilik prinsipini yaşayış, ərzaq, təhsil, su, tibbi xidmət, müəllif hüquqları, işləmək və sosial təhlükəsizlik ilə bağlı xüsusi Pakt hüquqlarına tətbiq olunmasını nəzərdən keçirmişdir.⁴ Bundan əlavə, 16 sayılı ümumi şərh Paktın 3-cü maddəsi əsasında üzv Dövlətlərin öhdəliklərinə əsaslanaraq kişi və qadınların bütün Pakt hüquqlarından bərabər istifadə hüququna diqqət yönəltdiyi halda, 5 və 6 sayılı ümumi şərhlər müvafiq olaraq əlilliyi olan şəxslər və yaşlı insanların hüquqları üzrə müddəalar təqdim edir.⁵ Cari ümumi şərh Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndinin müddəalarının, o cümlədən, Dövlət öhdəliklərinin əhatə dairəsi (Hissə II), qadağan olunmuş ayrı-seçkilik formaları (Hissə III) və milli icra prosesinin (Hissə IV) Komitə tərəfindən anlaşılmasına aydınlıq gətirir.

¹ İrqi Ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi üzrə Beynəlxalq Konvensiya; Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi üzrə Konvensiya; Qaçqınların statusu ilə bağlı Konvensiya; Vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusu ilə bağlı Konvensiya; Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiya; Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında" Beynəlxalq Konvensiya; Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyaya nəzər salın.

² Məşğulluq və Peşə üzrə ayrı-seçkilik ilə bağlı 111 sayılı BƏT Konvensiyası (1958) və Təhsildə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə YUNESKO Konvensiyası.

³ Qeyri ayrı-seçkilik üzrə İnsan Hüquqları üzrə Komitənin 18 sayılı ümumi şərhinə nəzər salın (1989).

⁴ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə, 4 sayılı ümumi şərh (1991): Müvafiq yaşayış yeri hüququ, 7 sayılı ümumi şərh (1997): Müvafiq yaşayış yeri hüququ: məcburi evakuasiya (maddə 11, bənd 1); 12 sayılı ümumi şərh (1999): Müvafiq ərzaq hüququ; 13 sayılı ümumi şərh (1999): Təhsil hüququ (maddə 13); 14 sayılı ümumi şərh (2000): Ən yüksək standartlı tibbi xidmət əldə etmək hüququ (maddə 12); 15 sayılı ümumi şərh (2002): Su hüququ (maddə 11 və 12); 17 sayılı ümumi şərh (2005):

Hər bir şəxsin müəllifi olduğu istənilən elmi, bədii və ya artistlik işindən yaranan mənəvi və maddi maraqların müdafiəsi hüququ (maddə 15, bənd 1(c)); 18 sayılı ümumi şərh (2005): İşləmək hüququ (maddə 6); və 19 sayılı ümumi şərh (2008): Sosial təhlükəsizlik hüququ.

⁵ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə, 5 sayılı ümumi şərh (1994): Əlilliyi olan şəxslər; 6 sayılı ümumi şərh (1995): Yaşlı şəxslərin iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları.

II. DÖVLƏT ÖHDƏLİKLƏRİNİN ƏHATƏ DAİRƏSİ

7. Qeyri ayrı-seçkilik Pakt üzrə təcili və ötürülməz öhdəlikdir. 2-ci maddənin 2-ci bəndi üzv Dövlətlərdən Pakt üzrə nəzərdə tutulan iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların hər birinin istifadəsi üzrə qeyri ayrı-seçkililiyin təmin edilməsini və yalnız bu hüquqlar ilə birgə tətbiq olunmasını nəzərdə tutur. Birbaşa və ya dolaylı yolla qadağan edilmiş ayrı-seçkilik formalarına əsaslanan istənilən təcridolunma, məhdudlaşdırma və ya üstünlük, o cümlədən diferensial rəftar və Pakt hüquqlarının tanınması, istifadəsinə xələl gətirən və ya ləğv edən bütün hallar ayrı-seçkilik hesab olunur.⁶ Ayrı-seçkilik həmçinin, ayrı-seçkilik və təcavüzə təhrik hallarını əhatə edir.

8. Üzv Dövlətlər tərəfindən Pakt hüquqlarından heç bir ayrı-seçkilik olmadan istifadəni "təmin etmək" üçün ayrı-seçkilik rəsmi və əsaslı şəkildə ləğv olunmalıdır:⁷

(a) **Rəsmi ayrı-seçkilik:** Rəsmi ayrı-seçkililiyin ləğv olunması Dövlətin konstitusiyası, qanunları və siyasi sənədlərinin qadağan olunmuş ayrı-seçkilik formalarına yol verilməməsini, təmin etməlidir, məsələn, qanunlar qadınların evlilik vəziyyəti əsasında sosial təhlükəsizlik müavinətlərindən istifadələrini məhdudlaşdırmamalıdır.

(b) **Əsaslı ayrı-seçkilik:** Rəsmi ayrı-seçkililiyə müraciət 2-ci maddənin 2-ci bəndində qeyd olunan və müəyyən edilən əsaslı bərabərliyi təmin etməyəcək.⁸ Pakt hüquqlarından effektiv istifadə şəxsini ayrı-seçkililiyin qadağan edilmiş formaları əsasında xarakterizə olunan qrupun üzvü olub-olmamasından asılıdır. Təcrübədə ayrı-seçkililiyin aradan qaldırılması bənzər vəziyyətlərdə olan şəxslərin rəsmi davranışını müqayisə etmək əvəzinə, tarixi və ya davamlı olaraq mənfə rəftardan əziyyət çəkən qruplara kifayət qədər diqqət yönəldilməlidir. Üzv Dövlətlər bu səbəbdən əsaslı və ya de facto ayrı-seçkililiyə səbəb olan və ya yol açan şərait və yanaşmaların qarşısını almaq, sayını azaltmaq və aradan qaldırmaq üçün dərhal zəruri tədbirlər görməlidirlər. Məsələn, bütün şəxslərin müvafiq yaşayış, su və kanalizasiya xidmətlərindən bərabər istifadəsini təmin etmək qadınlar, qızlar, uşaqlar və qeyri-rəsmi yaşayış məskənləri və kənd ərazilərində yaşayan insanlara qarşı ayrı-seçkililiyi aradan qaldırmağa yardım edəcək.

9. Əsaslı ayrı-seçkililiyi aradan qaldırmaq üçün, üzv Dövlətlər ayrı-seçkililiyə yol açan şəraitlərin azaldılması və ya aradan qaldırılması üçün xüsusi tədbirlər qəbul etmək öhdəliyi daşıyırlar. Bu cür tədbirlər de facto ayrı-seçkililiyin aradan qaldırılması üçün əsaslı, məqsədyönlü və mütənasib vasitələrdən istifadə olunursa və əsaslı bərabərlik əldə edildikdən sonra icrası dayandırılırsa qanuni hesab olunur. Bu cür müsbət tədbirlər, o cümlədən dil azlıqları üçün şifahi tərcümə xidmətləri və tibb xidmətlərindən istifadə üzrə insanlar üçün yaşayış yerlərinin təmin olunması daimi xarakter daşımalıdır.

⁶ Uyğun tərif üçün İrqi Ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi üzrə Beynəlxalq Konvensiyanın 1-ci maddəsi; Qadınlara qarşı ayrı-seçkililiyin bütün formalarının ləğv edilməsi üzrə Konvensiyanın 1-ci maddəsi və Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları haqqında Konvensiyanın 2-ci maddəsinə nəzər salın. İnsan Hüquqları üzrə Komitə 18 sayılı ümumi şərhinin 6 və 7 sayılı bəndlərində bənzərliyi təqdim edir. Komitə öncəki ümumi şərhələrində bənzər mövqedən çıxış etmişdir.

⁷ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə, 16 sayılı ümumi şərh (2005): Kişi və qadınların bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan bərabər istifadə hüququ (maddə 3).

⁸ Həmçinin, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 16 sayılı ümumi şərhinə nəzər salın.

10. Diferensial davranışın birbaşa və dolaylı formaları Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndi əsasında ayrı-seçkilik hesab oluna bilər:

(a) **Birbaşa ayrı-seçkilik** fiziki şəxs qadağan olunmuş əsaslarda bənzər vəziyyətdə olan digər insanlardan daha az əlverişli davranış ilə üzləşdikdə baş verir; məsələn, təhsil və ya mədəni müəssisələrində məşğulluq və ya həmkarlar ittifaqına üzvlük müraciətçilərin və ya işçilərin siyasi fikirlərinə əsaslanır. Birbaşa ayrı-seçkilik eyni vəziyyət olmadıqda qadağan olunmuş əsaslarda zərərli hərəkətlər və ya hərəkətsizlik hallarını əhatə edir (məsələn, hamilə olan qadınların vəziyyəti);

(b) **Dolaylı ayrı-seçkilik** ilkin olaraq neytral görünən lakin Pakt hüquqlarından istifadəyə qeyri-mütənasib mənfi təsir göstərən qanunlar, siyasətlər və ya təcrübələrə istinad edir. Məsələn, məktəbə daxil olmaq üçün doğum haqqında şəhadətnamənin tələb olunması bu sənədə malik olmayan etnik azlıqlar və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qarşı ayrı-seçkilik yarada bilər.

Özəl sahə

11. Ayrı-seçkiliyə bir çox hallarda ailələr, iş yerləri və cəmiyyətin digər sektorlarında rast gəlinir. Nümunə olaraq, özəl mənzil sektorunda (məsələn, özəl əmlak sahibləri, kredit təminatçıları və ictimai ev təminatçıları) etnik, evlilik vəziyyəti, əlillik və ya cinsi oriyentasiya səbəbindən birbaşa və ya dolaylı yolla evlə təmin olunma və ya ipoteka kreditlərindən istifadə hüququna məhdudiyət qoya bilərlər, bəzi ailələr isə qız uşaqlarının məktəbə getməsinin qarşısını ala bilər. Üzv Dövlətlər özəl sektor üzrə fiziki şəxslər və müəssisələrin ayrı-seçkiliyə yol verməməsi üçün qanunvericilik daxil olmaqla tədbirlər həyata keçirməlidir.

Sistemli ayrı-seçkilik

12. Komitə müntəzəm olaraq bəzi qruplara qarşı ayrı-seçkiliyin sosial davranış və təşkilatlarda daimi olaraq baş verdiyini və bir çox hallarda qarşısı alınmayan və ya dolaylı ayrı-seçkiliyə yol açdığını aşkar edir. Bu cür sistemli ayrı-seçkilik bəzi qruplar üçün qeyri-əlverişli şərait yaradan və digər qruplar üçün imtiyazlar təmin edən dövlət və ya özəl sektorda hüquqi qaydalar, siyasətlər, təcrübə və ya üstün mədəni davranışlar kimi anlaşıla bilər.

Mümkün diferensial münasibət

13. Qadağan edilmiş diferensial münasibət əsaslı və ya məqsədli olmasına bəraət qazandırılanadək ayrı-seçkilik halı kimi qiymətləndiriləcək. Buraya həyata keçirilən tədbirlərin və ya hərəkətsizlik hallarının məqsədi və təsirlərinin qanuni olması, Pakt hüquqlarının mahiyyəti ilə uyğunluq təşkil etməsi və yalnız demokratik cəmiyyətin ümumi rifah halının təşviq olunması məqsədi daşdığından qiymətləndirilməsi daxildir. Əlavə olaraq, həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan məqsəd və icra olunan tədbirlər və ya hərəkətsizliklər və onların təsirləri arasında aşkar və əsaslı mütənasiblik olmalıdır. Diferensial davranışın resursların mövcud olmaması səbəbindən aradan qaldırılmaması obyektiv və əsaslı sübut deyil, istisna hal olaraq, bu üzv Dövlət tərəfindən prioritet məsələ kimi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üçün bütün resurslardan istifadə olunmasını qeyd etmək olar.

14. Beynəlxalq qanunvericiliyə görə 2-ci maddənin 2-ci bəndi əsasında öhdəliyə düzgün qaydada riayət etməmək, Pakt üzrə nəzərdə tutulmuş hüquqların ayrı-seçkilik olmadan həyata keçiriləcəyinə zəmanət verməmək qanun pozuntusu deməkdir. Pakt hüquqları üzv Dövlətlər, eləcə də onların milli və yerli səviyyədə müəssisələri və ya qurumları tərəfindən birbaşa həyata keçirilən tədbirlər və ya hərəkətsizlik nəticəsində pozula bilər. Üzv Dövlətlər beynəlxalq əməkdaşlıq və yardım üzrə ayrı-seçkilik hallarından yayınmalı və yurisdiksiya əsasında bütün iştirakçıların eyni tədbirləri həyata keçirmələrini təmin etməlidirlər.

III. QADAĞAN OLUNMUŞ AYRI-SEÇKİLİK FORMALARI

15. 2-ci maddənin 2-ci bəndi " irq, rəng, cins, dil, din, siyasi və digər fikirlər, milli fikirlər, milli və ya sosial mənsə, əmlak, doğum və ya digər statuslar" üzrə ayrı-seçkiliyi qadağan edir. "Digər status" bəndinin siyahıya daxil edilməsi, siyahının qənaətbəxş olmadığını və digər səbəblərin bu kateqoriyaya daxil edilə biləcəyinə işarə edir. "Digər status" üzrə aşkar səbəblər və bir sıra digər nəzərdə tutulan əsaslar aşağıda müzakirə olunur. Bu bölmədə təqdim olunan diferensial davranış nümunələri yalnız misal olaraq təqdim olunur və mümkün ayrı-seçkilik davranışlarını tam şəkildə təmsil etmir və bu cür diferensial davranış hər bir vəziyyətdə ayrı-seçkilik hesab olunacaq.

Qrup üzvlüyü

16. Şəxsin bir və ya bir neçə qadağan olunmuş səbəblər əsasında fərqləndiyini müəyyən edərkən, əksi nəzərdə tutulmadığı halda, sözügedən şəxsin özünün təyinatına əsaslanmalıdır. Üzvlüyə həmçinin, bir və ya bir neçə qadağan edilmiş hallar ilə xarakterizə olunan qrup (məsələn, əlilliyi olan uşağın valideyni) və ya digərləri tərəfindən fərdin bu cür qrupun üzvü olduğu fikri (məsələn, şəxs xüsusi qrup ilə eyni dəri rənginə malikdir və ya hüquqlarını dəstəkləyir və ya qrupun keçmiş üzvüdür).

Çoxsaylı ayrı-seçkilik⁹

17. Bəzi fiziki şəxslər və ya qruplar birdən çox qadağan olunmuş hallar ilə üzləşirlər, buna misal olaraq etnik və ya dini azlığa aid edilən qadınlar göstərilə bilər. Bu cür ümumiləşdirilmiş ayrı-seçkilik fiziki şəxslərə unikal və xüsusi təsir göstərərək nəzərdən keçirilmiş hüquq müdafiə vasitəsinin təminatını tələb edir.

A. Aşkar səbəblər

18. Komitə yerli əhali və etnik azlıqlara qarşı Pakt hüquqları üzrə rəsmi və əsaslı ayrı-seçkilik məsələlərini davamlı olaraq nəzərdən keçirir.

"İrq və rəng"

19. Fiziki şəxsin etnik mənsəyi də daxil olmaqla " irq və rəng" əsasında ayrı-seçkilik Paktı əsasında, eləcə də İrqi ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Beynəlxalq Konvensiya daxil olmaqla digər müqavilələr ilə qadağan edilir. Paktı və ya cari ümumi şərhə " irq" termininin istifadəsi ayrı insan irqlərinin mövcudluğunu müəyyən etməyə cəhd göstərən nəzəriyyələrin qəbul edildiyi anlamına gəlmir.¹⁰

⁹ Cari ümumi şərhin bölmələrarası ayrı-seçkilik üzrə 27-ci bəndə nəzər salın.

¹⁰ Durban Baxış Konfransının nəticə sənədinin 6-cı bəndinə nəzər salın: "Bütün əhali və fərdlərin zəngin müxtəlifliyə malik bir insan ailəsinə məxsus olduqlarını və bütün insanların azad doğulduqlarını və bərabər ləyaqət və hüquqlara malik olduqlarını *bir daha təsdiq edir*; ayrı insan irqlərinin mövcudluğunu müəyyən etməyə yönəlmiş irqin üstünlüyü haqqında istənilən fərziyyəni ciddi şəkildə rədd edir."

Cins

20. Pakt kişi və qadınların bütün iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan bərabər istifadə hüququna təminat verir.¹¹ Paktın qəbul edilməsindən etibarən qadağan edilmiş "cins" kateqoriyalaşdırılması əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmiş və yalnız psixoloji amilləri deyil, həmçinin gender stereotiplərinin təşkili və gözlənilən rollar, o cümlədən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların bərabər həyata keçirilməsi üçün yaradan maneələri daxil edir. Belə ki, qadınların hamilə ola biləcəyi ehtimalı səbəbindən işə götürülməməsi və ya stereotiplərə əsasən qadınların kişilər qədər zamanlarının çox hissəsini işlərinə ayırmamaq fərziyyəsinə əsaslanaraq aşağı səviyyəli və ya yarımştat işlərin nəzərdə tutulması-ayrı-seçkiliyə yol açır. Atalıq məzuniyyətinin təqdim olunmasından imtina etmək kişilərə qarşı ayrı-seçkilik yaratmaq deməkdir.

Dil

21. Dil və ya regional dialekt əsasında ayrı-seçkilik bir çox hallarda milli və ya etnik mənşə əsasında qeyri-bərabər davranış ilə əlaqədar olur. Dil baryerləri bir çox Pakt hüquqlarının, o cümlədən Paktın 15-ci maddəsi əsasında təmin edilən mədəni həyatda iştirak hüququnun istifadəsinə maneə törədə bilər. Bu səbəbdən ictimai xidmətlər və mallar mümkün dərəcədə etnik azlıqların dilində təmin edilməlidir və üzv Dövlətlər məşğulluq və təhsil ilə əlaqədar dil tələblərinin əsaslı və obyektiv meyarlara əsaslandığını sübut etməlidir.

Din

22. Ayrı-seçkiliyin qadağan edilmiş forması ictimai və ya gizli şəkildə həyata keçirilən dini ayinlər, müşahidə, təcrübə və təlim zamanı din peşəsi və ya etiqad seçimini (o cümlədən, peşə hesab olunmayan istənilən din və ya etiqad) əhatə edir.¹² Məsələn, dini azlıq qrupuna mənsub olan şəxslər dini mənsubiyyət səbəbindən universitetlər, məşğulluq və ya tibb xidmətlərindən bərabər istifadə hüququndan məhrum edildikdə ayrı-seçkilik yaranır.

Siyasi və ya digər fikir

23. Siyasi və digər fikirlər bir çox hallarda ayrı-seçkiliyə səbəb ola bilər və fikirlərin mövcud olub-olmaması, eləcə də assosiasiyalarda, həmkarlar ittifaqı və ya siyasi partiyalar daxilində üzvlük və ya fikirlərin ifadəsi ayrı-seçkiliyin formalarına daxildir. Ərzaq yardımından istifadə hüququ xüsusi siyasi partiyaya üzvlük şərti kimi təqdim olunmamalıdır.

Milli və ya sosial mənşə

24. "Milli mənşə" şəxsin Dövlət, millət və ya mənsub olduğu məkan anlamına gəlir. Bu cür şəxsi hallar səbəbindən, fiziki şəxslər və qruplar Pakt hüquqlarından istifadə üzrə dövlət və özəl sektorda sistemli ayrı-seçkilik ilə üzləşə bilərlər. "Sosial mənşə" şəxsə mənsub olan sosial statusu bildirir, bu

¹¹ Paktın 3-cü maddəsi və İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 16 sayılı ümumi şərhinə nəzər salın.

¹² 25 noyabr 1981-ci ildə 36/55 sayılı Baş Assambleyanın Qətnaməsində açıqlanan Baş Assambleyanın Din və ya Etiqad üzrə Düzümsüzlük və Ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Bəyannaməyə nəzər salın.

ifadə aşağıda "əmlak" statusu bölməsində "anadanolma" və "iqtisadi və sosial status" ayrı-seçkiliyi əsasında ətraflı şəkildə müzakirə olunmuşdur.¹³

Əmlak

25. Qadağan olunmuş ayrı-seçkilik formalarından biri olaraq əmlak statusu geniş məfhumdur və daşınmaz əmlak (məsələn, torpaq sahibliyi və ya əmlakı) və şəxsi əmlak (məsələn, intellektual əmlak, mallar və əmlak və gəlir) və ya qeyd olunanların çatışmazlığını əhatə edir. Komitə daha öncə şərh etmişdir ki, Pakt hüquqları, o cümlədən su xidmətlərindən istifadə və məcburi evakuasiyadan müdafiə şəxsin torpaq əmlakı statusundan asılı olmamalıdır, buna misal olaraq, şəxsin qeyri-rəsmi yaşayış məskənlərində yaşaması daxil ola bilər.¹⁴

Doğum

26. Doğum üzrə ayrı-seçkilik Paktın 10-cu maddəsinin 3-cü bəndi əsasında qadağan edilir, məsələn, həmin xüsusi tədbirlər uşaqların və gənclərin adından "valideynlik səbəbindən heç bir ayrı-seçkilik olmadan" həyata keçirilməlidir. Nikahdan kənar doğulmuş, vətəndaşlığı olmayan valideynlərin uşaqları və ya övladlığa götürülmüş və ya bu cür şəxslərin ailələrinə qarşı heç bir ayrı-seçkilik yaradılmamalıdır. Qadağan edilmiş doğum əsaslarına kasta və miras qalmış analoji status sistemləri daxildir.¹⁵ Üzv Dövlətlər tənəzzülə uğrayan cəmiyyətlərin üzvlərinə qarşı yönəlmiş ayrı-seçkilik təcrübələrinin qarşısının alınması, qadağan edilməsi və aradan qaldırılması üçün və tənəzzülə uğradıqları səbəbindən üstünlük və yoxsulluq ideyalarının yayılmasına qarşı tədbirlər görməlidirlər.

B. Digər status¹⁶

27. Ayrı-seçkiliyin mahiyyəti kontekst əsasında fərqlənir və zamanla təkmilləşir. Əsaslı və obyektiv şəkildə sübuta yetirilə bilməyən diferensial münasibətin digər formalarını əhatə edən "digər status ilə bağlı" uyğun yanaşma zəruridir və 2-ci maddənin 2-ci bəndində qeyd olunan səbəblər ilə müqayisə oluna biləcək mahiyyətə malikdir. Bu əlavə səbəblər sosial qrupların həssaslığı təcrübəsini əks etdirir və by qruplar əziyyət çəkmiş və marjinallıqdan əziyyət çəkməkdə davam edir. Komitənin ümumi şərhləri və yekun müşahidələr müxtəlif digər səbəbləri təsdiq etmiş və aşağıda daha ətraflı izah edilmişdir. Buna baxmayaraq, siyahı geniş olmamalıdır. Digər mümkün qadağan edilmiş səbəblər siyahısına şəxsin hüquqi potensialının həbsdə olması səbəbindən rədd edilməsi və ya psixiatriya müəssisəsində könüllü şəkildə cəlb olunan və ya ayrı-seçkiliyin qadağan olunmuş iki formasının birləşməsi, məsələn cins və əlillik səbəbindən sosial xidmətlərdən istifadənin rədd edilməsi daxil edilə bilər.

¹³ Cari ümumi şərhin 25,26 və 35-ci bəndlərinə nəzər salın.

¹⁴ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 15 və 4-cü ümumi şərhələrinə nəzər salın.

¹⁵ Bu baxımdan Dövlət öhdəliklərinin hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi üçün İrqi Ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi üzrə Komitənin 29 sayılı ümumi şərhinin 1-ci maddəsinin 1-ci bəndinə nəzər salın (2002).

¹⁶ Cari ümumi şərhin 15-ci bəndə nəzər salın.

Əlillik

28. 5 sayılı ümumi şərhində Komitə əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyi əlilliyinə görə "müvafiq yaşayış yeri ilə təminat üzrə istənilən ayırma, təcridetmə, məhdudlaşdırma və ya üstünlük verilməsi kimi təqdim edir,¹⁷ bu da iqtisadi, sosial və ya mədəni hüquqlardan istifadənin ləğv edilməsi və ya təsdiqinə xələl gətirilməsi deməkdir.¹⁸ Müvafiq yaşayış yeri ilə təminatın ləğv edilməsi milli qanunvericiliyə əlillik üzrə ayrı-seçkiliyin qadağan olunmuş forması kimi daxil edilməlidir.¹⁹ Üzvlər Dövlətlər dövlət müəssisələrində, özəl məkanlarda, eləcə də dövlət tibb müəssisələri və iş yerlərində təhsil hüququ üzrə məhdudlaşdırma və müvafiq yaşayış yerinin təmin edilməməsi kimi ayrı-seçkilik hallarını aradan qaldırılmalıdır,²⁰ bu cür hallara misal olaraq, məkanların quruluşu və tikintisinin əlil arabasından istifadə üçün uyğun olmadığı halda, bu istifadəçilərin işləmək hüququndan məhrum olunmasını göstərmək olar.

Yaş

29. Yaş bir sıra kontekstlərdə ayrı-seçkiliyin qadağan edilmiş formasıdır. Komitə əmək axtarışında, peşəkar təlim və ya ixtisasartırmaya ehtiyacı olan işsiz yaşlı insanlara və yaşadıqları məkan səbəbindən yaşlılıq təqaüdü əldə edə bilməyən yoxsulluq şəraitində yaşayan insanlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması məsələsini qeyd etmişdir.²¹ Gənc insanlar ilə əlaqədar, yeniyetmələrin cinsi və reproduktiv sağlamlıq ilə bağlı məlumat və xidmətlərdən istifadə edə bilməməsi ayrı-seçkilik hesab olunur.

Milliyyət

30. Milliyyət mili Pakt hüquqlarından istifadəyə maneə törətməməlidir, məsələn²² Dövlət daxilində bütün uşaqlar, o cümlədən sənədi olmayan lakin statusu olanlar təhsil hüququna, ərzaq və müvafiq tibbi xidmət əldə etmək hüququna malikdirlər. Pakt hüquqları hüquqi statusu və sənədlərindən asılı

¹⁷ Tərif üçün Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Konvensiyanın 1-ci maddəsinə nəzər salın: "Əlilliyi olan şəxslər uzunmüddətli fiziki, əqli, intellektual və duyğu kimi məhdudlaşdırma digər müxtəlif baryerlər ilə birgə onların digərləri ilə bərabər əsasda cəmiyyətdə tam və effektiv şəkildə iştiraklarına maneə törədə bilər".

¹⁸ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 5 sayılı ümumi şərhinin 15-ci bəndinə nəzər salın.

¹⁹ Tərif üçün Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Konvensiyanın 2-ci maddəsinə nəzər salın: "Əsaslı yaşayış yeri ilə təmin olunma" zəruri və müvafiq düzəlişlər və qeyri-mütənasib və lazım olmayan yük yaratmayan tənzimləmələr həmçinin, zəruri olduğu halda əlilliyi olan şəxslərin bərabər şəkildə bütün insan hüquqları və azadlıqlarından istifadələrini təmin etməkdir."

²⁰ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 5 sayılı ümumi şərhinin 22-ci bəndinə nəzər salın.

²¹ Həmçinin, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 6 sayılı ümumi şərhinə nəzər salın.

²² Bu bənd, Paktın 2-ci maddəsinin 3-cü bəndinin tətbiqinə heç bir xələl gətirmir: "İnkişaf etməkdə olan ölkələr, insan hüquqları və milli iqtisadiyyatları ilə əlaqədar qeyri-vətəndaşlar üçün cari Paktın qeyd olunan iqtisadi hüquqların hansı səviyyədə təmin ediləcəyini müəyyən etməlidirlər."

olmayaraq qeyri-vətəndaşlar, o cümlədən qaçqınlar, sığınacaq axtaranlar, vətəndaşlığı olmayan şəxslər, əməkçi miqrantlar və beynəlxalq insan alveri qurbanlarına məxsusdur.²³

Evlilik və ailə vəziyyəti

31. Evlilik və ailə vəziyyəti fiziki şəxslər arasında fərqli ola bilər, belə ki, onların evli və ya evli olmadığı, xüsusi hüquqi rejim əsasında ailə qurduqları, de facto əlaqələr və ya qanun əsasında tanınmayan əlaqələrə malik olan, boşanmış və ya dul qalmış, böyük ailə və ya qohumluq əlaqələrinə malik və ya uşaqlar və ondan asılı olan şəxslər, xüsusilə də uşaqların sayına görə müxtəlif öhdəliklərə malik ola bilər. Şəxsin evli olub-olmadığından asılı olaraq sosial təhlükəsizlik müavinətlərindən istifadə üzrə diferensial rəftar müvafiq meyar ilə əsaslandırılmalıdır. Müəyyən hallarda, fiziki şəxs ailə vəziyyəti səbəbindən və ya yalnız həyat yoldaşının razılığı və ya qohumunun icazəsi və təminatı ilə Pakt əsasında təmin edilən hüquqdan istifadə edə bilmədiyi halda ayrı-seçkilik yaranır.

Cinsi oriyentasiya və gender şəxsiyyəti

32. 2-ci maddənin 2-ci bəndində qeyd olunduğu "digər status" cinsi oriyentasiyanı da daxil edir.²⁴ Üzv Dövlətlər şəxsin cinsi oriyentasiyasının Pakt hüquqlarının həyata keçirilməsi, məsələn təqaüd hüquqlarından istifadəyə maneə törətmədiyini təmin etməlidir. Əlavə olaraq, gender şəxsiyyəti ayrı-seçkiliyin qadağan olunmuş formaları arasındadır; məsələn, transseksual və ya interseks bir çox hallarda məktəblərdə və ya iş yerlərində insan hüquqları pozuntuları, təcavüz ilə üzləşirlər.²⁵

Sağlamlıq statusu

33. Sağlamlıq statusu şəxsin fiziki və ya psixi sağlamlığı ilə əlaqədardır.²⁶ Üzv Dövlətlər şəxsin mövcud və ya qazanılmış sağlamlıq statusunun Pakt əsasında hüquqların həyata keçirilməsi üçün bəyər olmamasını təmin etməlidirlər. İctimai sağlamlığın müdafiəsi Dövlətlər tərəfindən insanların sağlamlıq statusunun müdafiəsi ilə əlaqədar insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması üçün əsas olaraq qeyd olunur. Buna baxmayaraq, bir çox məhdudiyətlər ayrı-seçkilik yaradır, məsələn, İİV virusuna yoluxma təhsil, əmək, tibb, səyahət, sosial təhlükəsizlik, yaşayış və sığınacaq əldə etmək hüququndan istifadə üzrə diferensial rəftar üçün istifadə olunur.²⁷ Üzv Dövlətlər həmçinin, sağlamlıq statusu, psixi xəstəlik, cüzam və mamalıq fistulasından əziyyət çəkən qadınların sağlamlıq statusu əsasında Pakt hüquqlarından istifadə qabiliyyətini zəiflətmək üçün geniş yayılmış stigmatizasiyasının aradan qaldırılması məqsədilə tədbirlər görməlidirlər. Sağlamlıq statusu

²³ Vətəndaşlığı olmayan şəxslərə qarşı irqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi üzrə Komitənin 30 sayılı ümumi şərhinə nəzər salın (2004).

²⁴ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 14 və 15-ci ümumi şərhlərinə nəzər salın.

²⁵ Təriflər üçün Cinsi Oriyentasiya və Gender Şəxsiyyəti ilə əlaqədar İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Qanunvericiliyin tətbiq olunması haqqında Yogyakarta Prinsiplərinə nəzər salın.

²⁶ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 14 sayılı ümumi şərhinin, 12(b), 18, 28 və 29.

²⁷ İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığı və HIV/QİÇS üzrə BMT birgə Proqramı (2006), "İİV/QİÇS və İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Təlimatlar, 2006-cı il Birləşdirilmiş Versiyası".

http://data.unaids.org/Publications/IRC-pub07/JC1252-InternGuidelines_en.pdf onlayn əldə edə bilərsiniz.

əsasında tibbi sığorta hüququndan istifadənin məhrum edilməsi heç bir əsaslı sübut göstərilmədiyi halda, ayrı-seçkilik hesab olunacaq.

Yaşayış yeri

34. Pakt hüquqlarının istifadəsi şəxsin cari və ya öncəki yaşayış yeri əsasında müəyyənləşdirilməməlidir; məsələn, şəxs şəhər və ya kənd ərazisində qeydiyyatdan keçmişsə, rəsmi və ya qeyri-rəsmi yaşayış məskəninə yaşayırsa və ya məcburi köçkündürsə və ya köçəri həyat tərzini sürürsə, bu hallar onun hüquqlardan istifadəsinə maneə törətməməlidir. Yerli məkanlar və regionlar arasında fərqlər ibtidai, orta və palliativ tibb müəssisələrinin mövcudluğu və keyfiyyəti bərabər əsasda bölüşdürülməlidir.

İqtisadi və Sosial Vəziyyət

35. Fiziki şəxslər və qruplar cəmiyyət daxilində müəyyən iqtisadi və ya sosial qrupa məxsus olması səbəblərindən özbaşına rəftar ilə üzləşməməlidirlər. Yoxsulluq şəraitində yaşadıqda və ya evsiz olduğu halda şəxsin sosial və iqtisadi vəziyyəti ayrı-seçkilik, stigmatizasiya və mənfi stereotiplərin yaradılmasına səbəb ola bilər ki, bu eyni keyfiyyətli təhsil və tibbi xidmətlərdən, eləcə də ictimai məkanlardan bərabər istifadə hüququndan məhrum edilmə ilə nəticələnir.

IV. MİLLİ HƏYATA KEÇİRİLMƏ

36. Ayrı-seçkilik tədbirlərinin qarşısının alınmasına əlavə olaraq, üzv Dövlətlər Pakt hüquqlarından istifadə üzrə ayrı-seçkilinin aradan qaldırılması üçün dəqiq, əsaslı və ünvanlı tədbirlər görməlidirlər. Bir və ya bir neçə qadağan edilmiş səbəbdən fərqləndirilən fiziki şəxslər və qruplar qeyd olunan qadağalar üzrə tədbirlər həyata keçirilən zaman qararvermə proseslərində iştirak etmək hüququ əldə etməlidirlər. Üzv Dövlətlər müntəzəm halda tədbirlərin təcrübədə effektiv olub-olmamasını qiymətləndirməlidirlər.

Qanunvericilik

37. Ayrı-seçkilinin aradan qaldırılması üçün 2-ci maddənin 2-ci bəndinə əsasən qanunvericiliyin qəbul edilməsi qaçılmazdır. Üzv Dövlətlər bu səbəbdən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində ayrı-seçkilini qadağan edən xüsusi qanunvericiliyin qəbul edilməsinə təşviq edirlər. Bu cür qanunlar formal və əsaslı ayrı-seçkilinin aradan qaldırılmasına, dövlət və özəl iştirakçılara öhdəliklərin təyin edilməsinə və yuxarıda qeyd olunan qadağan olunmuş halları əhatə etməsinə yönəldilməlidir. Digər qanunlar Pakt hüquqlarının icra olunmasında müntəzəm olaraq nəzərdən keçirilməli və zəruri olduğu halda, rəsmi və ya əsaslı şəkildə ayrı-seçkilik yaratmadığını və ya ayrı-seçkiliyə səbəb olmaması üçün onlarda düzəliş edilməlidir.

Siyasətlər, planlar və strategiyalar

38. Üzv Dövlətlər Pakt hüquqları üzrə dövlət və özəl iştirakçılar tərəfindən rəsmi və əsaslı ayrı-seçkilinin aradan qaldırılması üçün strategiyalar, siyasətlər və fəaliyyət planlarının mövcudluğunu və həyata keçirilməsini təmin etməlidirlər. Bu siyasətlər, planlar və strategiyalar qadağan edilmiş ayrı-seçkilik formalarından əziyyət çəkən bütün qruplara yönəldilməli və üzv Dövlətlər digər mümkün tədbirlər arasında, bərabərliyin əldə edilməsinin sürətləndirilməsi üçün müvəqqəti olaraq xüsusi tədbirlər qəbul etməlidirlər. İqtisadi inkişafı stimullaşdırmaq üçün iqtisadi siyasətlər, eləcə də büdcə ayrımələri heç bir ayrı-seçkilik olmadan Pakt hüquqlarından effektiv istifadəsinin təminatına diqqət yönəltməlidir. Dövlət və özəl müəssisələr ayrı-seçkilinin aradan qaldırılması üçün fəaliyyət planları işləyib hazırlamalıdırlar və Dövlət rəsmiləri üçün insan hüquqları üzrə tədris və təlim

proqramları təşkil etməli və bu təlimləri hakimlər və ədliyyə vəzifələrinə namizədlər üçün əlçatan etməlidir. Qadağan olunmuş ayrı-seçkilik formaları əsasında üstünlük və ya yoxsulluq amillərinin aradan qaldırılması və cəmiyyət qrupları arasında dialoq və tolerantlığın təşviq edilməsi üçün rəsmi və qeyri-rəsmi inklüziv və çoxmillətli təhsil sahəsinə bərabərlik və qeyri ayrı-seçkilik prinsiplərinin tədrisi inteqrasiya edilməlidir.- Üzv Dövlətlər yeni marjinal qrupların meydana çıxmasının qarşısını almaq üçün müvafiq qabaqlayıcı tədbirlər qəbul etməlidirlər.

Sistemli ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması

39. Üzv Dövlətlər sistemli ayrı-seçkilik və seqmentlərə ayrılmanın aradan qaldırılması üçün aktiv yanaşma qəbul etməlidirlər. Bu cür ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması bir sıra qanunlar, siyasətlər və proqramlar, o cümlədən müvəqqəti xüsusi tədbirlər ilə birgə hərtərəfli yanaşma tələb edəcək. Üzv Dövlətlər sistemli ayrı-seçkilik ilə üzləşən fiziki şəxslər və qruplar ilə bağlı dövlət və özəl şəxslərin öz yanaşma və davranışlarını dəyişmələri üçün təşviqat işlərini nəzərdən keçirməli və ya riayət etmədikləri halda cəzalandırılmalıdır. Sistemik ayrı-seçkilik haqqında məlumatlılığın artırılması üçün dövlət rəhbərliyi və proqramları və ayrı-seçkiliyə təhrik hallarının aradan qaldırılması üçün ciddi tədbirlər zəruridir. Sistemik ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması ənənəvi olaraq biganə davranış ilə üzləşən qruplar üçün geniş resursların ayrılmasını tələb edəcək. Bəzi qruplara qarşı davamlı düşmənçilik hallarını nəzərə alaraq, xüsusi diqqət qanun və siyasətlərin rəsmi şəxslər tərəfindən həyata keçirilməsinə yönəlməlidir.

Hüquq müdafiə vasitəsi və hesabatlılıq

40. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar sahəsində ayrı-seçkilik əsasında dəymiş zərərin təsirini aradan qaldırmaq üçün milli qanunvericilik, strategiyalar, siyasətlər və planlar mexanizm və müəssisələr təşkil etməlidir. Ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması ilə məşğul olan müəssisələrə, hər bir şəxsin heç bir ayrı-seçkilik olmadan müraciət edə biləcəyi məhkəmə və tribunallar, inzibati orqanlar, milli insan hüquqları institutları və/və ya ombudsmanlar daxildir. Bu müəssisələr şikayətləri dərhal, qərəzsiz, müstəqil şəkildə nəzərdən keçirməli və ya araşdırmalı və özəl şəxslər tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər və ya hərəkətsizlik səbəbindən 2-ci maddənin 2-ci bəndinin pozulmasını araşdırmalıdırlar. Məsələn üzrə faktlar və hadisələr haqqında müəssisələrin və ya digər cavabdeh şəxslərin məlumatı olarsa, sübutların təqdim olunması müəssisələr və ya digər cavabdeh şəxslərin öhdəliyində olmalıdır. Bu müəssisələr effektiv hüquq müdafiə vasitələri, məsələn, təzminat, bərpa, təkrarlanmayacağına dair zəmanət və ictimai üzrxahlıq təmin etməli və üzv Dövlətlərin bu vasitələrin effektiv şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməlidir.

Bərabərlik və qeyri ayrı-seçkilik üzrə yerli hüquqi zəmanətlər bu müəssisələr tərəfindən iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam müdafiəsini irəli sürən metodlar əsasında şərh olunmalıdır.²⁸

Monitorinq, göstəricilər və meyarlar

41. Üzv Dövlətlər Paktın 2-ci maddəsinin 2-ci bəndinin müddəalarına riayət etmək üçün tədbirlərin həyata keçirilməsinə effektiv nəzarət etmək öhdəliyi daşıyırlar. Monitorinq həyata keçirilən tədbirləri və ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasında əldə edilən nəticələri qiymətləndirməlidir. Milli

²⁸ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 3 və 9-cu ümumi şərtlərinə nəzər salın. Həmçinin, Komitənin Pakta üzv Dövlətlərin yekun müşahidələri üzrə hesabatlarına nəzər salın.

strategiyalar, siyasətlər və planlar qadağan edilmiş ayrı-seçkilik məsələləri üzrə müvafiq göstəricilər və meyarlardan istifadə etməlidirlər.²⁹

²⁹ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin 13,14, 15 , 17 və 19 sayılı ümumi şərtlərinə və yeni hesabatvermə təlimatlarına nəzər salın (E/C.12/2008/2).